VERHANDELING

VOOR HET JAER

MDCCXCIX.

VERHANDELING

VAN HET

GENOOTSCHAP

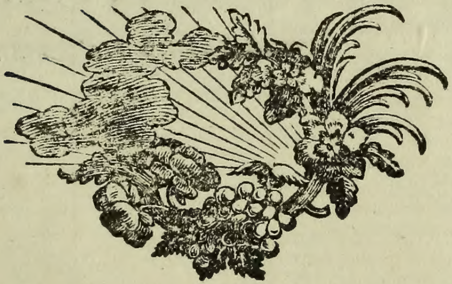
TOT VERDEDIGING VAN DEN

CHRISTELIJKEN

GODSDIENST,

OPGERICHT IN 'S HAEGE.

VOOR HET JAER MDCCXCIX.

TE AMSTERDAM, EN IN 'S HAEGE,

BIJ J. ALLART EN B. SCHEURLEER,

MDCCC.

Uitgegeeven na voorgaande visitatie en approbatie der Theologische Faculteit aan 's Lands Hoogeschoole te Leyden.

LEYDEN
den 2 *Sept.* 1800.

JONA WILLEM TE WATER,
Facult. Theol. h. t. Decanus.

EXERCITATIO PHILOLOGICA,

OF

LETTERKUNDIGE

VERHANDELING

OVER DE

VRAAGE:

WAT KAN ER UIT DE ECHTE GEDENKSTUKKEN DER ONGEWIJDE GRIEKSCHE EN LATIJNSCHE SCHRIJVEREN WORDEN BIJGEBRAGT, TOT OPHELDERING, BEVESTIGING EN VERDEDIGING DER GESCHIEDENIS VAN JESUS EN DE APOSTELEN?

DOOR

N. N.

EXERCITATIO PHILOLOGICA;

OF

LETTERKUNDIGE

VERHANDELING

OVER DE

VRAAGE:

WAT KAN ER UIT DE ECHTE GEDENKSTUKKEN DER ONGEWIJDE GRIEKSCHE EN LATIJNSCHE SCHRIJVEREN WORDEN BIJGEBRAGT, TOT OPHELDERING, BEVESTIGING EN VERDEDIGING DER GESCHIEDENIS VAN JESUS EN DE APOSTELEN.

Het onderwerp, welk Bestuurers van het Haagsche Genootschap, *ter verdeäiging van den Christelijken Godsdienst*, ter bewerking hebben opgegeven, luid dus: *Wat kan uit echte Gedenkstukken der Ongewijde Grieksche en Latijn-*

Argumentum, quod elaborandum dedere Moderatores Societatis Haganae *Pro defendenda religione Christiana*, patrio sermone sic expresserunt: *Wat kan*

tijnsche Schrijveren worden bijgebragt, tot opheldering, bevestiging, en verdediging der Geschiedenis van JESUS *en de Apostelen?*

Deze waardige mannen begeeren derhalven, dat men, uit geloofwaardige menschlijke Schrijvers, den Christelijken Godsdienst niet toegedaan, zoo *Grieksche* als *Latijnsche*, bijeenbrenge, het geen dienen kan, om de Geschiedenis van CHRISTUS en de Apostelen op te helderen, te bevestigen, en te verdedigen.

Ik wenschte, dat hunne Eerwaardens stiptelijk bepaald hadden, welke en hoedanige Schrijvers zij eigenlijk bedoelen? als ook binnen welke tijdperken men zich diende te houden? Waarom ik, het gemeen spraakgebruik volgende, de getui-ge-

---

kan uit echte Gedenkstukken der ongewijde Grieksche en Latijnsche Schrijveren worden bijgebragt, tot opheldering, bevestiging en verdediging der Geschiedenis van Jesus en de Apostelen?

Volunt ergo viri Praestantissimi, ut e fide dignis auctoribus humanis, sed a religione Christiana alienis, Graecis ac Latinis, ea adferantur, quae ad illustrandam, confirmandam & defendendam Christi atque Apostolorum historiam pertinere possunt.

Vellem, significassent viri Venerabiles, quos qualesque accurate velint scriptores? & quibus temporum cancellis includi? quare ego, commu-nem

genisſen dier Schrijvers, gemeenlijk *Ongewijde* genoemd, gebruiken zal, welke gebloeid hebben, van de Geboorte van CHRISTUS, tot de tijden, die den ondergang der Romeinſche Heerſchappij zijn voorgegaan, wanneer het Rijk door de invallen der Barbaarſche volken van één werd gereten, en de fraaije Kunſten en Weteníchappen verloren gingen.

Ik zal dit onderwerp op die wijze behandelen, dat ik eerst bij één zal verzamelen, het geen mij, in het doorſnuffelen van de Gedenkſchriften der Ouden, aangaande onzen Zaligmaker, en vervolgends, het geen mij merkwaardig, betreffende zijne Gezanten of Apostelen, is voorgekomen; en wel zoo, dat ik daar in alles tot de Eeuw brengen zal, waar toe het behoort.

EER-

nem loquendi uſum ſecutus, illorum, quos vulgo *Profanos* vocant, teſtimoniis utar, qui floruere inde a nato Chriſto, usque ad tempora, que praeceſſerunt interitum principatus Romanorum, cum Barbarorum incurſionibus inperium laceraretur, atque artium ac literarum pulcritudo periret.

Eam cauſſam hoc modo agam, ut primo conducam ea, quae mihi in excutiendis veterum memoriis de Servatore noſtro, & dein, quae de Legatis ejus memoratu digna occurebant Singula autem ſuo ſeculo diligenter illigabo.

EERSTE HOOFDSTUK.

I.

Ten tijde der eerste Keizeren, was er eene oude Godspraak, dat er één uit *Judea* zou komen, die het gebied der wereld zou verkrijgen. JOSEFUS (*Joodsche Oorl.* XI: 5. 4.) sprekende van den tijd van VESPASIANUS: „ Op dien „ zelfden tijd zal iemand van hun uit dat land „ de wereld beheerschen." Men verwachtte dan den Koning, den MESSIAS. Dat nu deze Godspraak wel tot VESPASIANUS gebracht is geworden, maar te recht op CHRISTUS kan worden toegepast, schrijft EUSEBIUS (*Kerkl. Ge-*

CAPUT PRIMUM.

I.

Oraculum fuit vetus, circa tempora primorum Imperatorum, oriturum e Judaea, qui orbis terrarum inperio potiretur. JOSEPHUS, *B. Jud.* XI: 5. 4. de *Vespasiani* tempore loquens: κατὰ τὸν καιρὸν ἐκεῖνον ἀπὸ τῆς χώρας τὶς αὐτῶν ἄρξει τῆς οἰκουμένης. Messiam ergo Regem exspectabant, idque oraculum quidem ad *Vespasianum* fuisse relatum, sed recte ad Christum ac-

Gesch. III: 9.) zelfs was deze Godspraak niet onbekend aan de Heidenen. SUETON. *in Vespas. Hoofdst.* 4. „ Door het geheele Oosten had „ zich eene oude en standvastig gerucht en „ mening verspreid, dat het noodlot wilde, dat „ ten dien tijde lieden, uit *Judea* komen, en „ het gebied verkrijgen zouden." CASAUBONUS denkt, dat beide SUETONIUS en TACITUS, welke van deze Godspraak, met dezelfde woorden, melding doen, de eigen woorden hebben uitgedrukt, waar in dezelve vervat was, in welke zich de voetstappen der waarheid voordoen, waar uit zij is voortgevloeid; alzoo er in die Bijbelboeken geschreven staat: *Uit u zal de Heerscher of Leidsman voortkomen.* Dus beschrijft hij, doelende op het geen MATTHEUS II:

---

accommodari posse, scribit EUSEB. *H. E.* III: 9. Neque Gentilibus hoc ignotum fuit. SUETON. in *Vesp. c.* 4. *Percrebuerat Oriente toto vetus & constans opinio, esse in fatis ut eo tempore Judaea profecti rerum potirentur.* CASAUBONO videntur & SUETONIUS & TACITUS, qui verbis iisdem hoc oraculum referunt, ipsa verba expressisse, quibus id conceptum, in quibus apparent vestigia veritatis, unde istud manavit. Scriptum enim in sacris libris, ἐκ σοῦ ἐξελεύσεται ὁ ἡγούμενος. Sic ille Respicit

II: 6. gelezen wordt. De plaats van TACITUS is *Hist.* V: 13. Doch bij JOSEFUS wordt slechts één persoon genoemd, bij de anderen wordt het meervouwig getal gebruikt.

Dit heb ik gemeend, alvorens te moeten laten vooräfgaan, alzoo RELAND, op de aangehaalde plaats van JOSEFUS, aantekent, dat de Jooden om dezen tijd de komst van den MESSIAS verwacht hebben, *het welk*, zegt hij, *niet weinig ten voordeele van de Christenen uitdoet.*

II.

cit ad ea, quae leguntur, *Matth.* II: 6. TACITI locus est *Hist.* V: 13. Sed apud JOSEPHUM unus tantum memoratur, qui inperaret, apud alios illos in plurali effertur.

Haec praemittenda putabam, cum ad JOSEPHI l. l. scribat RELANDUS, Judaeos circa id tempus venturum Messiam exspectasse, *quod haud parum*, addit, *pro Christianis facit.*

II.

I I.

EERSTE EEUW.

Laat ons ter zake komen. Geene ſabelen en verdichtzelen, in eene zaak van zoo groot gewigt, nodig hebbende, zal ik vele onëchte en ondergeſchoven ſtukken ſtilzwijgend voorbijgaan.

Bekend zijn de Brieven van ABGARUS, een Koningjen of Landvorst van *Edesſa* in *Syrië*, aan CHRISTUS, en het antwoord van den Zaligmaker op dezelven, bij EUSEBIUS (*Kerkel. Geſch.* XIII:

I I.

SEC. I.

Ad cauſam ipſam accedamus. Fabulis & fictionibus in re tanti momenti nihil indigemus. Spuria itaque multa & ſubpoſita tacite praeteribo.

Notae ſunt Abgari, Edeſſenorum in Syria Reguli, ſeu Toparchae, ad Chriſtum literae hujusque ad eos reſponſum, quae leguntur apud EUSEB. *H.*

XIII: 13.) uit wien J. G. GRABIUS (*Spicil. Patr. Sec.* I. *p.* 6.) en FABRICIUS (in *Cod. Apocr. N. T. p.* 317.) met anderen dezelve hebben afgeschreven. Alhoewel GRABIUS omtrent dezelven niet ongunstig denkt, hebben echter anderen, door FABRICIUS aangehaald, bij welke hij zich ook zelve voegt, ten overvloede aangetoond, dat zij onëcht zijn, en geen geloof verdienen.

De twee Brieven aan den Keizer TIBERIUS, welke aan PILATUS toegeschreven worden, bij denzelfden (*pag.* 298.) zijn van geen meer waarde. Deze en soortgelijke nietswaardige stukken behooren ons hier niet op te houden.

De *Acta* of *Handelingen* van PILATUS verdienen echter nadere overweging, uit welke

TER-

H. E. XIII: 13. unde J. E. GRABIUS, in *Spicil. Patr. Sec.* I. *p.* 6. & FABR. in *Cod. Apocr. N. T. p.* 317 aliique excerpserunt. Quamvis autem ab iis non abhorreat Grabius, illi tamen, quos laudat FABRICIUS, quibus & ipse accedit, spurias esse & fide indignas, satis superque docuerunt.

Nec majoris pretii sunt duae illae Epistolae, ad *Tiberium* Inperatorem, quae *Pilato* tribuuntur, *ap. Eumd. p.* 298. Haec & hujus generis alia, vix cassa nuce digna, morari hic nos non debent.

Paullo amplius deliberandum est de *Actis Pilati*,

TERTULLIANUS ontleend zal hebben, het geen gelezen wordt, in zijn *Verweerſchrift Hoofdſt.* 5. als ook het een en ander dat tot het leven en de Geſchiedenis van den Zaligmaker behoort *Hoofdſt.* 21. „ *Dit alles*, zegt hij, „ *heeft* PILATUS *over* CHRISTUS *geſchreven*, „ *zijnde hij zelve reeds, voor zoo ver zijn ge-* „ *weten betreft, een Christen.*"

Voornaamlijk verdient onze aanmerking het geen hij in de eerst aangehaalde plaats heeft. Deze zijn zijne woorden: „ TIBERIUS dan, in „ wiens tijd de Christen naam in de wereld is „ gekomen, heeft, het geen hem uit *Palae-* „ *ſtynsch Syrië* bericht was, en het geen daar „ de waarheid van dezen Godlijken perſoon open- „ baar had gemaakt, aan den Raad voorgedra- „ gen,

---

lati, e quibus hauſerit *Tertullianus* ea quae leguntur *Apol. c.* 5. & alia quaedam, quae ad vitam & hiſtoriam Servatoris pertinent, *c.* 21. *Ea omnia*, dicit, *ſuper Chriſto Pilatus*, & *ipſe jam pro ſua conſcientia Chriſtianus.*

In primis conſiderari merentur ea, quae priori in loco habet ſic ille: „ *Tiberius* ergo, cujus tem- „ pore nomen Chriſtianum in ſeculum introivit, „ annunciata ſibi ex Syria Palaeſtina, quae illic „ veritatem iſtius divini revelarant, detulit ad Se- „ natum cum praerogativa ſuffragii ſui. Senatus, „ quia

„ gen, met bijvoeging van zijn Prae-advijs.
„ De Raad ſloeg het af, om dat hij zelve het
„ niet had goedgekeurd. De Keizer bleef daar
„ bij, voor tegenwoordig, doch dreigde de be-
„ ſchuldigers der Christenen met ſtraffen."

Dit bericht, dat deze Vorst CHRISTUS, onder het getal der Goden, hebbe willen plaatzen, is honderdmaal onderzocht, en betwist, of men op het gezag van TERTULLIANUS al of niet ſtaat moge maken? Ik zou mijnen tijd en uw geduld, Eerwaarde Mannen! misbruiken, indien ik alles wilde optellen en beöordeelen, het geen aangevoerd is van hun, die zich, met het behandelen van dit onderwerp, onledig hebben gehouden.

Dat de Landvoogden der bijzondere Provin-
tiën

„ quia non ipſe probaverat, reſpuit, *Caeſar* in
„ ſententia manſit, comminatus periculum accu-
„ ſatoribus Chriſtianorum."

Teſtimonium hoc de Chriſto, Deorum numero inferendo, centies examinatum, diſputatumque eſt, utrum fide *Tertulliani* ſtandum ſit, nec ne? Otio meo, & veſtra patientia, Viri V. abuterer, ſi recenſere vellem omnia, quae adducta ſunt ab illis, qui in diſcutiendo hoc argumento verſati ſunt.

Praeſides retuliſſe ad Inperatorem ea, quae in Provinciis agerentur, certum exploratumque eſt.
Mo-

tiën van het geen in hunne Landvoogdijën voorviel, aan den Keizer bericht gedaan hebben, is zeker en ontwijfelbaar. Ik twijfel ook niet, of deze gewoonte is voortgevloeid uit de inrichting van AUGUSTUS, die men bij SUETONIUS vindt, *Hoofdst.* 49; ja ik houde mij verzekerd, dat deze zelfs het voorbeeld van vroeger Vorsten gevolgd is. Doch deze berichten plagt men niet onder het volk te strooijen, maar zij werden in de Kanzelarij bewaard. Wanneer nu JUSTINUS de Martelaar, die (in zijn *eerste Verweerschrift* § 45. en 63.) eenige wonderwerken van CHRISTUS optelt, zegt, dat men *uit de Handelingen van het geen onder* PONTIUS *gebeurd is*, vernemen kan, wat CHRISTUS gedaan hebbe; waarmede TERTULLIANUS in som-

Morem fluxisse ex instituto Augusti, quod habemus apud SUETON. *c.* 49. non dubito, immo hunc quoque superiorum exempla fuisse secutum mihi persuadeo, illa autem, quae nuntiabantur, non in vulgus spargi solita, sed in tabulario servabantur. Cum vero *Justinus* M., qui *Apol.* I. §. 45. & 63. nonnulla Christi miracula recenset, & quid ille fecerit ἐκ τῶν ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου γενομένων ἄκτων disci posse dicit, cui paria nonnulla habet *Tertullianus*, qui ex eodem fonte hausisse videtur, *Caesari tunc Tiberio nunciavit Pilatus*, dicens, unum hoc quaeri-

ſommige opzichten overëenkomt, zoo dat hij uit de zelfde bron ſchijnt geput te hebben, ſchrijvende, *toen heeft* PILATUS *aan Caeſar bericht*, is de vraag hier alleen, of zij dit uit de waare en echte *Handelingen* van PILATUS ontleend hebben? Doch, dat zulks geenszins waarſchijnlijk is, kan blijken, uit het geen FABRICIUS (*t. a. p. bladz.* 214.) heeft. Dan, van waar zij het ook ontleend mogen hebben, (want wie zou twijfelen, of zij hebben dit, ter goeder trouw, verhaald?) deze blijft de hoofdvraag: of het waarſchijnlijk zij, dat TIBERIUS in den Raad een voorſtel gedaan hebbe, om CHRISTUS onder het getal der Goden te plaatzen? Ik zal hier de voornaamſte gronden opgeven, waarop die genen ſteunen, die meenen, dat men hier op het gezag van TERTULLIANUS geen

---

ritur, an illi ex veris & ſinceris *Pilati* Actis acceperint? Id autem nequaquam eſſe probabile, ex illis, quae habet FABRICIUS, *p.* 214. *l. l.* conſtare poteſt. Undecunque autem acceperint, (bona enim fide haec ab illis tradi quis dubitet?) de eo unice quaeritur, an probabile ſit, *Tiberium*, de Chriſto in numerum Deorum referendo, cum Senatu egiſſe? Dabo hic paucis argumenta praecipua, quibus utuntur illi, qui hic fide *Tertulliani*, ad cujus teſtimonium provocat EUSEB. *H. E.* II: 2. aliis

geen ſtaat kan maken, op wiens getuigenis EUSEBIUS zich beroept; (*Kerkel. Geſch.* II: 2, en op andere plaatzen). Niemand, zeggen zij, heeft dit vóór TERTULLIANUS, die in het begin der derde Eeuw gebloeid heeft, verhaald. — De Christen naam was, onder de regeering van TIBERIUS, nog niet in de wereld gekomen. — De Keizer moeide zich weinig met de Goden en den Godsdienst, als verkleefd zijnde aan de ijdele Kunſten der Starrenkijkerij. — Het gaat alle geloof te boven, dat de Raad dit afgeſlagen zou hebben, daar hij zoodanig aan dezen Vorst onderworpen was, dat hij niet tegen hem zou hebben durven kikken. — TIBERIUS zal geene ſtraffe hebben kunnen bedreigen aan de beſchuldigers der Christenen, naardien deze

---

aliisque in locis, ſtandum non eſſe opinantur. Nemo, dicunt, ante *Tertullianum*, qui ſeculo tertio ineunte floruit, memoriae hoc prodidit. — Nomen *Chriſtianum Tiberio* inperante nondum in ſeculum introiverat. — Inperator circa Deos & religiones erat negligentior, vanis quippe Mathematicae artibus addictus. — Omnem excedere fidem, quod Senatus hoc recuſaſſet, is cum adeo Principi eſſet ſubjectus, ut contra ne quidem hiſcere fuisſet auſus. — *Tiberium* poenas accuſatoribus Christianorum decernere non potuiſſe, cum nomen illud

deze naam te *Rome*, ten dien tijde, nog niet bekend was. — Ja dat hij ook vijändelijk gezind was tegen de *Jooden* en *Christenen*, het welk men zou kunnen opmaken uit SUETONIUS. (*Hoofdst.* 36.)

Ik weet, wat hier op kan en pleegt uitgezonderd te worden, met het welk op te noemen, ik mij niet zal ophouden, alzoo het hun, die dit lezen zullen, geenszins onbekend is, en ik het onlangs beknopt bij een getrokken nog herïnner gelezen te hebben in de *Historische Brieven* van den Geleerden SCHARP, in een werk, waar men zulks het minst zou verwacht hebben, bij gelegenheid van s'mans gesprekken met eenen beruchten Misdaadiger, alwaar men insgelijks, zoo ik mij te recht herïnner, eene lijst

---

lud *Romae* eo tempore nondum esset cognitum. — Hunc etiam infenso animo & in Judaeos in Christianos fuisse, idque colligi posse e SUET. *c.* 36.

Scio quae his reponi possint ac soleant, quibus percensendis nunc supersedeo, illis enim qui haec lecturi sunt minime sunt ignota, & nuper in compendium redacta me legere memini apud SCHARPIUM, verum Eruditum, loco ubi minime exspectasses, occasione sermonum, quos cum famoso patibuli candidato miscuit, (*Historische Brieven*) ubi

lijst vinden zal van de Schrijvers, die dit onderwerp behandeld hebben.

Alleen dit eenige: Wat betekent bij TERTULLIANUS, *in de wereld komen?* Zekerlijk, dat de Christen *naam*, of de zaak der Christenen, (want ik erken ligtelijk, dat men het woord *naam* hier niet in den engſten zin moet nemen,) niet alleen aan de *Jooden*, maar ook aan de *Heidenen* is bekend geworden. Maar van waar hebben deze die kennis bekomen? Moet men uit het geen bij LUKAS ſtaat, (*Handel.* II: 10.) opmaken, dat er te *Rome* reeds ten dezen tijde aanhangers en begunſtigers van CHRISTUS geweest zijn? Maar, de Apostelen en de Broeders in *Judea* hebben eerst, na den moord van STE-

ubi etiam, ſi bene memini, invenies catalogum Scriptorum, qui hoc argumentum tractarunt.

Hoc unum: *In ſeculum introire* quid ſignificat apud *Tertullianum?* utique quod *nomen* Chriſtianum, ſeu res Chriſtianorum, (*nomen* enim ſtricto ſenſu hic non eſſe accipiendum ultro largior) non modo Judaeis, ſed gentibus etiam innotuiſſent, unde autem illae hauſere doctrinam iſtam? An ex illis, quae apud *Lucam A. A.* II: 10. efficiendum eſt, *Romae* hoc jam tempore Chriſti fuiſſe fautores? atqui poſt caedem *Stephani* & converſum *Cornelium* primum intellexere Apoſtoli, & fratres in Judaea, Gentes

etiam

STEFANUS en de bekeering van KORNELIUS verſtaan, dat ook de Heidenen de zaligmakende Leere hadden aangenomen, (*Handel.* XI: 1.) en hebben toen, na verſcheiden landen verreisd zijnde, het Euangelie daar gepredikt. Sommigen van hun kwamen zelfs te *Rome*, onder welke ANDRONICUS en JUNIUS kunnen geweest zijn, die *Rom.* XVI: 7. voorkomen. Voorts lezen wij niet, dat iemand uit de Heidenen tot den Christen Godsdienst is overgegaan, vóór den Hoofdman KORNELIUS, (want met den Kamerling van KANDACE, *Hand.* VIII. is het eene andere zaak) van wien geſproken wordt *Hand.* X. En dus de deure des geloofs geöpend zijnde, is de Zaligmakende Leere allerwegen voortgeplant, *Hand.* XI: 19, 20.

Maar

---

etiam ſalutarem doctrinam recepiſſe *A. A.* XI: 1. atque in diverſas regiones profecti Euangelium praedicarunt. Aliqui eorum ipſam Romam adierunt, e quorum numero Andronicus & Junius, de quibus *Rom.* XVI: 7., eſſe potuerunt. E Gentibus autem neminem ad ſacra Chriſtiana tranſiiſſe legimus ante Centurionem illum Cornelium, (nam de cubiculario Candaces, *A. A.* VIII. alia res eſt) quo de *A. A.* X. Atque ſic, patefacto Fidei oſtio, ſalutifera doctrina quaquavorſum fuit propagata. Vid. *A. A.* XI: 19. 20.

Haec

Maar dit is eerst gebeurd, onder de regeering van KLAUDIUS, gelijk aan ieder een blijkt, die de moeite doet, van de tijdrekening optemaken. Hoe zegt hij dan, dat *de Christen naam*, onder TIBERIUS, *in de wereld gekomen is?* en hoe heeft deze aan de *beschuldigers der Christenen straffe* kunnen bedreigen? Doch elk hebbe hier over zijn oordeel vrij.

III.

Bijna hetzelfde schijnt mij toe gezegd te moeten worden, van de zeer betwiste plaats van JOSEFUS. Velen, die het verhaal van TERTULLIANUS onderzocht hebben, hebben ook het ge-

---

Haec autem acciderunt inperante jam CLAUDIO, secuti cuilibet, ad calculum sedenti, & tempora comferenti patebit. Quo modo ergo sub *Tiberio in seculum introivisse nomen Christianum* dici, atque hic *accusatoribus Christianorum periculum* minari potuit? Sed de his liberum esto cuique suum judicium.

III.

Idem paene dicendum mihi videtur de vexatissimo JOSEPHI loco. Multi, qui TERTULLIANUM, hu-

getuigenis van dezen Joodfchen Schrijver aangaande CHRISTUS onderzocht, en de eene en andere plaats, in dezelfde behandeling, in overweging genomen, onder welke de groote Godgeleerde J. MARCK, en anderen.

Dus fpreekt JOSEFUS (*Oudh.* XVIII: 3. 8.) in de vertaling: „ ten dien tijde was JESUS een „ wijs Man, indien het geöorloofd zij, hem „ een' Man te noemen. Want hij was een ver„ richter van wonderbare werken, (παραδόξων „ ἔργων) een Leermeester van menfchen, die „ de waarheid met lust aanneemen. Hij heeft „ vele Jooden, en ook vele Heidenen tot zich „ gelokt. DEZE WAS CHRISTUS. Wanneer „ PILATUS hem, door de aanzienlijkften van „ ons

---

huius etiam Judaei teftimonium de Chrifto noftro examinarunt, atque una eademque difceptatione utrumque locum fibi exponendum fumferunt, quos inter J. MARCKIUS, magnus Theologus aliique.

Sic JOSEPHUS, *Ant.* XVIII: 3. 8. Latine loquitur: „ Eo etiam tempore fuit Jefus vir fapiens, „ fi tamen virum eum adpellare fas eft. Fuit enim „ mirabilium operum (παραδόξων ἔργων) effector, „ magifter hominum, qui verum cum voluptate „ accipiunt, multosque Judaeos, multos etiam „ Gentiles ad fe pellexit. HIC ERAT CHRIS„ TUS, quem cum *Pilatus*, ab hominum noftro„ rum

„ ons volk beschuldigd zijnde, tot den kruis-
„ dood had verwezen, hebben zij, die hem te
„ vooren hadden lief gehad, niet opgehouden,
„ hem lief te hebben, WANT HIJ IS HUN,
„ OP DEN DERDEN DAG, WEDER LEVEND
„ VERSCHEENEN, hebbende de Godlijke Pro-
„ feeten dit en vele andere wondere dingen van
„ hem gesproken. En de gezindte der Chris-
„ tenen, naar hem genoemd, duurt tot op den
„ huidigen dag." Deze is die merkwaardige
plaats, welke sommigen het *Juweel der Chris-
telijke Kerk* genoemd hebben. Ik bid u, Le-
zer! hebben deze gezegden van eenen hardnek-
kigen Jood kunnen geschreven worden? Maar,
zeggen voortreflijke Mannen, JOSEFUS spreekt
hier

„ rum primis delatum, crucis supplicio addixisset,
„ eum tamen amare non desierunt, qui primum
„ amaverant. APPARUIT ENIM IIS TERTIO
„ DIE REDIVIVUS, divinis vatibus & haec &
„ mille alia de eo miranda effatis. Atque ab eo
„ denominata Christianorum natio durat usque
„ ad hunc diem." Haec nobilis illa pericope,
quam *Ecclesiae Christianae gemmam* aliqui voca-
runt. Tuam fidem, Lector, haeccine a pertinaci
Judaeo proficisci potuerunt? At, dicunt Viri prae-
clari, *Josephus* hic non ex animi sui, sed adsecla-
rum Christi sententia loquitur! Hoc an *Josephi*

stilo

hier niet naar zijn eigen gevoelen, maar naar het gevoelen der aanhangeren van CHRISTUS! Doch, komt dit overéén met den ftijl, dien JOSEFUS hier gebruikt? Die eenigzins met zijne Gefchriften bekend zijn, zullen dit niet toeftemmen. Men zegt, dat op eene andere plaats (XX: 9, 3.) JAKOBUS genoemd wordt de Broeder van hem, *die gezegd wordt Christus.* (τοῦ λεγομένου χριςοῦ). Maar ftel, dat hij, die bij ORIGINES (*Contr. Celf.* I. *pag.* 35.) heet *ongelovig aan* JESUS, *als den Christus;* ftel, dat hij dus fpreekt, in den perfoon van JESUS belijders, wat voordeel zullen de Christenen daar van hebben, dat zij voor de echtheid dezer plaats, als te vuur en zwaard, zouden ftrij-

---

ftilo convenit? Qui familiaritatem cum eo contraxere negabunt. Dicent alio in loco (XX: 9. 3.) *Jacobum* vocari fratrem τοῦ λεγομένου χριςοῦ. Sed fac eum, qui *Origeni, contr. Celf.* I. *p.* 35. dicitur ἀπιςῶν τῷ Ἰησοῦ ὡς χριςῷ, fac ita loqui e perfona fectatorum, quid tum inde lucri accedet Christianis, ut pro loci integritate, tanquam pro aris & focis depugnent? Nihil enim tum dicit homo Judaeus, nifi quod in vulgus notum, & in ore omnium Chriftianorum effet. Nihil igitur dixiffet, quo contra Judaeos uti potuiffent Chriftiani, adeoque opus non effet, ut Viri Docti argumenta conqui-

ſtrijden? Immers dus zegt deze Joodſche Schrijver niets, dan het geen algemeen bekend was, en dat alle Christenen in den mond hadden. Hij zou dus niets gezegd hebben, het geen de Christenen tegen de Jooden zouden hebben kunnen gebruiken, en dus zou het niet nodig zijn, dat de Geleerden bewijzen opzochten, waaröm JUSTINUS de Martelaar en anderen er geen gebruik van maken? Doch, indien wij deze geheele plaats, zoo als zij nu gelezen wordt, (want dat hier eenig gewag van CHRISTUS gemaakt is, is waarſchijnlijk) willen behouden, moet men zeker bekennen, dat deze *Griekſche* LIVIUS, gelijk hij van HIËRONIMUS genoemd wordt, te kennen geeft, dat onze CHRISTUS meer dan mensch en de MESSIAS zelve geweest zij, ja dat hij bijna met duidelijke woorden heeft verklaard, dat CHRISTUS God is, gelijk SOZOME-

quirant, quare *Juſtinus* M. aliique non utantur. Si autem integrum hunc locum, prout nunc legitur, (nam hic aliquam Chriſti mentionem fuiſſe factam probabile eſt) retinere velimus, utique fatendum eſt, Graecum hunc Livium, ut *Hieronymo* dicitur, ſignificare, Chriſtum noſtrum humana conditione fuiſſe majorem, ipſumque Meſſiam, & clara voce prope modum pronuntiaſſe, Chriſtum eſſe Deum, ut ſcribit *Sozomenus*, *H. E.* II, qui poſt

MENUS (*Hist. Eccles.* I: 1.) schrijft, die na EUSEBIUS (*Hist. Eccles.* I: 11. en op andere plaatzen,) van dit getuigenis van JOSEFUS gebruik gemaakt heeft. Maar aan de wet gedachtig, die ik mij zelven heb voorgeschreven, zal ik er geen woord meer bijvoegen, noch over deze plaats en derzelver echtheid met iemand twisten.

I V.

Ik ga over tot het geen meer zekerheids heeft. TACITUS, (*Ann.* XV: 44.) „ De stichter „ van dezen naam, (hij spreekt van de Chris- „ tenen,) CHRISTUS was, onder de regee- „ ring

---

post EUSEB. *H. E.* I: 11. aliisque in locis, *Josephi* hoc testimonio usus fuit. Sed legis, quam mihi scripsi, memor, verbum non amplius addam, & contentionis serram de loci integritate cum nemine ducam.

I V.

Ad certiora propero, *Tacitus Ann.* XV: 44. *Auctor nominis eius* (de Christianis loquitur) *Christus Tiberio inperitante per Procuratorem Pontium Pilatum supplicio adfectus erat.*

Lo-

„ ring van TIBERIUS, door den *Procura-*
„ *tor* PONTIUS PILATUS ter doodstraf ge-
„ bracht."

Deze plaats is merkwaardig, en moet ons een weinig bezig houden, ten einde sommige bijzonderheden te ontwikkelen, welke nodig zijn, tot verstand van het geen hier gezegd wordt, en waarmede onze Euängeliën volkomen overeenstemmen.

Hoe kan TACITUS zeggen, dat CHRISTUS ter doodstraffe gebracht is door den *Procurator*, daar hij zelve, op eene andere plaats, (*Ann.* XIII: 60.) te kennen geeft, dat de *Procuratores* eerst door CLAUDIUS met de magt, om recht te spreken voorzien zijn, het geen SUETO-NIUS

Locus est insignis & qui paullulum morari nos debet, ut evolvamus nonnulla, quae ad intellectum eorum, quae hic dicuntur, & quibus Euangelia nostra plane consentiunt, prorsus sunt necessaria.

Qui dicere potest Cornelius, per *Procuratorem* supplicio adfectum esse Christum, cum ipse alio in loco (*Annal.* XII: 60.) significet, a Claudio demum Procuratores juris dicendi facultate fuisse instructos? id quod firmat SUET. CLAUD. *c.* 12. cum eorum praecipuum ac proprium munus fuerit reditus ac vectigalia colligere necessaria expensa fa-

NIUS (*in* CLAUD. *c.* 12.) bevestigt, daar hun voornaamſte en eigenlijke post was, de inkomſten en tollen te ontvangen, de nodige uitgaven te doen, en 's lands geldmiddelen te bezorgen? Hoe heeft dan PILATUS zich dit recht kunnen aanmatigen? Dan, het is zeker genoeg, dat reeds voor het nemen van dit beſluit, de *Procuratores* in kleiner Provintiën gezonden werden, om rechtſpraak te oefenen, wanneer er niemand anders was, die hetzelve uitöefenen kon. Aangaande *Judea* hebben wij getuigenisſen en voorbeelden, welke, het geen ik gezegd heb, ten duidelijkſten bevestigen. KOPONIUS, die het eerst van allen, als *Procurator*, met QUIRINUS in *Judea* gezonden was, *beſtuurde de Jooden met magt over alles*, en ontving van CAESAR de magt zelfs

---

facere, & res fisci curare? Quo modo ergo hoc jus ſibi ſumere potuit Pilatus? Utique ſatis certum eſt, jam ante ſcriptum hoc decretum miſſos fuiſſe Procuratores in provincias minores, ut juris dictionem exercerent, cum nemo eſſet alius, qui exercere poſſet. De Judaea habemus teſtimonia & exempla, quae liquidiſſimo id, quod dixi, confirmant. Coponius, qui omnium primus Procurator cum Quirino in judaeam miſſus fuit, erat ἡγησόμενος Ἰουδαίων τῇ ἐπὶ πᾶσιν ἐξουσίᾳ, & a Caeſare accepit poteſtatem μέχρι τοῦ κτείνειν. JOSEPH. *Ant.* XVIII: II.

zelfs *van leven en dood.* (JOS. *Oudh.* XVIII: 11. *Joodsche Oorl.* II: 3, 1.) VALERIUS GRATUS, voorzaat van PILATUS, droeg het Hoogenpriesterschap nu aan dezen, dan aan dien op. (JOS. *Oudh.* II: 2.) Van PILATUS zelven lezen wij, dat hij krijgsvolk gebruikt heeft, om Joodsche Wetten te niet te doen, en het sein gegeven, om de Jooden met gewapende magt te omsingelen, dat hij, wanneer te *Samarië* een oproer ontstaan was, de wegen met Ruiterij en Voetvolk bezet heeft, en dat de muiters door hem aangetast en geslagen zijn. (JOS. *Oudh.* XVIII: 2, 2. en 4, 1. *Joodsche Oorl.* II: 9, 2.) Ook zegt TACITUS niet, zoo min als SUETONIUS, dat de *Procuratores*, vóór CLAUDIUS, zon-

11. & *B. Jud.* II: 3, 1. Valerius Gratus, *Pilati* decessor, Pontificatum modo in hunc, modo in illum transferebat; JOS. *Ant.* II: 2. *Pilatum* ipsum legimus milites eduxisse, ut Judaicas leges aboleret; signum dedisse, ut judaeos armati circumvenirent, cum seditio Samariae esset orta, vias peditibus equitibusque occupasse, seditiososque fusos esse ac fugatos *Id. Ant.* XVIII: 2, 2. & 4, 1. *B. Jud.* II: 9, 2. Utique neque TACITUS, neque SUETONIUS l. l. Procuratores ante CLAUDIUM juris dicendi facultate caruisse plane dicunt: *Parem vim*, dicit prior, *rerum habendam a Procuratoribus*

zonder eenige magt, om recht te spreken, geweest zijn: „ Dat de vonnisfen der *Procuratoren* gelijke kracht moesten hebben, als of „ hij zelve uitfpraak gedaan had." Dus fpreekt de eerfte, „ En op dat hij niet mogt fchijnen, „ hier in misfchien te voorbarig te handelen, „ is dit ook bij een Raadsbefluit duidelijker en „ breeder vastgefteld." Dus is er thans over dit onderwerp een Raadsbefluit gemaakt, en deze breeder magt aan hun bevestigd. En dit geeft ook SUETONIUS (*in* CLAUD. *c.* 12.) te kennen.

Daar te boven, alzoo de *Procurator* ook de bezorging had van s'lands inkomften, heeft PILATUS ook, ten dien opzichte, rechtfpraak kunnen oefenen. Trouwens onze Zaligmaker werd bij hem befchuldigd, als die verbood, den Keizer fchatting te betaalen LUC. XXIII: 2.

Dan,

bus fuis judicatarum, ac fi ipfe ftatuiffet, ac ne fortuito prolapfus videretur, Senatus confulto quoque cautum plenius quam ante & uberius. Senatus confultum ergo ea de re nunc factum, ampliorque illa poteftas iis adfirmata. Atque id fignificat etiam SUETONIUS *in* CLAUD. *c.* 12.

Ad haec: cum fisci curam ageret Procurator, eo etiam titulo judicium exercere potuit. Dominus enim nofter apud eum accufatus eft, ut qui Caefari vectigal pendere vetuerit, LUC. XXIII: 2.

Sed

Dan, naardien *Judea* προσθήκη Συρίας, *een aanhangsel* of *bijvoegsel bij Syrië* was, gelijk het van JOSEFUS genoemd wordt, in welk laatstgemelde wingewest een *Praeses* of *Legatus* (Stadhouder) door den Keizer gezonden werd, is de vraag, of de *Procurator* van *Judea* onder het gebied van dezen Stadhouder ſtond, en of CHRISTUS en anderen zich van hem op dezen hebben kunnen beroepen? Velen meenen, dat aan beiden, aan den *Procurator* en den *Praeses* van *Syrië*, de magt en gezag van Landvoogd over de Jooden gegeven zij geweest, op dat de Jooden, zoo geneigd tot oproeren, door de vrees voor eene grooter magt beteugeld zouden worden. Het ſchijnt mij niet toe, dat aan beiden eene gelijke magt gegeven is; en dat men, in die za-

---

Sed cum Judaea fuerit προσθήκη Συρίας, *appendix Syriae*, ut Joſepho dicitur, in quam provinciam Praeſes, ſeu Legatus a Caeſare mittebatur, an ergo Procurator fuit ſub Legati iſtius inperio, atque ab illo ad hunc a Christo & aliis provocari potuit? Opinantur multi, utrique, & Procuratori & Syriae Praeſidi, praeſidialem poteſtatem in Judaeos fuiſſe conceſſam, ut Judaei, in rebellionem nimis proclives, majoris poteſtatis metu coërcerentur. Mihi par poteſtas utrisque data non videtur, nec in illis cauſſis, quae ad Procuratorem per-

zaken, welke tot den *Procurator* behoorden; zich niet op den Stadhouder (*Legatus*) van *Syrië* heeft kunnen beroepen. Dat de *Procurator*, naar zijn eigen recht, rechtſpraak oefende; en niet onder het gebied van den *Praeſes* geſtaan hebbe, blijkt genoeg, uit het gene wij lezen JOANN. XIX: 10. Doch; daar uit; dat PAULUS zich op den Keizer, en niet op den Stadhouder van *Syrië* beroepen heeft *Hand.* XXVI: 11., durve ik dit met den vermaarden ERNESTI (*Inſtit. interpr. N. T. p.* II: 10. 70.) niet beſluiten. Immers, indien de *Praeſes* hem dit recht had opgedragen, werd volgends de beginzelen van het Romeinſche Recht, niet van den gelastigden Richter beroep gedaan tot den lastgevenden; maar tot hem, tot wien men zich van den last-

---

pertinebant, ad Legatum Syriae provocari potuiſſe. Procuratorem ſuo jure judicium exercuiſſe, nec ſub inperio Praeſidis fuiſſe, ſatis apparet ex illis, quae habemus JOAN. XIX: 10. inde autem, quod ad Caeſarem, non ad Legatum Syriae, fuerit provocatum, *A. A.* XXVI: 11. cum Clar. ERNESTIO *Inſtit Interpr. N. T. p.* II: 10. 70. id efficere non audeo: ſi enim praeſes hoc jus ei delegaſſet, ſecundum juris Romani principia, a delegato judice non provocabatur ad delegantem, ſed

lastgevenden zelven beriep. Zie *Lex.* I. *Digest. quis a quo appelletur.*

Met dit alles moet men zeggen, dat de *Procurator* van *Judea* minder en laager geweest is, dan de *Praeses* van *Syrië*, te weten in meer gewigtige en buitengewone zaken, als men den gewapenden arm nodig had. Insgelijks lezen wij, dat de *Procuratores* somtijds tot hunnen pligt gebracht zijn door de *Praesides*, wanneer zij hunne magt misbruikt hadden. Wij hebben daar van voorbeelden bij JOSEFUS, TACITUS *Ann.* IV: 5. en anderen. Daar toe behoort de beschrijving, niet door KOPONIUS, *Procurator* van *Judea*, maar door QUIRINUS *Praeses* van *Syrië* volbracht, LUC. II: 1. JOS. *Oudh.* XVIII: 1.

---

sed ad illum, ad quem ab ipso delegante provocaretur. Vid. *Lex.* I. *Digest. Quis a quo appellatur.*

Vel sic tamen dicendum est, Judaeae Procuratorem minorem inferioremque fuisse Syriae Praeside, in causis nempe gravioribus & extraordinariis, cum manu militari opus esset, sicuti etiam, cum potestati sua abusi essent Procuratores, a Praeside in ordinem redactos legimus. Exempla habemus apud *Joseph. Tac. Ann.* IV: 5. aliosque. Eo pertinet census, non a Coponio, Judaeae Procuratore, sed a Quirino, Syriae Praeside actus, *Luc.* II: 1. *Jos.*

1. 1. en het geen men leest *Ald.* 4, 1. 3, 2. en op meer plaatzen.

Wij leeren derhalven uit TACITUS, dat onze Zaligmaker de doodstraffe geleden heeft, (de wijze der straffe bepaalt hij niet,) en wel dat deze doodstraffe aan hem uitgeöefend is door den *Procurator* PILATUS; het geen met onze Euängelien volmaakt overëenkomt. Wij moesten ook onderzoeken, op welk gezag PILATUS dit gedaan hebbe: in het verklaren toch der Lijdensgeschiedenis van JESUS, kunnen wij de hulp der ongewijde Schrijvers niet ontbeeren.

Jos. Ant. XVIII: 1. 1. & quae leguntur *ibid.* 4, 1. 3, 2. pluribusque in locis.

Discimus igitur e *Tacito* Servatorem nostrum supplicio fuisse adfectum, (modum non definit) idque per Procuratorem *Pilatum* fuisse sumtum, quae cum Euangeliis nostris plane conveniunt. Disquirendum quoque fuit, qua auctoritate *Pontius* id fecerit, in explicando enim historia patientis Christi (passionis dicunt) exterorum ope carere non possumus.

V.

Het is een zeer verëerend getuigenis, het welk PLINIUS de jonge, die, op het einde van deze eeuw gebloeid heeft, aan de Christenen van zijnen tijd heeft gegeven, waaröm wij het niet met ſtilzwijgen voorbij moeten gaan, dewijl het ons leert, wat deze oude Christenen, volgends getuigenis van eenen Heiden, van CHRISTUS geloofd hebben. Dus ſchrijft hij (*Libr.* X *Epiſt.* 97.) „ Zij verzekerden, dat de hoofdſom van „ hunne ſchuld of dwaling zij, dat zij gewoon „ waren, op eenen beſtemden dag, in den „ vroegen morgen bij een te komen, en met „ malkanderen een lied ter eere van CHRISTUS, „ als

V.

Honorificum eſt teſtimonium, quod *Chriſtianis* ſuae aetatis dedit PLINIUS minor, qui exeunte ſeculo hoc primo floruit, quodque ſilentio praeterire non debemus, quia nos docet, quid veteres illi *Chriſtiani* de Chriſto Domino ſenſerint, e teſtimonio hominis Gentilis. Ita ille *L.* X. *Epiſt* 97. „ Adfirmabant autem hanc fuiſſe ſummam vel cul„ pae ſuae, vel erroris, quod eſſent ſoliti ſtato „ die ante lucem convenire, carmenque Chriſto, „ quaſi Deo dicere ſecum invicem, ſeque Sacra-

„ als eenen God, te zingen, en zich allerpleg-
„ tigst te verbinden, niet tot eenige euveldaad,
„ maar dat zij geen dieverij, rooverij, of overspel
„ zouden bedrijven, hun gegeven woord niet
„ breken, of deswegens aangesproken geen toe-
„ betrouwd pand loochenen zouden." Zij erkenden en vereërden derhalven CHRISTUS als God. De Uitleggers tekenen aan, dat het woord *carmen* hier betekene, niet een gezang of lied, maar eene staatlijke rede of gebed, met bepaalde bewoordingen, in welken zin anderen, en PLINIUS zelve dit woord elders gebruikt. Mij dunkt, dat men het liever van *Lofzangen* moet opvatten. TERTULLIANUS (*Verweerschrift* c. 10.), alwaar hij deze plaats van PLINIUS behandelt, zegt, dat hij van den plegtigen eed of verbindenis der Christenen niets anders heeft

---

„ mento, non in scelus aliquod obstringere, sed ne
„ furta, ne latrocinia, ne adulteria committerent,
„ ne fidem fallerent, aut depositum appellati ab-
„ negarent." Christum ergo pro Deo habebant colebantque. Interpretes notant *carmen* hic esse quod conceptis verbis dicitur, non orationem numeris adstrictam, quo sensu alii & ipse PLINIUS alibi hac voce utitur. Mihi potius de hymnis capiendum videtur. TERTULL. *Apoll.* c. 10., ubi PLINII lo-

heeft gevonden, dan vergaderingen voor den dag gehouden, om *ter eere van* CHRISTUS, *als eenen God, te zingen.* Ook schrijft EUSEBIUS (*Kerkel. Gesch.* I: 27.) uit PLINIUS, dat de Christenen gewoon waren, τὸν Χριςον - Θεοῦ δίκην ὑμνεῖν den *Lof van* CHRISTUS — *als eenen God, te zingen.*

V I.

PLINIUS gemeenzame vriend, SUETONIUS (*in Claud. c.* 25.) „ *De Jooden, op aanstoking van* CHRESTUS *geduurig opschuddingen makende, heeft hij uit Rome verdreven.* Ik zou deze, zoo dikwijls mishandelde plaats, droogvoets, ge-

---

locum tractat, nihil aliud de Sacramentis Christianorum comperisse dicit, quam coetus antelucanos, *ad canendum Christo, ut Deo.* EUSEB. etiam, *H. E.* I: 27. a PLINIO scribit, solitos fuisse τὸν χριςον — Θεοῦ δίκην ὑμνεῖν.

V I.

PLINII familiaris SUETUNIUS, in CLAUD. c. 25. *Judaeos inpulsore Chresto assidue tumultuantes Roma expulit.* Locum hunc, saepissime vexatum, sicco, quod ajunt, pede praeterirem, nisi

 scri-

gelijk men zegt, voorbijgaan, indien het ontwerp van dit geschrift zulks duldde, alzoo hier niets van onzen Heere CHRISTUS voorkomt. Men zegt wel, dat CHRISTUS hier voorkomt, onder den naam van CHRESTUS; doch, waar uit blijkt dit? SUETONIUS noemt (*in Ner. c.* 16.) *Christenen* niet *Chrestenen.* Waarlijk, het was aan de Christenen van deze Eeuw (indien men deze onder den naam van *Jooden* zou willen bevatten,) niet eigen, *geduurige opschuddingen* te maken. Ook is onze Zaligmaker nooit te *Rome* gekomen, ik laat staan, onder CLAUDIUS. Men moet niet zeggen, dat hij hier om bij overnaming *impulsor*, *aanstoker*, genoemd wordt, alzoo dit volstrekt met den schrijfstijl van SUETONIUS strijdt. Aan den

CHRES-

---

scribendi hoc genus vetuisset. Nihil enim hic de Christo nostro. At, dicunt, Christus hic venit sub nomine Chresti. Unde hoc patet? SUET. in *Ner. c.* 16. *Christianos*, non *Chrestianos* vocat. Profecto, *adsiduos tumultus* excitare Christianorum (si hos sub Judaeorum nomine comprehendi velis) hujus seculi non erat. Nec Dominus noster unquam venit *Romam*, nedum inperante CLAUDIO. Dici non debet, metonymice *impulsorem* hic vocari, id enim stilo SUETONII plane repugnat. Accidit

SUE-

CHRESTUS van SUETONIUS is het zelfde overgekomen als aan χρηςὸς van LUCIANUS in de *Philop. c.* 17.

V I I.

TWEEDE EEUW.

Ik ga over tot de tweede Eeuw.

Van ALEXANDER SEVERUS verhaalt LAMPRIDIUS in zijn *leven c.* 43. „ Hij heeft voor „ CHRISTUS een' Tempel willen ſtichten, en „ hem onder de Goden plaatzen; waar op men „ ook zegt, dat ADRIANUS bedacht is ge„ weest, die, in alle ſteden, Tempels had la„ ten

SUETONII Chriſto idem quod χρηςῷ LUCANI, in *Philop. c.* 17.

V I I.

SEC. I I.

Venio ad ſeculum ſecundum.

De *Alexandro Severo* narrat *Lampridius, in vita c.* 43. „ Chriſto templum facere voluit, eumque „ inter Deos recipere, quod & *Adrianus* cogitaſſe „ fertur, qui templa in omnibus civitatibus ſine „ ſimu-

„ ten oprichten, zonder beelden, welke nog
„ heden, om dat zij geene Godheden hebben,
„ ADRIANUS *Tempels* genoemd worden, wel-
„ ke men zeide, dat deze ten dien einde gefchikt
„ had; maar hij is terug gehouden, door hun,
„ die, de Godfpraken raadplegende, verftaan
„ hadden, dat alle menfchen Christenen zouden
„ worden, indien dit naar wensch gelukte, en
„ dat alle andere Tempels zouden verlaten wor-
„ den."

HADRIANUS dan, die zijne regeering als Keizer aanvaardde, in het jaar *117* na CHRISTUS geboorte, heeft, gelijk naderhand ALEXANDER SEVERUS, CHRISTUS onder het getal der Goden willen plaatzen, en Tempels voor hem willen oprichten. Het voornemen van den eerst-

„ fimulacris jufferat fieri, quae hodie idcirco, quia
„ non habent numina, dicuntur *Adriani*, quae
„ ille ad hoc paraffe dicebatur, fed prohibitus eft
„ ab iis, qui confulentes facra repererant, omnes
„ Chriftianos futuros, fi ex optato eveniffet, &
„ templa reliqua deferenda."

Hadrianus igitur, (inperium adiit anno poft *N. C.* CXVII.) uti deinceps *Alexander Severus*, Chriftum numero Deorum adfcribere, illique templa ftruere voluit. Prioris iftud confilium everfum fuit opera illorum, qui hinc metuebant Rei publicae.

eerstgemelden werd tegengegaan door toedoen van die genen, die daar uit iet kwaads vreesden voor het Gemeenebest. Ik zal niet herhalen, het geen men over deze plaats getwist heeft. Het zal volſtaan te zeggen, dat CASAUBONUS (in de Aantek.) opzetlijk dit bericht heeft wederlegd, meenende, dat dit vermoeden omtrent HADRIANUS lang na zijnen leeftijd ontſtaan is, om dat noch JUSTINUS de Martelaar, noch ATHENAGORAS, noch TERTULLIANUS, noch CYPRIANUS, noch volſtrekt iemand der oude vaderen, zelfs niet het minſte gewag van deze zaak zullen vernomen hebben. Meer ga ik voorbij. Ik weet wel, wat de Bisſchop van *Soiſſons*, HUËT (*Demonſtr. Euang. Prop.* III. §. 23.) en anderen hier op hebben geäntwoord, maar

cae. Non repetam illa, quae de hoc loco diſputata ſunt. Dixiſſe ſufficit, CASAUBONUM in not dedita opera haec refutaſſe, cui haec de *Hadriano* ſuſpicio multo poſt ejus ſeculum hominum mentes inſediſſe videtur, cum neque JUSTIN. M. neque ATHENAGORAS, neque TERTULLIANUS, neque CYPRIANUS, aut omnino quisquam ex illa veterum Patrum manu vel tenuiſſimam ejus rei ſuſpicionem fando unquam accepiſſent. Mitto cetera. Scio quid Sueſſionenſis Praeſul in *Demonſtr. Euang. Prop.* III. §. 23. & alii hiſce repoſuerint, ſed a ſententia di-

maar dit kan mijn gevoelen niet veränderen. Daar zij beweeren, dat CASAUBONUS geene andere reden hebbe gehad, om LAMPRIDIUS tegen te ſpreken, dan het ſtilzwijgen der oudſte Kerkvaders, wenschte ik ook dit te weten. Indien deze Keizer zoo grooten eerbied voor CHRISTUS gekoesterd heeft, dat hij hem onder de Goden heeft willen plaatzen, waaröm heeft hij zich dan niet meer genegen betoond jegens de Christenen? Alhoewel ik niet ontken, dat hij tegen hen de ſtraffen verzacht heeft. Te recht ſchrijft SPARTIANUS (*cap.* 22.) van HADRIANUS: „ Hij heeft de Romeinſche Godsdienſtige pleg„ tigheden ten zorgvuldigſten ter hart genomen, „ maar uitheemſche verſmaad."

VIII.

---

movere nequeunt. Quia autem dicunt, non aliam LAMPRIDIO contra dicendi cauſam habuiſſe CASAUBONUM, quam Patrum vetuſtiorum ea de re ſilentium, hoc quoque ſcire velim. Si tantam reverentiam Chriſto praeſtiterit Inperator, ut etiam Deorum numero inſerere voluerit, quare Chriſti ſectatoribus indulgentiorem ſe non praeſtitit, quamvis eum poenas mitigaſſe non diffitear? Recte de Hadriano *Spartian. c.* 22. *Sacra Romana diligentiſſime curavit, peregrina çomtemſit.*

VIII.

VIII.

De Euangeliën hebben ons geleerd, dat CHRISTUS het toekomende geweten en te vooren gezegd heeft. Doch dit is merkwaardig, dat PHLEGON *van Tralles* hetzelfde getuigd heeft. Ten minsten ORIGENES (*contra Celſ. Libr.* II. *pag.* 69.) ſchrijft dus van hem: „ Ook heeft hij de „ kennis van ſommige toekomende zaken aan „ CHRISTUS toegeſchreven — en getuigd, „ dat het gezegde heeft beäntwoord aan het „ geen door hem geſproken was."

Het geen uit het XII. Boek zijner *Chroniek* aangaande de wonderbare Zons - verduistering, welke bij CHRISTUS ſterven gebeurd is, door EU-

VIII.

Chriſtum futura ſciviſſe & praedixiſſe, Euangelia nos docuerunt. Memorabile autem eſt, *Hadriani*, quo de dixi, libertum, PHLEGONTEM *Trallianum*, idem fuiſſe teſtatum. Certe *Origenes*, *contra* CELS. *L.* II. *p.* 69. ſic de illo: Καὶ τὴν περὶ τινων μελλόντων πρόγνωσιν ἔδωκε τῷ χριςῷ. — Καὶ ἐμαρτύρησεν ὅτι κατὰ τα εἰρήμενα ὑπ᾽ αὐτοῦ τὰ λεγόμενα ἀπήντησεν.

Illa, quae ex *Ejusdem* XII. *Chronicorum libro* de admirabili Solis defectione, quae Chriſto moriente contigit, ab EUSEBIO aliisque citantur, dubiis qui-

EUSEBIUS en anderen wordt aangehaald, is aan eenigen twijfel onderhevig. Zijne woorden zijn: „ Daar is een Zonne-zwijm gebeurd, grooter „ dan alle voorheen bekende, en het werd „ nacht, op de zesde uur van den dag, zoo dat „ ook de ſtarren aan den Hemel gezien wer- „ den, en eene groote Aardbeving in *Bithynië* „ veel van *Nicea* omkeerde."

ORIGENES (*contra Celſ. Libr.* II. *p.* 30.) maakt, gelijk vele andere vroeger en laater Schrijvers, gebruik van deze plaats, om die verduistering der Zon, waar van MATTH. XXVII: 45. geſproken wordt, te bevestigen. Evenwel ontbreekt het niet aan zulken, die, door

---

quibusdam ſunt obnoxia. Verba haec ſunt. Ἐγένετο ἔκλειψις ἡλίου μεγίστη τῶν ἐγνωρισμένων πρότερον, καὶ νὺξ ὥρᾳ ἕκτῃ τῆς ἡμέρας ἐγένετο, ὥς τε καὶ ἀστέρας ἐν οὐρανῷ φανῆναι, σεισμός τε μέγας κατὰ Βιθυνίαν γενόμενος τὰ πολλὰ Νικαίας κατεστρέψατο. *Factum eſt deliquium Solis, omnibus prius cognitis majus, & nox facta eſt hora diei ſexta, ita ut & ſtellae in caelo conſpicerentur, & magnus terrae motus in Bithynia Nicaeae multa ſubverteret.*

Utitur hoc loco *Orig. contr.* CELS. *L.* II. *p.* 30. utuntur & multi alii, veteres ac recentiores, ad adſtruendam illam Solis obſcurationem, de qua *Matth.* XXVII: 45. agitur. Nec tamen deſunt, qui

door tijdrekenkundige zwarigheden bewogen, anders gevoelen. Ook komen de Ouden zelve niet overëen, of deze bezwijming gebeurd zij, bij volle Maan dan niet? Doch, ik mag hier niet breedvoeriger wezen.

IX.

LUCIANUS, die ſpotter met Goden en menſchen, heeft, in zijn Boek *over den dood van* PEREGRINUS, ſommige dingen van den Zaligmaker, welke wij hier niet ontbeeren moeten.

Verhaald hebbende, wat en hoe veel de Christenen gedaan hadden, om de moeilijkheid des kerkers te verzachten, in welken gemelde bedrieger

qui difficultatibus Chronologicis moti in diverſa abeunt: ipſi etiam veteres non conveniunt, utrum Solis ille defectus acciderit cum luna eſſet plena, nec ne; ſed mihi operoſiori hic eſſe non licet.

IX.

Deorum ille atque hominum irriſor, LUCIANUS, in libro *de Morte* PEREGRINI, nonnulla habet de ſervatore optimo, quibus hic carere non debemus.

Is cum narraſſet, quot & quanta contuliſſent *Christiani* ad levandum carceris taedium, quo inpoſtor ille

ger bewaard werd, en het één en ander hebbende gezegd van hun geloof, geduld, en moed, vervolgt hij dus *Hoofdſt.* XIII. „ Daarënbo-„ ven heeft hun eerſte Wetgever hun geleerd, „ dat zij alle onderling broeders zijn, nadat zij „ eenmaal overgegaan zijnde, de Griekſche Go-„ den verloochend, en dezen hunnen, aan het „ kruis gehechten *Sofist* aangebeden, en naar „ zijne wetten geleefd hebben."

Men ziet dat CHRISTUS hier genoemd wordt *aan het kruis*, letterlijk, *aan een paal gehecht.* Te vooren (*Hoofdſt.* XI.) noemt hij CHRISTUS *den aan eenen paal gehechten in Palaeſtina.* Zoo

---

ille detinebatur, & de fide, patientia ac fortitudine eorum quaedam dixiſſet, ſic pergit, *c.* 13. Ἔπειτα δὲ ὁ νομοθέτης ὁ πρῶτος ἔπεισε αὐτοὺς ὡς ἀδελφοὶ πάντες εἶεν ἀλλήλων, ἐπειδὰν ἅπαξ παραβάντες θεοὺς μὲν τοὺς Ἑλληνικοὺς ἀπαρνήσωνται, τὸν δὲ ἀνεσκολοπισμένον ἐκεῖνον σοφιστὴν αὐτῶν προσκυνῶσι, καὶ κατὰ τοὺς ἐκείνου νόμους βιῶσι. „ Deinde vero primus illis legislator per-„ ſuaſit, omnes eſſe invicem fratres, poſtquam „ ſemel transgreſſi Graecos Deos abnegaverint, „ adoraverint autem adfixum illum cruci ſuum „ Sophiſtam, atque ex illius legibus vivant."

Vides Chriſtum hic dici ἀνεσκολοπισμένον. Id proprie eſt, *palo adfixum.* Supra *c.* 11. vocat Chriſtum τὸν ἐν τῇ Παλαιστίνῃ ἀνασκολοπισθέντα. Sic enim loqui

Zoo was men gewoon te ſpreken van zulken, die gekruist waren.

Op gelijke wijze noemt CELSUS bij ORIGENES (*p.* 81.) CHRISTUS eenen *aan een paal gehechten*, dat is, *aan het kruis gehangen* (*aldaar pag.* 299.). Voorts wordt CHRISTUS hier genoemd Σοφίϛης *een Sofist.* Σοφία is wel in het gemeen, *wijsheid*, *wetenſchap*, zekere leere, voornaamlijk, eene Wijsgeerige, welke, om dat zij gemeenlijk zich in meer gezindten verdeelt, zoo betekent het woord dikwijls zekere gezindte van Wijsgeeren, en dat de Zaligmaker, om deze reden, te dezer plaatze, Σοφίϛης genoemd wordt, ſchrijft PERIZONIUS (*ad Aelian. V. H.* II: 31.) Mij dunkt, dat de bete-

---

qui ſolent do illis, qui cruci erant ſuffixi. Similiter CELSUS apud ORIG. *p.* 81. Chriſtum ἀνεσκολοπισμένον dicit, qui σαυρῷ ἐνηλώθη, *ibid. p.* 299. Et *Dionyſ. Halicarn.* de ſervis incendiariis. *L.* V. *p.* 317. ἀνεσκολοπίσθησαν, *in crucem acti ſunt.* Chtistus porro hic Σοφιϛὴς dicitur. Eſt qudem Σοφία in genere *Sapientia*, *Scientia*, doctrina quaedam, praeſertim Philoſophica, quae quia in plures familias abire ſolet, ideo vocabulum hoc ſaepe certam eorum ſectam denotat, eamque ob cauſſam Servatorem hoc ipſo in loco Σοφιϛὴν vocari ſcribit PERIZON. ad *Ael.* V. *H.* II: 31. Mihi inpoſturae ſigni-

tekenis van *bedrog*, *bedriegerij*, hier onder ſchuilt. Het is toch bekend, dat dit woord eene zoodanige kwaade betekenis heeft aangenomen, om dat deze lieden hunne wetenſchap misbruikten, om winst of roem te bejaagen. Dus gebruikt LUCIANUS het ook, op andere plaatzen, gelijk *in Toxari c.* 27., waar men hem kan nazien.

Maar, wie is hier die *eerſte Wetgever*, van wien hier gewag wordt gemaakt, die gezegd wordt, de Christenen geleerd te hebben, dat zij malkanderen allen voor broeders moesten houden? J. M. GESNER, bij zijn leven, de VARRO van *Duitschland*, gelijk hij genoemd wordt van den geleerden SAXE (*Onom. Liter. T.* I. *p.* 266.) in zijne Verhandeling *de aetate*

ſignificatio ſubeſſe videtur. Notum eſt vocem hanc pejorem ſignificationem induiſſe, quia homines illi ſcientia ſua ad venandum lucrum aut gloriam abutebantur. Sic utitur LUC. etiam aliis in locis, ut in *Toxari*, *c.* 27. ubi Vid.

Sed quis ille πρῶτος νομοθέτης, cujus hic mentio, qui perſuaſiſſe *Chriſtianis* dicitur, ut omnes ſe pro fratribus haberent? J. M. GESNERUS (Germaniae, cum viveret, Varro, ut dicitur Clar. SAXIO, *Onom. Liter.* I. *p.* 266.) in *Differt. de ae-*

tate & auctore Philop. §. 19., verſtaat hier CHRISTUS zelven, wiens gebod dit is MATTH. XXIII: 8. Anderen nemen het van MOSES of PAULUS, mijns bedunkens zonder eenigen ſchijn van waarheid. Bij het inzien der plaats zal men met mij overtuigd zijn, dat de *gekruiste* onderſcheiden wordt van dezen *Wetgever*, gelijk T. FABER dit ook gezien heeft. Kan men zeggen, dat MOSES of PAULUS de Christenen heeft geleerd, dat zij allen onder malkanderen broeders zijn, indien zij de *Griekſche* Goden verloochenden en CHRISTUS, den gekruisten, aanbaden, alhoewel de laatstgemelde dit ook te kennen geve? Het lijdt bij mij geenen twijfel, of men moet hier PEREGRINUS zel-

---

aetate & auctore Philop. §. 19. ipſum hic Christum intelligit, cujus hoc eſt praeceptum *Matth.* XXIII: 8. Alii de MOISE, vel PAULLO accipiunt, nulla, ut opinor, veri ſpecie. Inſpice locum, & mecum, ni fallar, ſenties, τὸν Ἀνεσκολοπισμένον diſtingui a Νομοθέτῃ, ut jam vidit T. FABER. An MOISES vel PAULLUS *Chriſtianis* perſuaſiſſe dici poſſunt, omnes eſſe invicem fratres, ſi Graecos Deos abnegaſſent, & Chriſtum cruci ſuffixum adoraſſent, quamvis poſterior id etiam inſinuet? Mihi dubium non eſt, quin ipſe PEREGRINUS intelligi debeat. Hic *praecipuus*, *primus* inter

zelven verſtaan. Deze is die *voornaamſte* Wetgever, de *eerſte* onder hen, die zijne Christenen in dit leerſtuk onderwezen had. Waaröm zou men hier aan twijfelen? In 't voorgaande wordt uitdruklijk gezegd, dat de Christenen hem tot *Wetgever* gehad hebben; op gelijke wijze heeft LUCIANUS (*Piſcat. c.* 30.) *Wetgevers van een best en zalig leven*, en PLATO wordt bij hem een *Wetgever* genoemd (*Pro Lapſ. in Salut. c.* 4.) *Eerſte Wetgever* is hier dan de *voornaamſte*, *de voortreflijkſte*, een woord van waardigheid, en niet van orde, gelijk meermalen.

Wij leeren derhalven uit deze plaats, dat CHRISTUS gekruist is geworden, en dat hij van de zijnen voor eenen God is gehouden, (want zij

---

ter illos *legislator*, qui ſuos *Chriſtianos* hac doctrina inbuerat. Quid addubites? ſupra diſerte dicuntur *Chriſtiani eo legislatori uſi fuiſſe*, νομοθέτῃ ἐχρῶντο. Simili modo ἀρίστου βίου νομοθέτας, *vitae beatae legislatores*, habet LUCIAN. in *Piſcat. c.* 30. & PLATO νομοθέτης dicitur, *pro lapſ. in ſalut. c.* 4. πρῶτος hic igitur eſt *praecipuus princeps*, dignitatis vocabulum, non ordinis, uti paſſim.

Diſcimus ergo hoc e loco Chriſtum crucis ſupplicio fuiſſe adfectum, eum a ſuis pro Deo eſſe habitum (adorabant enim) eosdemque Graecorum Deos

zij aanbaden hem,) als ook, dat zij de Goden der *Grieken* verloochend hebben; ook dat men zijn leven en zeden naar zijne geboden moet inrichten; al hetwelk die bedrieger PEREGRINUS, zich voor eenen *Christen* uitgevende, en een tijd lang bij hun van een groot gezag, geleerd had.

Wij gaan over tot eene andere plaats, die onder den naam van LUCIANUS voorkomt; (*Philop. c.* 12.). In dezelve beveelt TRYPHON te zweeren:

Bij God, die in de hoogte regeert, den grooten, onsterflijken, hemelschen;
Bij den Zoon des Vaders, den Geest, die van den Vader uitgaat.
Eén uit drie, en drie uit één.

en

Deos abnegasse, & secundum ejus praecepta vitam moresque esse conformandos, quae nebulo iste, PEREGRINUS, *Christianum* se simulans, & per aliquod tempus magnae apud eos auctoritatis, docuerat.

Pergimus ad alium locum, qui sub LUCIANI nomine venit, in *Philop. c.* 12. ubi THRIPHON jurari jubet.

Ὑψιμέδοντα θεὸν, μέγαν, ἄμβροτον, οὐρανίωνα,
Υἱὸν πατρὸς, πνεῦμα ἐκ πατρὸς ἐκπορευόμενον,
Ἓν ἐκ τριῶν, καὶ ἐξ ἑνὸς τρία.

„ Per

en wederöm, een weinig verder: *Eén drie drie één.*

Elk ziet ligtelijk, dat hier het zelfde bijna gezegd wordt, met het geen men leest 1 JOANN. V: 7. en dat dit *één* en *drie* behoort tot de éénheid van *wezen*, en het onderſcheid der *perſonen*, gelijk de Godgeleerden ſpreken. Ook *de Geest, die van den Vader uitgaat* JOANN. XV: 26. Dat het geen hij vervolgends heeft van de dingen, die in het begin van alles geſchapen zijn, ook van MOSES verhaald wordt, dien hij *zwaartongig* noemt, gelijk het Hebreeuwsch כבד לשון ook vertaald wordt, EXOD. IV: 10., al-

---

„ Per in alto regnantem Deum, magnum, in-
„ mortalem, caeleſtem,
„ Filium Patris, Spiritum e Patre exeuntem,
„ Unum e tribus, & ex uno tria,"
Iterum, paullo poſt: ἓν τρία, τρία ἕν.

Quilibet animadvertit ineſſe his eadem paene cum illis, quae leguntur, 1 *Joan.* V: 7. atque illa ἓν & ἐξ ad *unitatem eſſentiae, perſonarumque diſtinctionem*, ut Theologi loquuntur, pertinere. Πνεῦμα etiam παρὰ τοῦ πατρὸς ἐκπορευόμενον. *Joan.* XV: 26.

Illa, quae deinde habet de iis, quae rerum initio creata ſunt, tradi etiam e MOISE, quem Βραδύγλωσσον dicit, ſicuti Hebraea כבד לשון etiam ver-

alwaar die Godsman dit van zich zelven getuigt, is reeds van anderen aangemerkt. Ook dit: *Hij heeft de Aarde op de Wateren gesteld en verdikt, den Hemel uitgespannen*, is volkomen gelijk aan het geen men leest PS. XXIV: 2. *Jes.* XLIV: 24. En niet min het geen hij heeft, van de Schepping *uit de dingen, die niet zijn*; misschien ontleend uit *Hebr.* XI: 3. Het geen volgt van God, die uit den Hemel op rechtvaardigen tevens en onrechtvaardigen nederziet, verscheelt niet van het gezegde van PETRUS (*Hand.* X: 34, 35.) De *Boeken van de goeden*, kunnen, volgends onze Leere zijn; *het Boek des Levens*; waar van gewaagd wordt *Philipp.* IV: 3. en in de *Openbaring van* JOANNES, op verschei-

vertuntur *Exod.* IV: 10., ubi divinus Vir de se ipse hoc testatur, aliis jam observata sunt. Illa etiam, *γῆν ἔπηξεν ἐφ᾽ ὕδασιν, terram aquis inpositam condensavit, οὐρανὸν ἐτάνυσεν, coelum expandit*, similia plane sunt iis, quae leguntur *Psalm.* XXIV: 2. *Jes.* XLIV: 24. Nec minus illa, quae habet de creatione *ἐκ μὴ ὄντων*, petita forte ex *Epist. ad Hebr.* XI: 3. Quae sequuntur de Deo, qui e coelo justos pariter atque injustos respicit, non discordant a dicto Petri *A. A.* X: 34. 35. *Βίβλοι τῶν ἀγαθῶν* e nostra disciplina esse possunt liber vitae, de quo est in *Epist.* ad *Philip.* IV: 3. & in *Apoc. Joan.* pluribus in locis.

ſcheiden plaatzen. Gelijk ook, dat God aan allen op dien dag, welken hij beſtemd heeft, vergelding zal doen, uit 2 *Thesſalon.* I: 6. en dergelijke plaatzen, kan ſchijnen overgenomen te zijn.

Hier mede moet men vergelijken, het geen gelezen wordt *Cap.* 17. alwaar bijna het zelfde gezegd wordt. Het geen hij heeft (*Cap.* 16.) wat hij te wachten heeft, die iemand heeft gedood, kan vergeleken worden met *Handel.* XXVIII: 4. Het geen hij van de *Scythen* heeft, doelt misſchien op *Colosſ.* III: 11. Onze Heere CHRISTUS wordt, naar ſommiger gevoelens, daar CHRESTUS genoemd *Cap.* 17. In het volgende *Hoofdſt.* de Christenen beſpottende, die *den*

Ut Deus omnibus, eo, quem definivit, die juſta ſit retributurus, ex *Epiſt.* ad *Theſſal.* II: 1. 6. ſimilibusque locis deſumta videri poſſunt.

Cum his conferri debent, quae leguntur *cap.* 17. ubi eadem paene dicuntur. Illa quae habet *c.* 16., quae exſpectanda ſint illi, qui alium occiderit, comparari poſſunt cum *A. Apoſt.* XXVIII: 4. Ea quae de Scythis, forte ad *Coloſſ.* III: 11. reſpiciunt: Chriſtus noſter, e multorum opinione, ibi dicitur χρηστος, *cap.* 17. Sequenti *cap.* ludibrio habens *Chriſtianos*, qui τὸν υἱὸν του ἐκ πατρὸς dicebant, addit, λόγῳ παρὰ τοῦ πνεύματος δυνάμιν τοῦ λό-γου

den Zoon zeiden *uit den Vader* te zijn, voegt hij er bij: *zeg, de kracht des woords ontvangen hebbende van den Geest;* het welk wij kunnen vergelijken, met het geen gelezen wordt *Hand.* I: 8. gelijk *den Onbekenden Cap.* 9. en 29, met *Handel.* XVII: 23.

Zie daar, hoe veel hier met onze Heilige Schriften kan vergeleken worden! Het voornaamste is, het geen hier uit kan ontleend worden, om de echtheid van de zeer moeilijke plaats I JOANN. V: 7. te verdedigen. Trouwens daar mede komt volkomen overëen, het geen in *Philop. c.* 12. gelezen wordt. Indien ik mij zelven en anderen slechts verzekeren kon, dat dit Boekjen van den vermaarden LUCIANUS van *Samosata* geschreven is! Het tegendeel heeft GES-

---

γιν λαβών. *Dic accepta a Spiritu virtute*, conferre possumus cum illis quae leguntur, *A. A.* I: 8. uti τὸν Ἄγνωστον, *c.* 9. & 29. cum *A. A.* XVII: 23.

En quam multa sint, quae cum sacris nostris tabulis contendi compararique queunt! Capitale hoc inprimis, quod ad vindicandam integritatem vexatissimi loci 1 *Joann.* V: 7. hinc sumi possit. Nam illa, quae in *Philop. c.* 12. leguntur, pulcre conveniunt. Utinam vero a LUCIANO, Samosatensi illo, libellum hunc esse conscriptum, mihi aliisque persuadere possem! Contrarium magno erudi-

GESNER, van wien ik boven ſprak, met eenen grooten voorraad van geleerdheid in zijne *Verhandeling over den tijd en ſchrijver van de Philopatris* zoeken aan te toonen. Ik weet wel, dat men op de bewijzen van dezen grooten Man het één en ander kan uitzonderen, doch het kan mij niet bewegen, dat ik het voor een echt en zuiver werkjen van den *Samoſatenſer* durve houden. Ja zelfs ontleen ik uit deze zelfde plaats een bewijs voor dit gevoelen, om dat niemand der zoogenoemde *Kerkvaders*, zoo klaar en onderſcheidenlijk, over deze hooge verborgenheid geſproken heeft, dan wij zien dat hier geſchiedt. Dus zal deze *Samenſpraak* tot laater tijden behooren. Doch, of dezelve geſchreven is, ten tijde

---

tionis adparatu docere conatus eſt GESNERUS ille, quem ſupra laudabam, in *Differt. de aetate & auctore Philopatridis.* Scio, nonnulla magni Viri argumentis reponi poſſunt, quae tamen apud me efficere nequeunt, ut pro integro ac ſincero Samoſatenſis foetu habere audeam. Quid? ex ipſo loco argumentum pro hac opinione arceſſo, quia nemo veterrimorum *Chriſtianorum*, quos *Patres* vocare ſolent, tam clare, tam diſtincte de ſublimi hoc myſterio locutus fuit, quam hic fieri videmus. Ad feriora igitur tempora pertinet iſte Dialogus. Utrum vero ſcriptus ſit tempore JULIANI, rei

ei

tijde van JULIAAN, den *Ongodist*, gelijk men hem noemt, of den *Afvalligen*, wel ten tijde, toen het eerst de tijding van den gelukkigen voortgang van den *Perſiſchen* krijgstogt te *Konſtantinopolen* gebracht werd, en wel of zij geſchreven zij in deze ſtad, toen reeds naar KONSTANTYN genoemd, door eenen Heiden, LUCIANUS, misſchien ook een *Sofist*, ten minſten in den ſtijl van LUCIANUS, die, de gevoelens en voorzeggingen der Christenen beſpottende, den Keizer geluk wenscht met de *Perſiſche* overwinning, en hem verder gelukkigen voorſpoed en overwinningen toewenscht, het welk het gevoelen van GESNER is, zou ik niet durven vastſtellen. Ook behoeft dit hier niet onderzocht te

---

ἐν Ἀθέως, ut loquuntur noſtri, ſeu *Apoſtatae*, & eo quidem tempore, cum primum nuntius de felici Perſicae expeditionis ſucceſſu Conſtantinopolin adferetur, ſcriptusque in CONSTANTINI urbe, quae jam tum ita vocaretur, a Gentili homine, forte LUCIANO, Sophiſta & ipſo, LUCIANEO certe more, qui, Chriſtianorum opinionibus praedictionibusque exploſis, Imperatori Perſicam victoriam gratulatur, felices porro ſucceſſus, victoriasque innumerabiles adprecatur, quae GESNERI eſt opinio, definire non auſim. Neque haec in disquiſitionem venire hic debent, quamvis amem de loco

te worden, alhoewel ik geern dit getuigenis omtrent de plaats van JOANNES zou willen gebruiken, zoo al niet wegens deszelfs gezag, ten minsten wegens de oudheid.

X.

Op denzelfden tijd met LUCIANUS, tegen het einde van deze tweede Eeuw, bloeide ook die hevige vijänd van den Christelijken Godsdienst, CELSUS. Deze was een Wijsgeer uit de School van EPICURUS, doch, die, weinig bestaanbaar met zich zelven, zijne *Epicureïsche* leere ontveinzende, somtijds leerde, het geen daar mede strijdig was. Deze mensch heeft een Boek

---

JOANNEO testimonio hoc uti, si non ad auctoritatem, saltem ad antiquitatem.

X.

Eodem quo LUCIANUS tempore, senescente seculo hoc secundo, floruit acerrimus ille religionis *Christianae* hostis, CELSUS. Fuit hic ex Epicuri schola Philosophus, sed qui sibi parum constans, dissimulato Epicureismo, illi contraria aliquando docuit. Homo iste librum contra *Christianos* conscripsit, quem vocabat Ἀληθῆ λόγον, *verum Ser-*

Boek tegen de Christenen geschreven, het welk hij *de waare Leere* noemde, ten deele de perfoon van eenen *Jood* aannemende, ten deele in zijn eigen perfoon fprekende. Het is merkwaardig, dat onze *Euängeliën* door hem niet van leugen befchuldigd worden; hij gelooft ze, als het hem lust, ten einde ze te befchuldigen, of ook hij maakt er geen gebruik van, volgends getuigenis van ORIGENES (*Libr.* I. *p.* 97.), welke dit Boek van CELSUS opzetlijk ondernomen heeft te wederleggen. Ik zal uit hetzelve het voornaamfte uitkippen, doch alleen, het geen den Heere JESUS en zijne Leere betreft, en zulks wel met de eigene woorden van CELSUS, op dat ik niet buiten de paalen der voorgeftelde vraag fchijne af te dwaalen.

Deze

Sermonem, partem fumta Judaei perfona, partim fua. Notabile eft, ab illo mendacii non argui Euangelia noftra, quibus fidem adhibet, cum ipfi libet, ut accufet, vel etiam non adhibet, tefte ORIGEN. *L.* I. *p.* 97. Hic nempe data opera fibi confutandum fumfit CELSI librum. Ex illo praecipua quaedam excerpam, fed illa tantum, quibus Dominum Jefum, ejusque doctrinam tangit, idque potiffimum ipfius CELSI verbis, ne extra fines mandati evagatus videar.

Deze CELSUS, of de Jood bij CELSUS, zegt, dat voor zeer weinige jaaren de Stichter der Christelijke Leere geleefd heeft (καθηγήσασθαι), die door de Christenen voor den Zoon van God gehouden is. (bij ORIGEN. *Lib. I. p.* 21.) maar op *p.* 22. bestraft hij JESUS, om dat hij verdicht heeft, dat hij uit eene Maagd geboren was, en verwijt hem, dat hij geboren is in een Joodsch vlek, uit eene inlandsche en armoedige vrouw, welke hij zegt, dat van haren man, eenen timmerman, als in overspel betrapt, verstoten is. Dat zij, van haren man verstoten, heimlijk en in het duister (σκότιον) JESUS ter wereld heeft gebracht, die, wegens armoede gedwongen zijnde in *Egypte* om loon te dienen,

CELSUS ille, seu CELSI Judaeus, ante paucos admodum annos institutorem Christianae doctrinae (καθηγήσασθαι) fuisse dicit, qui a Christianis Dei Filius habitus, apud ORIG. *L.* I. *p.* 21. Mox *p.* 22. reprehendit Jesum, quod natum se finxerit e Virgine, eique exprobrat, quod natus sit in vico Judaico, e femina indigena & paupercula, quam a marito suo, fabro lignario, ejectam dicet, tanquam in adulterio deprehensam. A marito expulsam clam & in tenebris (σκότιον) edidisse Jesum, qui ob inopiam in Aegypto mercede servire coactus, ibi efficaces aliquas artes (δυνάμεις), quibus se effe-

nen, aldaar zekere krachtige Wetenſchappen (δυνάμεις), waar op de *Egyptenaars* zich beroemen, geleerd hebbende, in zijn vaderland wedergekeerd, zich op deze wetenſchappen heeft verheven, en zich zelven God genoemd. Deze Wetenſchappen (δυνάμεις) zijn Tooverkunſten, welke hij in *Egypte* geleerd had, gelijk hij *p.* 80. en op andere plaatzen te kennen geeft. Te weten, daar toe bracht men de wonderwerken, welke men wist, dat CHRISTUS gedaan had, maar die de Heidenen aan de Tooverkunſten plagten toe te ſchrijven, in welke de *Egyptenaars* uitmuntten. Honderdmalen lezen wij deze lastering, CHRISTUS aangewreven, en van de Christenen afgeweerd, waar uit wij leeren, in welke winkel de wapenen geſmeed zijn, met welke onlangs de beruchte C. F. BAHRDT onzen

efferunt Aegyptii, edoctus, in patriam reverſus illis artibus ſe extulerit, & Deum adpellarit. Δυνάμεις illae ſunt artes magicae, quas in Aegypto didicerat, ut *p.* 80. alliisque in locis ſignificat. Eo nempe referebant miracula, quae a Chriſto patrata non ignorabant, ſed artibus magicis, quibus excellebant Aegyptii, tribuere ſolebant. Centies hanc calumniam Chriſto inpactam a Chriſtianis repulſam legimus, unde diſcimus, in qua officina cuſa ſint arma, quibus nuper famoſus C. F. BAHRDTIUS re-

zen Godsdienst bestreden heeft. Volgends dezen heeft JESUS een hulpmiddel, om de blindheid te genezen, ontvangen van eenen *Persiäan* (de *Magi* of Wijzen der *Persen* zijn bekend,) (*Brieven over den Bijbel* 18. *p.* 62.) en van eenen *Egyptischen Jood*, in zekere samenspraken, welke hij verdicht, dat JESUS met *Alexandrynsche Jooden* zal gehouden hebben, een hulpmiddel, waar mede hij dien raazenden kon genezen, die ons beschreven wordt MARC. IX: 15. LUC. IX: 39. volkomen zoo als CELSUS zeide, dat bedriegers en kwakzalvers die wonderbare kunsten van de *Egyptenaren* geleerd hebben, dat zij de *Demons* uit de menschen konden uitdrijven, ziekten door aanblazing wegnemen, en andere soortgelijke dingen meer, bij ORIGENES (*Libr.* I,

religionem nostram oppugnavit. Secundum hunc ad sanandam caecitatem remedium Jesus accepit a Persa, (noti Persarum magi) *Epist.* (*Brieven over den Bijbel*) 18. *p.* 62. Aegyptio a Judaeo, in colloquiis, quae Jesum habuisse fingit cum Judaeis *Alexandrinis*, remedium, quo sanare posset furiosum, qualis describitur *Marc.* IX: 18. *Luc.* IX: 39. Prorsus uti CELSUS ab Aegyptiis didicisse praestigiatores & circulatores mirificas illas artes dicebat, ut Daemones ex hominibus ejicere, morbos flatu expellere, & alia hujus generis possent, apud ORIG.

(*Libr.* I. *p.* 53.) Het ſmart mij zeer, dat deze man, met zoo veel verſtand en geleerdheid bij uitnemendheid begaafd, deze gaven zoodanig heeft misbruikt; maar ik zal hem niet oordeelen, dien God geöordeeld heeft.

Ieder een ziet, hoe het eerst aangehaalde uit CELSUS verbasterd is uit de Euangeliën. Doch, het is de moeite waardig, op te merken, dat CELSUS ook gelezen (dat hij de Brieven van PAULUS gelezen heeft, beſluit ik uit het geen men vindt bij ORIGENES *L.* VIII. *p.* 393.) of, zal ik zeggen, gehoord heeft, het geen wij lezen LUC. I: 35. Ten minſten, hij zegt niet alleen, dat JESUS uit eene Maagd geboren is, maar ook dat hij God tot Vader gehad heeft, (met

---

ORIG. *L.* I. *p.* 53. Doleo vehementer Virum, ingenio & eruditione egregie inſtructum, dotibus illis adeo fuiſſe abuſum. Sed ego judicium non feram de illo, quem Deus judicavit.

Priora illa CELSI ut adulterata ſint ex Euangelio nemo non videt. Sed operae eſt obſervare, CELSUM quoque lectitaſſe (legiſſe PAULLI Epiſtolas colligo ex illis, quae ſunt apud ORIG. *L.* VIII. *p.* 393.) dicam an audiviſſe? ea, quae habemus *Luc.* I: 35. Certe non modo e virgine natum dicit Jeſum, ſed Deum quoque patrem habuiſſe matri

(met zijne Moeder ἐμέγνυλο θεος *p.* 30.) Voorts schrijft ORIGENES (*p.* 27.), dat CELSUS vele dingen heeft aangehaald, bij voorbeeld, het geen wij van de Star, die bij de geboorte van JESUS verscheenen is, lezen, maar hij tekent ook aan, dat hij moedwillig de voorzegging van JESAIA is voorbij gegaan, welke wij MATTH. I: 23. ontmoeten, waar uit blijkt, dat de twee eerste Hoofdstukken van MATTHEUS ten dien tijde in dat Euängelie gevonden werden.

Verders handelt CELSUS van de *Magi* of Wijzen, die uit het Oosten kwamen, om het kind te aanbidden. Daar na loochent hij, dat de Heilige Geest, onder de gedaante eener Duive, bij den Doop van JESUS gezien is, welke gebeurtenis hij lastert. (*p.* 31.) De woorden van CELSUS

---

tri ἐμέγνυλο θεὸς, *p.* 30. Porro multa allegasse CELSUM, quale est illud, quod de stella Christo nascenti exorta legimus, scribit ORIG. *p.* 27. eum autem malitiose omisisse notat vaticinium JESAIAE, quod habemus MATTH. I: 2. 3. unde patet, duo priora MATTHAEI capita eo tempore in Euangelio isto fuisse inventa.

Agit porro CELSUS de Magis, qui ab Oriente venerunt, adoraturi Puerum. Dein accusat Spiritum Sanctum, sub columbae specie, in Christi baptismate conspectum, quod factum calumniatur, *p.* 31. Verba

sus zijn vertaald deze: „ Gij zegt, dat als gij „ u bij JOANNES baadde, het verschijnzel van „ eenen Vogel uit de lucht tot u is komen vlie- „ gen. Welk geloofwaardig getuigen heeft dit „ gezicht gezien? En wie heeft de ſtem uit den „ Hemel gehoord, die u als den Zoon van God „ verklaarde? enz." welke (*p.* 33.) herhaald worden.

Daar na beſchuldigt hij, (bij ORIGENES *L.* II. *p.* 79) de Christenen, als of zij, gelijk drogredenaars, redenkavelden: „ Wanneer zij „ zeggen, dat de Zoon van God het Woord „ zelve (αὐτολόγον) is, en hij meent, dat hij „ zijne beſchuldiging kan ſtaaven, alzoo wij, „ belijdende, dat het Woord Gods Zoon is, „ niet

---

Verba CELSI Latine haec ſunt. „ Lavanti tibi „ apud JOANNEM ais advolaſſe ſpectrum avis „ ex aëre. Quis viſionem vidit teſtis fide dignus! „ vel quis è caelo audivit vocem te adoptantem „ Deo filium &c. quae repetuntur *p.* 33.

Poſt haec, apud ORIG. II. *p.* 79. incuſat Christianos, tanquam Sophiſtice argutantes, ἐν τῷ λέγειν τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ εἶναι αὐτολόγον, καὶ οἴεται γε κρατύνειν τὸ ἔγκλημα, ἐπεὶ λόγον ἐπαγγελλόμενοι υἱὸν εἶναι τοῦ Θεοῦ ἀποδείκνυμεν οὐ λόγον καθαρὸν καὶ ἅγιον, ἀλλὰ ἄνθρωπον ἀτιμώτατον, ἀπαχθέντα καὶ ἀποτυμπανισθέντα, „ dum filium Dei verbum ipſum eſſe dicunt, pu- „ tat-

„ niet een zuiver en heilig woord vertoonen ;
„ maar een zeer veráchtelijk mensch, die ge-
„ kruist is geworden.” Deze woorden verdie-
nen onze nadere overweging. De geleerde man,
tegen wien de vermaarde WESSELING geſchre-
ven heeft, (*Probab. c.* 23.) meende, dat men
hier in plaats van Αὐτολόγον moest lezen αὐτοῦ
λόγον, in plaats van *het woord zelve*, *zijn woord*,
waar uit hij beſluit, dat er bij den *Euängelist*
JOANNES, in het begin van zijn *Euängelie*,
waar uit dit ontleend is, ten tijde van CELSUS,
zal gelezen zijn Θεοῦ ἦν λόγος *het woord was
Gods*, en niet, gelijk thans, Θεὸς ἦν λόγος *het
woord was God.* Doch de groote WESSELING
heeft, te recht, aangewezen, dat men deze ver-
betering niet nodig hebbe, en, indien zelfs
CEL-

„ tatque ſtabilire ſe poſſe crimen, quandoquidem
„ Verbum eſſe Dei filium profitentes, non purum
„ ſanctumque oſtendimus, ſed hominem viliſſi-
„ mum, eumque in crucem actum.” Haec me-
rentur, ut paululum immoremur. Vir Doctiſſimus,
quocum diſputat Clar. WESSELING, *Prob. c.* 23.
pro Αὐτολόγον hic reſcribendum putat αὐτοῦ λόγον,
atque inde efficit, apud JOANNEM Euangelii exordio,
unde haec deſumta ſunt, CELSI tempeſtate lectum
Θεοῦ fuiſſe ἦν λόγος, non ut hodie, Θεὸς ἦν λόγος.
Recte autem oſtendit Vir magnus nihil opus eſſe
hac

CELSUS al geschreven had *αὐτοῦ λόγον* (*zijn woord*), dat daar uit niet volgt, dat hij in JOANNES *Euängelie* anders gelezen heeft, dan er nu gelezen wordt. Dat het zelfs niet zeker is, dat CELSUS dit uit het *Euängelie* genomen heeft, dewijl het geen hier gezegd wordt geenszins vreemd was in den mond en schriften der Christenen, welke hij hier beschuldigt. Daar schijnt mij geen twijfel te zijn, dat *αὐτόλογον* (*het woord zelve*) en niet *αὐτοῦ λόγον*, (*zijn woord*) van de hand des schrijvers afkomstig is. Ik staaf dit uit ORIGENES zelven, die dus ook in andere plaatzen gewoon is te spreken. Beneden (*L*. III. *p* 135.) wordt Gods Zoon genoemd Αὐτόλογος καὶ Αὐτοσοφία καὶ ἡ Αὐτοαλήθεια *het woord*

---

hac emendatione, &, si vel CELSUS αὐτοῦ λόγον scripsisset, inde non sequi, ut aliter, ac nunc obtinet, in JOANNIS Euangelio legerit. Ne quidem constare, CELSUM haec ex Euangelio hausisse, cum ea quae hic dicuntur, Christianorum, quos hic incusat, ex ore & scriptis minime exsularent. Mihi dubitandum non videtur, αὐτολόγον, non αὐτοῦ λόγον, a scriptoris manu esse profectum. Idque firmo ex ipso ORIGENE, qui sic aliis etiam in locis loqui solet. Infra *L*. III. *p*. 135. Dei filius dicitur Αὐτολόγος, καὶ Αὐτοσοφία, καὶ ἡ Αὐτοαλήθεια. *Ipsum verbum, ipsa Sapientia & ipsa veritas*. Et sic rur-

 sum

woord zelve, *de wijsheid zelve*, *en de waarheid zelve.* En dus wederöm (*Libr.* VI. *p.* 319.) Dewijl nu de Christenen van dezen tijd gewoon zijn, op deze wijze te spreken, wie twijfelt dan, of er was αὐτόλογος geschreven, daar er van hunne wijze van spreken gehandeld wordt? CHRISTUS was bij hen *het woord*, *de rede zelve*, want op beide wijze vertaalden de oude Godgeleerden dit woord, schoon hun het eerste het meest behaagde. Dat bij JOANNES gelezen is Θεὸς ἦν λόγος, *het woord was God*, getuigt ook JULIANUS, welke (bij CYRILLUS *L.* VIII. *p.* 262.) aanhaalt, het geen JOANN. I: 1. gelezen wordt, volmaakt op dezelfde wijze, als wij lezen, *het woord was God.*

Als

---

sum *L.* VI. *p.* 319. Hoc igitur modo loqui cum soliti sint Christiani hujus aetatis, quis addubitet, αὐτολόγον fuisse scriptum, cum de ipsorum loquendi formula sermo sit. Christus illis *Ipsum Verbum*, seu *Ipse Sermo*, utroque enim modo efferre solent veteres Theologi, quibus tamen prius plerumque placuit. Apud JOANNEM lectum fuisse Θεὸς ἦν λόγος, testatur quoque JULIANUS, qui apud *Cyrillum* *L.* VIII. *p.* 262. citat ea quae leguntur JOAN. I: 1. eodem prorsus modo, quo nos legimus. Et *L.* X. *p.* 327. Θεὸς ἦν ὁ λόγος.

Cum

Als voorts onze JESUS bij CELSUS genoemd wordt ἀτιμότατος, ἀπάχθεις καὶ ἀποτυμπανίσθεις, *zeer verächtelijk*, *weggevoerd*, *en gepijnigd*, duidt hij aan de ſchande en ſmarten, die onzen besten Zaligmaker zijn aangedaan. Hij noemt hem ἀπαχθέντα, *weggevoerd*, dat is, ter doodſtraffe weggevoerd, want dit is bij de *Grieken* ἀπάγεσθαι. Dit weten allen, die deze taal kennen. Over de kracht en aart van het werkwoord Ἀποτυμπανίζεσθαι te ſpreken, zou hier te lang zijn. Dit alleen bedoel ik, dat in dit woord alle pijnigingen begrepen worden, welke zij ondergaan moeten, die ter doodſtraffe verwezen zijn. Het zegt dan, dat JESUS gegeesfeld en aan het kruis gehecht is, gelijk τυμπανίζεται bij

HE-

Cum vero JESUS noſter CELSO dicitur ἀτιμότατος, ἀπαχθεὶς καὶ ἀποτυμπανισθεὶς, ſignificat ignominiam ac dolores, quibus adfectus fuit Servator optimus. Ἀπαχθέντα dicit, *abductum*, id eſt ad ſupplicium abductum: id enim Graecis proprie eſt ἀπάγεσθαι. Norunt, qui linguam norunt. De verbi Ἀποτυμπανίζεσθαι vi atque indole dicere longum foret. Hoc unum volo, comprehendi hac voce omnes cruciatus, quibus adficiebantur ad ultimum ſupplicium damnati. Dicit ergo flagris caeſum in crucem actum eſſe Jeſum, ſicuti τυμπανίζεται *Heſychio* eſt

πλή-

HESYCHIUS is πλήσσεσθαι, ἐνδέρεσθαι, ἰσχυρῶς τύπτεσθαι. Ετυμπανίσθησαν, ἐκρεμάσθησαν.

CELSUS berispt het ſtilzwijgen van CHRISTUS onder de geesſelſlagen, op welke lastering ORIGENES antwoordt. (*L.* VIII. *p.* 369.) Hij werpt ſmaadredenen tegen hem uit, daar hij uit de Euängeliën aanhaalt de beſpotting met den purperen mantel, doornenkroon, en den rietſtaf, aan JESUS in de hand gegeven. (*L.* II. *p.* 81.) Hij verwijt hem de galle en edik, welke hij, zijnen dorst niet kunnende dulden, gedronken hebbe. (*Ibid. p.* 82.) Hij noemt hem, *aan eenen paal gehechten* (*p.* 81.) van welk woord hier voor geſproken is. Hij ſpot met het bloed van CHRISTUS, aan het kruis geſtort. (*L.* I. *p.* 51.)

πλήσσεσθαι, ἐκδέρεσθαι, ἰσχυρῶς τύπτεσθαι. Ετυμπανίσθησαν ἐκρεμάσθησαν.

Silentium Chriſti inter flagella CELSUS arguit, ad quam calumniam reſpondet ORIG. *L.* VIII. *p.* 369. Probra in Eumdem jacit, ex Euangeliis proferens ludibria coccineae chlamydis, coronae ſpineae & datae in manum arundinis, *L.* II. *p.* 81. Objicit fel & acetum, quod avide hauſerit, ſitis inpatiens, *ibid. p.* 82. Ἀνεσκολοπισμένον *cruci ſuffixum* dicit *p.* 81. qua de voce ſupra. Ludit in ſanguinem Chriſti in cruce profuſum, *L.* I. *p.* 51. Ea quae de Chriſti reſurrectione narrant Euangelia legiſſe

p. 51.) Dat CELSUS ook gelezen heeft, het geen de *Euängelisten* verhaalen van de Opstanding van CHRISTUS, kan men daar uit opmaken, dat hij schrijft, dat sommigen melden, dat er *Engelen bij het Graf van* CHRISTUS *gezien* zijn, terwijl anderen slechts van *éénen Engel* spreken. (bij ORIGEN. *L.* V. *p.* 263.) CELSUS spreekt hier de waarheid, als men MATTHEUS en MARCUS met de andere vergelijkt, welke echter gemaklijk kunnen overëengebracht worden. Dient dit alles nu, om de Geschiedenis van onzen Heere op te helderen en te bevestigen? Ja, zoo men overweegt, dat het lasteringen zijn van een *Epicureër*, en ze afmeet naar het richtsnoer der gezonde rede! Doch dit is hier niet de ons voorgeschreven taak.

X I.

gisse quoque CELSUM inde potest effici, quod scripserit, aliquos prodere, *Angelos ad sepulcrum Jesu visos*, alios *unum* tantum, apud ORIG. *L.* V. *p.* 263. Vera dicit CELSUS, si MATTHAEUS & MARCUS cum aliis contendantur, qui tamen facillime in concordiam redigi possunt. Haeccine ad illustrandam & confirmandam Domini nostri historiam pertinent? si hominis Epicurei cavillationes expendas, & ad sanae rationis lancem exigas! Id vero agendum hic nobis non est.

X I.

Omtrent het einde van deze Eeuw, kwam PHILOSTRATUS, een vermaard *Sofist*, te voorschijn. Deze geloofde, opzetlijk zijn werk te moeten maken, dat hij, om de geloofwaardigheid der gewijde Geschiedenis omver te werpen, onzen Zaligmaker in vergelijking bracht met APOLLONIUS van *Tyane*, eenen zeer listigen bedrieger, en aantoonde, dat de wonderen van dezen beruchten Goochelaar niet minder waren, dan die van CHRISTUS. De kwaade trouw van dezen Schrijver blinkt overäl door. Zich zelven meermalen tegensprekende, haalt hij ook geene behoorlijke getuigenisfen aan; ook zijn de Won-

---

X I.

Sub ipsum seculi hujus exitum prodiit PHILOSTRATUS, celebris Sophista. Hic data opera id sibi agendum censuit, ut ad labefactandam sacrae Historiae fidem, & religionis Christianae veritatem, Servatorem nostrum cum *Apollonio Tyanensi*, inpostore vaferrimo, compararet, nec minora praestigiatoris hujus quam Christi fuisse miracula doceret. Mala hominis fides undique pellucet, saepius sibi contradicens, testimoniis idoneis non utitur, neque talia sunt ejus miracula, quae sensibus &

Wonderwerken van den bedrieger niet zoodanig, dat zij zich aan de zinnen en de gezonde rede kunnen aanprijzen. Doch, dit is honderdmaal van anderen opgemerkt.

XII.

Soortgelijken zijn er meer geweest, onder welken niet lang hierna heeft uitgemunt HIEROCLES. Deze een weinig zediger, dan CELSUS, die zijn Boek *de waare leere* noemde, gaf het zijne den naam van *waarheidlievende.* Hij heeft twee Boekjens opgesteld, niet tegen de Christenen, op dat hij hen niet vijändlijk zou schijnen te vervolgen, maar aan de Christenen, „ Op dat „ hij

---

& sanae rationi se adprobare possint. Sed haec centies sunt ab aliis notata.

XII.

Ejusdem generis fuere plures, quos inter non diu post eminuit HIEROCLES. Hic CELSO, qui librum suum λόγον ἀληθῆ vocarat, paullo modestior, φιλαλήθη adpellavit. Composuit libellos duos, non contra Christianos, ne inimice insectari videretur, sed ad Christianos, „ ut humane ac be„ nigne consulere putaretur, in quibus ita falsita„ tem

„ hij zou geächt worden, menschlievend en be-
„ ſcheiden te raaden, in welke hij de onwaar-
„ heid der Heilige Schrift zoo heeft zoeken te
„ bewijzen, als of zij geheel met zich zelve
„ ſtrijdig was. — Voornaamlijk heeft hij het op
„ PETRUS en PAULUS geladen, als ook op de
„ overige Leerlingen, als verſpreiders van be-
„ driegerij, ſchoon hij tevens getuigt, dat zij
„ onërvaren en ongeleerde lieden geweest zijn,
„ want dat ſommige van de visſcherij hun be-
„ ſtaan hadden." Dus LACTANTIUS (*Inſtit.* V: 2.) Deze heeft insgelijks CHRISTUS met APOLLONIUS van *Tyane* vergeleken, en de Christenen berispt, dat zij JESUS beleden God te zijn, om eenige weinige wonderbare verrichtin-

---

„ tem Scripturae Sacrae arguere conatus eſt, tan-
„ quam ſibi eſſet tota contraria. — Praecipue
„ PETRUM & PAULLUM laceravit, ceteros-
„ que diſcipulos, tanquam fallaciae ſeminatores,
„ quos eosdem tamen rudes & indoctos fuiſſe tes-
„ tatus eſt, nam quosdam eorum piſcatorio arti-
„ ficio feciſſe quaeſtum." Ita *Lact. Inſt.* V: 2. Comparavit hic etiam Chriſtum *Apollonio* Tyanaeo, & Chriſtianos arguit, quod ob paucula, ut ipſi videtur, prodigia, Jeſum Deum eſſe praedicent, ipſum autem *Apollonium* ob patrata miracula non Deum ſed Deo gratum hominem habent. Vid.

tingen, zoo als het hem voorkomt, maar APOLLONIUS, op zijne verrichte Wonderwerken, niet voor eenen God, maar voor eenen Gode aangenamen mensch, houden. (Zie EUSEB. *contra Hierocl.*) In de daad, het is er zoo ver af, dat zoodanige Schrijvers den Christelijken Godsdienst zouden benadeelen, dat zij veeleer nuttig kunnen zijn, om denzelve te bevestigen. Trouwens, wij leeren daar uit, hoe laffe en dwaaze bewijsredenen ook mannen van het scherpzinnigst vernuft te hulp hebben geroepen, om denzelven te wederleggen. Als wij deze wonderen vergelijken met die, welke van CHRISTUS en zijne Gezanten gewrocht zijn, zullen zelfs de vijanden van onzen Godsdienst, indien zij min of meer beschaafd en wellevend zijn, niet durven ontkennen, dat zij volstrekt ongerijmd,

Vid. EUSEB. *contra Hierocl.* Tales revera scriptores tantum abest, ut religioni Christianae nocerent, ut contra ad eam confirmandam utiles esse possint. Discimus enim inde quam ineptis stolidisque argumentis ad eam evertendam acutissimi etiam ingenii homines usi fuerint. Contendamus illa miracula cum iis, quae a Christo ejusque Legatis patrata legimus, absurda prorsus, omni veri specie ca-

rijmd, van allen schijn van waarheid ontbloot, en ongelukkig en dwaas uitgedacht en verzonnen zijn.

XIII.

DERDE EEUW.

Ik ga voort tot de derde Eeuw. ALEXANDER SEVERUS, die het gebied aanvaard heeft, in het jaar 222 na CHRISTUS geboorte, wilde ter eere van CHRISTUS eenen Tempel stichten, en hem onder de Goden plaatzen, volgends getuigenis van LAMPRIDIUS (*c.* 43.), alhoewel dit zonder uitwerking bleef, *had hij echter*, in zijne Huis-

---

carentia, infeliciter ac stulte excogitata, etiam religionis nostrae inimici, si paullo sint humaniores cultioresque, diffiteri non audebunt.

XIII.

SEC. III.

Pergo ad tertium seculum. ALEXANDER *Severus*, qui inperium accepit anno post *N. C.* 222. Christo templum facere voluit, eumque inter Deos recipere, teste *Lampr. c.* 43. Id quamvis effectu caruerit,

Huiskapel, CHRISTUS, ABRAHAM, *en* ORPHEUS, *en dergelijke Goden* (anderen lezen liever, *en meer dergelijken*,) *als ook de beelden der Vooröuderen, en aan dezen bewees hij zijnen eeredienst.* Te weten, in zoodanige Huiskapel, had men niet alleen zijne bijzondere Goden, maar ook de beeldenisſen der Doorluchtige Mannen, die men met eene bijzondere eere verëerde. En waaröm zouden wij ons verwonderen, dat CHRISTUS in eere geweest is? daar in het Paleis van SEVERUS zeer vele Christenen (πιστοὶ, *gelovigen*) gevonden werden, gelijk EUSEBIUS ſchrijft. (*H. E.* VI; 21.) En als het waar is, het geen HIERONYMUS (*in Catal. Script. Eccleſ. c.* 54. *Oper. T.* IV. *p.* 16.) van ORIGENES ſchrijft: ,, Ontboden zijnde, is hij bij ,, MAM-

---

rit, in larario tamen ſuo, *Chriſtum, Abraham & Orpheum & hujuscemodi Deos* (alii malunt *hujusmodi caeteros*) *habebat ac majorum effigies, atque rem divinam faciebat.* In tali quippe larario non modo peculiares Deos, ſed & illuſtrium hominum, quos praecipuo honore venerabantur, habebant imagines. Et quid miremur Chriſtum in honore fuiſſe? cum in Severi domo complures Chriſtiani (πιστοὶ) invenirentur, uit ſcribit EUSEB. *H. E.* VI: 21. Et verum ſit, quod de ORIGENE dicit HIERON. in CATAL. *Script. Eccleſ. c.* 54. *Oper. T.* IV. *p.* 16. *Ad.*

„ MAMMEA, Moeder van den Keizer ALEXAN-
„ DER, eene Godsdienſtige matrone, te *Anti-*
„ *öchië* gekomen, en met de grootſte eere ont-
„ vangen." En dat de Keizer niet afkeerig ge-
weest is van den dienst van CHRISTUS, kan
men ook beſluiten, uit het geen LAMPRIDIUS
heeft. (*c.* 49.) „ Als de Christenen zekere
„ plaats, die tot het algemeen behoord had, in
„ bezit hadden genomen, en de herbergiers daar
„ tegen zeiden, dat dezelve hun toekwam,
„ ſchreef hij ten antwoord, dat het beter ware,
„ dat God daar, op eenigerleië wijze, gediend
„ werd, dan dat zij aan deze waarden zou wor-
„ den afgeſtaan."

Ook moeten wij het fraaïje gezegde van dezen
Vorst hier niet vergeten. (bij LAMPRID. *c.* 52.)
Het

Ad Mammeam matrem Alexandri Imperatoris, religioſam feminam, rogatus venit Antiochiam, & ſummo honore habitus eſt. Nec abhorruiſſe a Chriſti cultu Inperatorem, colligas etiam ex illis, quae habet *Lamprid. c.* 49. *Quum Chriſtiani quendam locum, qui publicus fuerat, occupaſſent, contra popinarii dicerent, ſibi eum deberi, reſcripſit, melius eſſe, ut quomodocunque illic Deus colatur quam popinariis dedatur.*

Nec obliviſci hic debemus pulcrum Principis hujus dictum, apud *Lampr. c.* 52. *Quod tibi fieri*
non

Het geen gij niet wilt dat u geschiedt, doet dat ook eenen anderen niet! Met welke Spreuk hij zoo zeer was ingenomen, dat hij ze in zijn Paleis en op de openbare gebouwen liet zetten. De Schrijver voegt hier bij, dat hij dezelve van sommige, of Jooden, of Christenen, gehoord had. Zeer bekend is dit gezegde van CHRISTUS uit MATTH. VII: 12. en LUC. VI: 31., van waar het in de Schriften der *Kerkvaderen* menigvuldige malen voorkomt. Ondertusschen is het niet volstrekt het zelfde, hoe zeer men zulks gewoon is te beweeren. De Spreuk van CHRISTUS is nadruklijker, dan die van den Vorst. De eerste beveelt meer, en gebiedt, aan anderen wel te doen, de laatste verbiedt

---

non vis, alteri ne feceris. Quam sententiam adeo dilexit, ut & in Palatio, & in publicis operibus praescribi jusserit. Addit Auctor, eum hoc a quibusdam, sive Judaeis sive Christianis audivisse. Notissimum est Christi hoc dictum ex *Matth.* VII: 12. & *Luc.* VI: 31. unde frequens est in *Patrum* scriptis. Non tamen plane idem est, quamvis passim contendi soleat. Christi illud significantius & efficacius altero Principis. Prius praecipit magis & injungit bene de aliis mereri, posterius vetat tantum,

biedt alleenlijk, en weert van anderen af, het geen wij van ons zelven afgeweerd willen hebben.

XIV.

AMELIUS, een *Platonisch* Wijsgeer, een Leerling en vriend van PLOTINUS, bloeide omtrent het midden der derde Eeuw. Van dezen heeft EUSEBIUS (*Praep. Euang. L.* IV. *c.* 7.) eenige Brieven, waar in hij het één en ander aanhaalt uit het Euängelie van JOANNES over den *Logos*, of het *woord*, het welk die *Barbaar*, (zegt hij,) in het begin fchrijft, in trap en waardigheid bij God geplaatst te zijn, en God te wezen, door wien alles gemaakt is enz.

---

tum, & arcet ab aliis ea, quae a nobis remota volumus.

XIV.

AMELIUS Philofophus PLATONICUS, auditor & familiaris PLOTINI, circa medium feculi tertii, floruit. Hujus literas aliquas habet EUSEB. *Praep. Euang. L.* IV. *c.* 7. ubi nonnulla ex Euangelio JOANNIS citat de λόγῳ, feu *verbo*, quod ὁ Βάρβαρος (dicit) in principio gradu ac dignitate apud Deum effe conftitutum, & Deum effe, per quod omnia facta fint

enz. Het zelfde uit AMELIUS mag men lezen bij CYRILLUS, gelijk in 't vervolg gezegd zal worden. Men kon dat gezegde van JOANNES niet verduwen, waar van wij §. X. gehandeld hebben.

X V.

Dat nu die andere te voorſchijn trede, wien niemand, in het voeren van eene ſcherpe pen tegen de Christenen overtroffen heeft, PORPHYRIUS. Deze Boeken, gelijk vele andere Schriften van den zelfden Schrijver, zijn verloren geraakt; wij vinden ſlechts eenige weinige aanhalingen uit dezelve bij de oude Godgeleerden.

In deze Boeken betichtte hij CHRISTUS van on-

ſint &c. Eadem ex Amelio legas etiam apud Cyrillum, ut dicetur infra: concoquere non poterant dictum illud JOANNIS, de quo §. X. diximus.

X V.

In ſcenam prodeat alter ille, quo nemo acerbius calamum contra religionem Chriſtianam ſtrinxit, PORPHYRIUS. Periere illi libri, ut multa alia ejusdem Auctoris, pauca tantum ex illis apud veteres Theologos citata invenimus.

In illis libris Chriſtum inconſtantiae ac mutationis

onſtandvastigheid en veränderlijkheid, om dat hij, gezegd hebbende, dat hij niet op het Feest der Loofhutten zou gaan JOANN. VII., nogthans derwaards zich begeven hebbe. Wij weten dit, uit de aanhaling van HIERONYMUS, wiens woorden men zie bij L. HOLSTENIUS (*de vita & ſcriptis Porphyr. c.* II.) Dat de Euängelisten, om bij onkundigen een wonderwerk te maken, en dat JESUS op de Zee gewandeld hebbe, het Meir *Genezaret* eene *Zee* hebben genoemd, lastert PORPHYRIUS, volgends getuigenis van den zelfden HIERONYMUS bij HOLSTENIUS (*l. l.*)

Ook haalt EUSEBIUS (*Praep. Euang.* V: I.) eene belangrijke plaats uit deze Boeken aan,

---

nis accuſabat, quod, poſtquam negarat ſe ad ſcenopegiam iturum, *Joan.* VII. eo tamen adſcenderit. Scimus hoc indicio HIERONYMI, cujus locum vide apud L. HOLSTENIUM *de vita & ſcriptis* PORPHYR. *c.* II. Euangeliſtas ad faciendum ignorantibus miraculum, & quod Dominus ſuper mare ambularit, pro lacu Genezaret mare adpellaſſe, calumniabatur PORPHYRIUS, teſte eodem HIERON. apud HOLSTEN. l. l.

Inſignem quoque ex illis libris locum adfert EUSEB. *Praep. Euang.* V: I. Chriſtum noſtrum Deorum turbam exterminaſſe, & nunc mirum (dicit

aan, dat onze Heere CHRISTUS de menigte der Goden heeft uitgeroeid; en nu, (zoo luidt deze plaats, vertaald zijnde,) „ Moet het nie„ mand bewonderen, dat de Staat aan deze „ ziekte kwijnt, dewijl AESCULAPIUS en de „ andere Goden zich aan de verkeering en ge„ meenzaamheid der menschen onttrokken heb„ ben. Trouwens, zedert dat JESUS is begon„ nen vereërd te worden, heeft niemand de al„ gemeene en openbare hulp der Goden ervaa„ ren." Dit heeft ook THEODORETUS (*Gr. effect. Cur. Disp.* 12. *p.* 1040.)

Nog tekent FABRICIUS (*Bibl. Gr. T.* IV. *p.* 690.) aan, dat een verloren Boek van denzelfden PORPHYRIUS *over de Wijsgeerte uit de Godspraken*, meermalen bij EUSEBIUS gewaagd wordt.

---

cit per interpretem) „ nulli videatur, civitatem „ hoc morbo adflictari, cum Aesculapius ceteri„ que Dii hominum se consuetudine consortioque „ subduxerint. Ex quo enim Jesus coli coeptus „ est, communem ac publicam Deorum opem nemo „ sensit." Quae etiam habet *Theodor. Graec. Affect. Cur. Disp.* XII. *p.* 1040.

Ejusdem PORPHYRII librum deperditum περὶ τῆς ἐκ λογίων φιλοσοφίας, *de Philosophia ex oraculis*, saepe memorari apud EUSEB. *in Praep. Euang.* notat FABR. *Bibl. Gr. T.* IV. *p.* 690. Memorat etiam

wordt. Ook maakt deze melding van hem in zijne *Demonst. Euang. L.* IV. *c. 6.* alwaar hij, de Godspraken der *Demons* bestrijdende, het gezag van PORPHYRIUS gebruikt, om dezelve omver te werpen, eene merkwaardige plaats uit hem aanhalende, die tot ons oogmerk behoort. Hij heeft daar Godspraken, aangaande CHRISTUS, welken de Goden als zeer Godsdienstig en onsterflijk vermeld hebben, als ook dat de Christenen, (gelijk daar gezegd wordt,) zijne ziel miskennende, (*ἀνοὗντας, dwaaslijk*) hem veréeren, dat hij de doodstraffe geleden heeft, dat hij Godvruchtig, en ten Hemel, (gelijk de Godvruchtigen plegen,) opgenomen is, welken men niet moet lasteren (*βλασφημήσεις*,) maar zich verwonderen, over de onwetendheid (*ἀνοίαν, zinloosheid*) der menschen. Waar

---

in *Demonstr. Euang. L.* IV. *c. 6.*, ubi, Daemonum oracula inpugnans, PORPHYRII auctoritate ad ea evertanda utitur. Notabilem ex eo locum profert, qui hic ad nos pertinet. Habet ibi oracula de Christo, quem Dii summe religiosum, immortalemque fuisse prodiderunt, ejus (ibi dicitur) animam ignorantes, (*ἀνοοῦντας, stolidos*) Christianos colere, supplicio fuisse adfectum, pium, & in caelum, ut pii solent, subvectum, quare nunc non exsecraberis, (*βλασφημήσεις*), miraberis vero ho-

Waar uit EUSEBIUS afleidt, dat onze Zaligmaker, door het getuigenis van dezen bedrieger, en die het met hem ééns waren, bewezen wordt, niet geweest te zijn een verleider of vergifmenger, maar dat hij, als Godvruchtig, zeer rechtvaardig, wijs en een bewoner der Hemelſche gewesten beſchreven wordt.

X V I.

VIERDE EEUW.

In de vierde Eeuw heeft de Keizer JULIANUS eene groote vermaardheid van naam verkregen.

Deze, eerst onder de Christenen aangeſchreven,

---

hominum ignorantiam (ἀνοίαν); unde efficit EUSEBIUS, Servatorem noſtrum inpoſtoris hujus, & qui cum eo ſentiebant, teſtimonio comprobari, non praeſtigiatorem, aut veneficum, ſed ut pium, juſtiſſimum, ſapientem, & caeleſtium orbium incolam deſcribi.

X V I.

SEC. I V.

Maximam nominis celebritatem conſecutus eſt Inperator JULIANUS. Hic cum prius Chriſtianis adnumeraretur, ſancto baptismatis lavacro tinctus,

ven, gedoopt, en in het lezen der Heilige Boeken geöefend, is weder tot het bijgeloof en den Godsdienst der *Grieken*, of Heidenen, afgevallen, en heeft tegen den Christelijken Godsdienst drie Boeken geschreven, gelijk CYRILLUS, Patriärch van *Alexandrië* zegt. (*L.* 1. *contra Julian. p.* 3.) Deze, naamlijk, heeft de gemelde Schriften van JULIANUS op zich genomen te wederleggen; ik zal daaröm uit hem het één en ander gezegde van dezen *Afvalligen*, zoo als hij gemeenlijk genoemd wordt, uitkiezen, welke hier tot ons onderwerp schijnen te behooren.

Onze Heere CHRISTUS wordt in de *Euängeliën* genoemd Ναζαραῖος, (de *Nazareër*) MATTH. II: 23. XXVI: 71. JOANN. XVIII: 7. Bij an-

---

& in sacrorum librorum lectione exercitatus, ad superstitionem & ritus Graecorum defecit, & contra religionem Christianam tres libros conscripsit, ut dicit *Cyrillus*, Praesul *Alexandrinus*, *L.* I. *contra* JULIAN. *p.* 3. Hic enim illa JULIANI sibi confutanda sumsit, ideoque ex illo nonnulla Apostatae, ut vocari solet, dicta seligam, quae hic ad causam nostram pertinere videntur.

Christus Dominus in Euangeliis nostris dicitur Ναζαραῖος, *Matth.* II: 23. XXVI: 71. *Joann.* XVIII: 7. Aliis scribitur Ναζωραῖος, JULIANO est

'Ια-

anderen wordt deze naam geschreven Ναζωραῖος, bij JULIANUS staat JESUS ὁ Ναζαραῖος bij CYRILL. III. *p.* 100. Maar de Handschriften plegen in het schrijven van dezen naam te verschillen.

Pag. 327. haalt de Keizer aan, het geen gelezen wordt JOANN. I: 14. *En het woord is vleesch geworden, en heeft onder ons gewoond.* Hij voegt er bij, dat PAULUS, noch MATTHEUS, noch MARCUS, noch LUCAS, JESUS God hebben durven noemen, maar dat JOANNES het eerst hier voor heeft durven uitkomen; en dat deze wel die aangehaalde woorden gebruikt, *God* en het *Woord* noemende, maar dat hij noch JESUS, noch CHRISTUS, noemt: dat dit het getuigenis van JOANNES *den Dooper* is,

Ἰησοῦς ὁ Ναζαραῖος, apud *Cyrill.* III., *p.* 100. Sed in hoc nomine efferendo codices variare solent. — *pag.* 327. citat Inperator ea, quae leguntur *Joan.* I: 14. Καὶ ὁ λόγος σαρξ ἐγένετο, καὶ ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν. Addit, neque PAULLUM, neque MATTHAEUM, neque MARCUM aut LUCAM ausos fuisse Jesum dicere Deum. JOANNEM id primum prodere fuisse ausum. Atque hunc quidem laudatis illis verbis uti, *Deum* ac *Verbum* nominare, sed neque Jesum, neque Christum adpellare; JOANNIS Baptistae esse illud de Christo testimonium, hunc esse quem

 opor-

is, aangaande CHRISTUS, dat deze het is, die gelooven moet, dat het *Woord God is.* Behalven andere leeren wij hier uit ook, dat er JOANN. I: 1. gelezen is: *Het Woord was God.* Van welke plaats hier voor gesproken is.

Op gelijke wijze ontkent JULIANUS niet, (*p.* 338.) dat CHRISTUS het *Woord* is, het geen hij zegt, dat van sommige Christenen geschiedt; maar hij kan niet verdragen, het geen men leest JOANN. I: 8. „ Niemand heeft ooit God gezien: De eeniggeboren Zoon, die in den „ schoot (εἰς τὸν κόλπον, JULIANUS heeft, ἐν „ τοῖς κόλποις τ. π.) des Vaders is, die heeft „ hem ons verklaard." Terwijl nogthans aldaar gezegd wordt (*vs.* 14.) „ Hij heeft onder ons „ gewoond, en wij hebben zijne Heerlijkheid „ aanschouwd enz." Dit meent hij, strijdig te zijn,

---

oportet credere Θεὸν εἶναι λόγον. Praeter alia hinc etiam discimus, *Joan.* I: 1. lectum fuisse Θεὸς ἦν ὁ λόγος, quo de loco supra.

Similiter JULIAN. *p.* 333. non negat, Christum esse λόγον, quod a nonnullis Christianis fieri dicit, sed ferre non potest ea quae leguntur *Joan.* I: 18. Θεὸν οὐδεὶς ἑώρ. Π. ὁ μ. υ. ὁ ὢν εἰ τὸν κόλπον τοῦ πατρὸς (apud Jul. est ἐν τοῖς κόλποις τ. π.) ἐκεῖνος ἐξηγήσατο, cum tamen ibidem dicatur (*vs.* 14.) ἐσκήνωσε ἐν ἡμῖν, καὶ ἐκ τ. δ. αὐτ. κ. τ. λ. Haec sibi contraria esse

zijn, als er op de ééne plaats gezegd wordt, dat niemand God kan zien, en wederöm, dat men God gezien heeft, indien niet God den Vader, ten minsten *God het Woord.*

De Christenen zeiden, dat JESUS met zijnen Vader en Moeder opgeschreven is, onder CYRENIUS, gelijk JULIANUS schrijft, (bij CYRILL. *p.* 213.) alwaar hij meer van CHRISTUS heeft, dat hij de Geesten geboden, op de Zee gewandeld, en de Duivelen uitgedreven heeft. Ook brengt hij in, dat zijne bloedverwanten hem geen gehoor hebben willen geven. Al het welk ieder ziet, dat uit de *Euängeliën* ontleend is. Hij voegt er bij, dat de Christenen willen, dat deze JESUS Hemel en Aarde gemaakt heeft, doch dat

esse opinatur, alio in loco dici neminem videre posse Deum, & rursum, vidisse Deum, si non Patrem Deum, certe Deum verbum (ἀλλὰ τὸν θεὸν λόγον.).

Dicebant Christiani, Jesum cum Patre & Matre censum fuisse ἐπὶ Κυρηνίου, ut scribit JUL. apud *Cyril. p.* 213., ubi plura de Christo habet, quod spiritibus inperaverit, in mari graderetur & Daemonia ejecerit. Criminatur quoque, quod cognati ei obedire noluerint, quae omnia ex Euangeliis hausta esse nemo non videt. Addit, velle Christianos, Jesum illum caelum ac terram fecisse, hoc autem

dat dit alleen van JOANNES geschreven wordt, en wel niet klaar en openlijk; echter durft hij niet ontkennen, dat JOANNES dit gezegd heeft. Dit behoort tot het geen men JOANN. I: 3. leest; want waaröm zouden wij het op eene andere plaats duiden? Wij leeren hier weder uit, hoe men, ten dien tijde, dit gezegde van JOANNES gelezen, en in welken zin men hetzelve verstaan heeft.

Het geen hij hier bijvoegt aangaande de beschrijving, onder CYRENIUS, waar van staat LUC. II: 2., moet ons een weinig doen vertoeven. Elk, die wat gelezen heeft, weet, wat er, zelfs in onzen leeftijd, over deze zeer moeilijke plaats, getwist is. Ik zal niemands oordeel

---

autem a solo JOANNE tradi, idque nec clare nec aperte, (οὐδὲ σαφῶς, οὐδὲ τρανῶς) dixisse tamen JOANNEM negare non audet. Pertinent haec ad ea quae leguntur in *Euang.* I: 3. (cui enim alii loco aptabimus?) Discimus hinc iterum, quo modo legerint, & quo sensu acceperint eo tempore dictum JOANNIS.

Quae vero adtuli de censu ἐπὶ Κυρηνίου facto, de quo est in *Euang. Luc.* II: 2. aliquantulum morari nos debent. Nemo, paullo humanior, ignorat, quae de vexatissimo hoc loco, nostra etiam aetate, disputata sint. Nullius judicium occupabo, Id

deel vooruitlopen. Doch, dit moet men niet voorbijgaan, dat JULIANUS aan de echtheid van deze plaats niet getwijfeld heeft, en dus dat er geschreven heeft gestaan ἐπὶ κυρηνίου, (TACITUS noemt hem, zoo ik niet mis heb, op beiderleië wijze QUIRINUS of QUIRINIUS.) De Keizer verzekert derhalven duidelijk, dat het gevoelen der Christenen is, dat JESUS met zijn' Vader en Moeder beschreven is geweest, toen QUIRINUS Stadhouder van *Syrië* was. Ook spreekt CYRILLUS dit niet tegen, want, alhoewel hij hier eenvouwig zegt, dat deze beschrijving onder CAESAR geschied is, op eene andere plaats echter (*p.* 220.) drukt hij den naam van CYRENIUS uit. Hij stemt dus in met JUSTINUS den Martelaar, die (*Apol.* II.) het zelfde

---

Id praetereundum non est, a JULIANO de loci integritate dubitatum non fuisse, adeoque ἐπὶ Κυρηνίου (*Quirinum*, vel *Quirinium*, utroque modo, si bene memini, vocat TACITUS) scriptum fuisse. Diserte adfirmat ergo Inperator, Christianorum eam esse sententiam, Jesum cum patre & matre censum fuisse (ἀπογράψασθαι) Quirino Syriae Praeside. Nec contra dicit *Cyrillus*, licet enim simpliciter sub Caesare descriptionem (ἀπογραφὴν) factam esse hic dicat, alio tamen loco, *p.* 220. Κυρηνίου nomen exprimit. Consentit ergo JUSTINO M. qui *Apol.* II. idem

zelfde verhaalt, en zich op de Beſchrijvings-tafelen beroept, die in de Kanzelarij plegen bewaard te worden. Dat eene beſchrijving ſomtijds van meer dan één perſoon beſtuurd werd, blijkt uit het voorbeeld van *Galliën* bij TACITUS. (*Ann.* XIV: 46.)

Pag. 262. haalt JULIANUS uit JESAIA aan, het geen gelezen wordt MATTH. I: 23. beweerende, dat dit niet van God gezegd is, en zoo het dus ware, dat daar evenwel niet gezegd wordt, dat eene Maagd eenen God zou baaren. Dat MARIA derhalven door de Christenen niet kan genoemd worden θεοτόκον (*Moeder Gods*,) of hij, die uit eene Maagd geboren is, zij *de eeniggeboren Zoon van God, en de eerstgeborene van alle ſchepſelen.* Het eerſte ſtaat JOANN. I: 18. Het laatſte heeft PAULUS *Coloſſ.* I: 15.

Pag.

---

idem tradit, & ad tabulas cenſuales, quae Romae in tabulario ſervari ſolebant, provocat. Cenſum aliquando a pluribus fuiſſe peractum exemplo Galliarum patet e TACIT. *Annal.* XIV: 46.

JUL. *p.* 262. e JESAIA citat illa quae leguntur *Matth.* I: 23. Haec de Deo dicta non eſſe arguit, & ſi vel eſſent, non tamen ibi dici virginem Deum parituram. Mariam ergo a Chriſtianis dici non poſſe Θεοτόκον, aut e virgine natum υἱὸν θεοῦ μονογενῆ, καὶ πρων πασης κτίσεως. Prius eſt *Joan.* I: 18. Poſterius habet *Paul.* ad *Coloſſ.* I: 15.

Pag.

Pag. 335. beschuldigt hij de Christenen, dat zij God aanbidden boven de graven; (dit doelt op het gebruik dat men oudtijds had, dat de Christenen bij de graven der Martelaren bijëenkwamen, hunne gedachtenis vierden, en Godsdienst oefenden,) daar evenwel JESUS *de Nazarener* gezegd had: *Wee u gij Schriftgeleerden en Farizeën, gij geveinsden, want gij zijt de wit geplaasterde graven gelijk enz.*, het welk gelezen wordt MATTH. XXIII: 27. Indien derhalven, vraagt hij, JESUS gezegd heeft, dat de graven vol onreinigheid zijn, hoe aanbidt gij dan God boven dezelven? Daar hij bovendien aan eenen leerling, die hem verzocht: *Heere! laat mij toe, dat ik eerst heenen ga, en mijnen Va-*

Pag. 335. accusat Christianos, quod super sepulcra Deum invocent. (Pertinent haec ad morem olim usitatum, ut Christiani ad supulcra Martyrum convenirent, eorum memoriam celebrarent ac sacra facerent) cum tamen Jesus Nazarenus dixisset, οὐαὶ ὑμῖν Γραμ. καὶ Φαρ. ὑπ. ὅτι παρομοιάζετε τάφοις κεκονιαμένοις, κ. τ. λ. quae leguntur *Matth.* XXIII: 27. Si ergo, quaerit, sepulcra Jesus inmunditia esse plena dixit, quomodo vos super iis Deum invocatis? Cum idem praeterea discipulo dicenti, Κύριε ἐπίτρεψόν μοι πρῶτον ἀπελθεῖν καὶ θάψαι τὸν πατέρα μου, responderit, ἀκολούθει μοι, καὶ ἄφες τοὺς νεκροὺς

Vader begrave, geäntwoord heeft: *Volg mij, en laat de dooden hunne dooden begraven.* (MATTH. VIII: 21. 22.) Dit zij genoeg; wij leeren er overvloedig uit, waar toe ook de hellerſte menschlijke verſtanden, en wie zou JULIANUS daar niet onder tellen? aan zich zelven gelaten, vervallen kunnen. Ik wenschte, dat de voortreflijke Mannen, die mij deze uitſpanning bezorgd hebben, ook hadden voorgeſchreven, dat ook, het geen deze Hoofdvijänden van den Christelijken naam voor den dag gebracht hebben, om het gezag van MOSES en de andere Schrijvers des Ouden Testaments omver te werpen, bij één verzameld, en het geen daarömtrent vermeld ſtaat, in een heller licht geplaatst zou worden.

XVII.

κροὺς θάπτειν τοὺς ἑαυτῶν νεκρούς (*Matth.* VIII: 21. 22.) Haec ſufficiant; ſatis ſuperque patet inde, quo clariſſima etiam hominum ingenia, & quis JULIANUM haec inter non cenſeat? ſibi relicta delabi poſſint! Vellem praecepiſſent Viri praeclari, qui mihi hoc otium fecerunt, & illa quae ad infringendam MOISIS aliorumque V. Teſt. ſcriptorum auctoritatem, capitales illi Chriſtiani nominis hoſtes in medium protulere, etiam conducerentur, & quid de illis memoriae proditum fuerit, ſerena in luce collocaretur!

XVII.

X V I I.

LIBANIUS (*in Parent. in Julianum*) prijst dezen Keizer, „ dat hij, in den wintertijd, be„ halven andere zeer voortreflijke werken, de „ Boeken wederlegd heeft, *welke den Man uit* „ *Palaestina tot eenen God en Gods Zoon ma*„ *ken*, en dat hij met zeer zekere bewijsrede„ nen betoogd heeft, dat hunne gezegden be„ lagchlijk en enkel beuzelingen zijn." (bij FABRICIUS *Bibl. Graec. T.* VII. *p.* 313.) Van deze plaats maakt SOCRATES gebruik, (*H. E.* III: 20.) welke in vele LIBANIUS beäntwoordt. Men ziet, dat de Man uit *Palaestina* voor God en

X V I I.

LIBANIUS in *Parent. in* JULIANUM laudat Imperatorem, quod hiberno tempore, „ praeter alia „ plura praeclarissima opera, libros adgressus fue„ rit αἳ τὸν ἐκ Παλαιστίνης ἄνθρωπον θεόν τε καὶ θεοῦ „ παῖδα ποιοῦσι. *Qui Palaestinum hominem Deum* „ *& Dei filium faciunt*, eorumque dicta ridicula „ & nugas esse certissimis argumentis demonstra„ vit," apud FABR. *Bibl. Gr. T.* VII. *p.* 313. Eo loco utitur *Socrat. H. E.* III: 20. qui multa Li-

en Gods Zoon gehouden is, en dat deze naam aan den Zaligmaker gegeven is, hebben wij boven reeds aangetekend.

TWEEDE HOOFDSTUK.

I.

In het voorgaande *Hoofdſtuk* heb ik opgenoemd en aangehaald, het geen ik, aangaande den Heere JESUS, en zijne Leere, bij menſchen, die deze Leere vijändig waren, gedenkwaardigs gelezen had. Thans is nog overig, dat ik, op gelijke wijze, kortlijk verklaare, wat zij geſchreven hebben van de Apostelen en andere Godlijke man-

Libanio reponit. Vides pro Deo & Dei filio habitum eſſe Palaeſtinum hominem, eumque titulum Servatori datum fuiſſe ſupra jam notavimus.

CAP. II.

I.

Superiori capite recenſebam ea, quae de Domino Jeſu ejusque doctrina apud homines, doctrinae illi inimicos, memoratu digna, lectitaram. Supereſt, ut de *Apoſtolis*, aliisque divinis viris, qui

mannen, die den Christelijken Godsdienst hebben voortgeplant.

CELSUS (bij ORIGENES *L.* I. *p.* 47.) zegt, „ dat JESUS tien of elf beruchte (ἐπιῤῥήτους) „ heeft aangenomen, Tollenaren en zeer ſnoode „ Scheepsgezellen, dat hij met dezen hier en „ daar gevlucht is, ſlordig en ſchandelijk ſpijze „ opzamelende." ORIGENES tekent daar op aan, dat MATTHEUS wel een Tollenaar is geweest, maar, als CELSUS verwardelijk ſpreekt van Scheepsgezellen, dat hij daar mede, misſchien, JACOBUS en JOANNES aanduidt, die, hun vaartuig en vader verlatende, JESUS gevolgd zijn, dat PETRUS en ANDREAS visſchers waren, dat LEVI de Tollenaar, die JESUS gevolgd is,

---

qui ſacra Chriſtiana promoverunt, ſimili modo paucis exponam.

Jeſum adſciviſſe dicit CELS. apud ORIG. *L.* I. *p.* 47. *decem undecimve famoſos* (ἐπιῤῥήτους) *homines, publicanos, nautasque nequiſſimos, cum his ultro citroque fugitaſſe, ſordide ac turpiter cibos corrogantem.* Notat ibi ORIGENES, publicanum quidem fuiſſe MATTHAEUM, quos vero confuſe nautas vocat CELSUS, fortaſſe JACOBUM & JOANNEM ſignificare, qui relicta navi & patre ſecuti ſunt JESUM; PETRUM & ANDREAM fuiſſe piſcatores; *Levi* publicanum, qui ſecutus eſt

is, niet geweest is onder het getal der Apostelen, dan alleen volgends sommige Afschriften van MARCUS. Dat men van het beroep der overigen niet leest, waar mede zij, voor dat zij Leerlingen werden, de kost wonnen. Dezelfde schrijft, (*p.* 49.) dat CELSUS misschien uit den algemeenen Brief van BARNABAS aanleiding genomen heeft, om de Apostelen *kwalijk beruchte en zeer snoode lieden* te noemen, en dat JESUS tot het Apostel-ambt verkozen heeft, lieden *snooder dan alle snoodheid*, het geen men leest in den *Brief*, die onder den naam van BARNABAS gaat, uitgezonderd dat aldaar voor ἀνομίαν gelezen wordt ἁμαρτίαν, bij GOTELER. *Patr. Apost. T.* I. *p.* 15.

De

---

est Jesum, non fuisse ex Apostolorum numero, nisi secnndum quaedam exemplaria MARCI. Reliquorum non legi quaestum, quo prius quam discipuli fierent, victum sibi paraverint. Scribit *idem p.* 49., CELSUM forte e Catholica Barnabae Epistola occasionem sumsisse, ut Apostolos infames & nequissimos diceret, Jesumque ad Apostolicam functionem elegisse homines ὑπὲρ πᾶσαν ἀνομίαν ἀνομωτέρους, *omni iniquitate iniquiores*, quae leguntur in *Epist.* quae sub *Barnabae* nomine venit, nisi quod pro ἀνομίαν ibi sit ἁμαρτίαν, apud GOTELER. *Patr. Apost. T.* I. *p.* 15.

Ha-

De Apostelen werden gehouden voor *boersche*, *ongeleerde*, *ongeletterde*, *en onnozele* menschen, gelijk wij vinden bij CHRYSOST. (*Hom.* 3. *in Epist.* I. *ad Corinth.*) *ongeleerde Barbaaren*, en die allen sieraad van welsprekendheid misten. (THEODOR. *Gr. affect. cur. in Prol. Op.* IV. *p* 690.) Te weten, zij hielden niet van den sieraad der reden noch van de bloempjens der Redenaren, gelijk ook hunne leerlingen en navolgers die niet bejaagden. JULIANUS (bij GREGOR. *Nazianz. Orat.* III. *quae est in Julian.*) „ Ons" (hij spreekt tot de Christenen,) „ ons behooren de Redenvoeringen, „ ons komt het toe Grieksch te spreken, wien „ ook toekomt de Goden te vereëeren; u be„ hoort

---

Habebantur Apostoli Ἄγροικοι, ἀμαθεῖς, ἀγράμματοι καὶ ἀνόητοι. *Rustici*, *indocti*, *illiterati & insipientes*, ut est apud *Chrysost. Hom.* III. *in Epist.* I. *ad Corinth.* Ἀπαίδευτοι, βάρβαροι; & qui carerent omni elocutionis ornatu, τὸ γλάφυρον τῆς εὐεπείας οὐκ ἔχοντες. *Theod. Gr. Affect. Cur.* in *Prol. Op.* IV. *p.* 690. Sermonis nempe ornatum & Rhethorum flosculos non amabant, uti nec venebantur eorum discipuli & sectatores. JULIANUS apud *Gregor. Nazians.* ORAT. III. quae est *in* JULIAN. Ἡμέτεροι (dicit ad Christianos) οἱ λόγοι, καὶ τὸ Ἑλληνίζειν, ὧν καὶ τὸ σέβειν θεούς, ὑμῶν δὲ ἡ ἀλογία, καὶ ἡ ἀγροικία. *Nostri sunt sermones & nostrum Grae-*

cari,

„ hoort lompheid en boerschheid." GREGORIUS meent, dat hij ſpeelt met het woord Ἑλληνίζειν, welk woord van den Godsdienst kan genomen worden, of dat hij beweert, dat de Griekſche taal hem en de zijnen, als een vaderlijk erfgoed, toebehoort, van welke JULIANUS de Christenen geweerd wilde hebben. WERENFELS (*Op. T.* I. *p.* 312.) verklaart het van den ſtijl der Schrijveren des N. T., en dit woord Ἑλληνίζειν ſchijnt te doelen op de zuiverheid der Griekſche taal, welke er in die Boeken niet is. Zeker, die Godlijke mannen ſchreven, om verſtaan te worden, en de harten te bewegen, niet, om de ooren te ſtreelen. Zij moesten derhalven eene wijze van ſpreken gebruiken, bij de Jooden ten dien tijde bekend en gewoon. *De gewoonte is de*

cari, quorum etiam eſt Deos venerari, veſtra eſt infantia & ruſticitas. Gregorio voce Ἑλληνίζειν ludere videtur, quae vel de religione accipi poteſt, vel quod Graecam linguam tanquam paternam hereditatem ſibi ſuisque adferat, a qua Chriſtianos arceri voluit JULIANUS. WERENFELS. *Op.* I. *p.* 312. de ſtilo ſcriptorum N. Teſt. interpretatur, & τὸ Ἑλληνίζειν pertinere videtur ad Linguae Graecae puritatem, quae non eſt in libris illis. Utique ſcribebant divini illi viri, ut intelligerentur, & corda moverent, non ut aures paſcerent. Utendum itaque erat dicendi genere, Judaeis eo tempore

de zekerste leermeesteresse in het spreken, en men moet de taal volstrekt gebruiken, als een penning, die eene openlijke waarde heeft, gelijk QUINCTILIANUS zegt. *Instit. Orat.* I: 6. Wij lezen dikwijls, dat barbaarschheid en de flordige stijl der Heilige Schrijvers den Christenen tegengeworpen is. (En er zijn onder de Christenen zelve geweest, die daar omtrent niet beter gevoelden.) ARNOBIUS (omtrent het einde des eersten Boeks) zegt: „ Onze zaken „ zijn met barbaarschheden en taalgebreken be„ zet, en met lelijke taalfouten bezoedeld." Van deze plaats maakt SALMASIUS gebruik, (*de Ling. Hellen. p.* 260.) om te toonen, dat ARNOBIUS dus gevoeld heeft van den stijl der Schrij-

---

pore noto atque usitato. Consuetudo *certissima loquendi magistra, utendumque plane sermone, ut nummo, cui publica forma est*, ut dicit *Quinctil. Inst.* ORAT. I: 6. Saepe legimus barbariem ac sordidum scriptorum sacrorum stilum Christianis exprobratum (& fuere inter ipsos Christianos, qui non melius de eo sentiebant). *Arnob.* sub finem. *L.* I. „ Barbarismis & Soloecismis obsitae „ sunt, inquit, res nostrae, & vitiorum defor„ mitate pollutae." Eo loco utitur SALMAS. de LING. HELLEN. *p.* 260. ut ostendat Arnobium ita sensisse de stilo scriptorum N. F. Sed est adversariorum accusatio.

 Certe

Schrijvers van het Nieuw Verbond. Maar het is bij hem eene befchuldiging van partijën.

Ten minften, de Heidenen noemden de *Jooden* en *Christenen* niet alleen *Barbaaren*, maar bijzonder noemden zij de *Apostelen* dus. EUSEBIUS (*Pr. Euäng. L.* XI: 19.) haalt eene plaats aan uit AMELIUS, die ik boven reeds gemeld heb, alwaar de Heilige JOANNES ὁ βάρβαρος (*de Barbaar*) genoemd wordt. De zelfde plaats heeft CYRILLUS (*contra Julian. L.* VIII. *p.* 283.) welke fchrijft, dat deze AMELIUS tegelijk met PLOTINUS en GENTILIANUS te *Rome* gebloeid heeft. Met welk recht hij daar AMELIUS en GENTILIANUS onderfcheidt, weet ik niet. Ten minften, AMELIUS heeft met zijn eigen naam GENTILIANUS geheeten, volgends getuigenis van PORPHYRIUS (*de Vita Plot. ap.* FA-

Certe Judaeos & Chriftianos non modo barbaros dicebant gentiles, fed fpeciatim Apoftolos. EUSEB. *Pr. Euang. L.* XI: 19. citat locum ex Amelio, quem fupra jam laudavi, ubi JOANNES ὁ βάρβαρος vocatur. Eumdem locum habet *Cyril. contra* JULIAN. *L.* VIII. *p.* 283. qui Amelium hunc una cum PLOTINO & GENTILIANO Romae floruiffe fcribit. Quo jure ibi AMELIUM & GENTILIANUM diftinguat, nefcio. Utique AMELIUS proprio nomine dictus fuit GENTILIANUS, tefte *Porph.* de *Vit. Plot.* apud FABRIC. *Bibl. Gr.* IV. *p.* 104. JOAN-NEM

FABRIC. *Bibl. Gr. T.* IV. *p.* 104.) CYRILLUS tekent aan, dat JOANNES daar *de Barbaar* genoemd wordt, wegens het onderſcheid van taal, om dat hij geweest is een Hebreër uit de Hebreën, en niet uit het land der Grieken. Doch de benaming van *Barbaar* ſchijnt zich daar verder uit te ſtrekken.

De Christenen werden genoemd *leerlingen van Visſchers en ongeleerde menſchen*, bij GREGOR. *Nazianz. Orat.* IV. *p.* 122. „ Wat „ zal ik op eene zoo *Attiſche* taal zeggen, dan „ dat ik belijde en mij verblijde, dat ik een leer„ ling ben van Visſchers," ſchrijft BASILIUS aan LIBANIUS (*Epiſt.* 1601. *p.* 727.). Hij bedoelt de Apostelen. Zoo aanſtonds meer, wanneer ik van elk bijzonder ſpreken zal.

En

NEM autem ibi *barbarum* vocari notat *Cyrillus*, ob linguae diſcrepantiam, cum is fuerit Hebraeus ex Hebraeis, non e terra Graecorum. Sed *barbari* adpellatio latius patere videtur.

Chriſtiani dicebantur Ἁλιέων μαθηταὶ καὶ τῶν ἀπαιδεύτων, *Piſcatorum & inperitorum diſcipuli*, apud GREG. NAZIAN. ORAT. IV. *p.* 122. *Quid ad linguam adeo Attlcam dixerim*, niſi id, ὅτι ἁλιέων εἶμαι μαθητὴς ὁμολογῶ καὶ φιλῶ, *quod piſcatorum me eſſe diſcipulum & profiteor & gaudeo*, ſcribit Baſilius ad *Libanium*, *Epiſt.* 1601. *p.* 727. Apoſtolos intelligit. Mox, cum de ſingulis agendum, plura.

Nec

En niet alleen werden zij vóor onbeſchaafd en ongeleerd gehouden, maar ook voor leugenaars en bedriegers, gelijk PETRUS en PAULUS, en eenige anderen genoemd worden van HIEROCLES, (bij EUSEB. *in Hierocl. p.* 572.) PAULUS wordt van JULIANUS (bij CYRILL. III. *p.* 100.) gezegd, alle Goochelaars (γόητας) en bedriegers, die er ooit geweest zijn, overtroffen te hebben. Door PORPHYRIUS (bij HIERON. *in Ps.* LXXXI. *Op. T.* II. *p.* 335.) worden zij genoemd, *boerſche en arme lieden, die, om dat zij niets hadden, door Tooverkunſten eenige tekenen verricht hebben, doch het is niets groots, tekenen te doen, want de Tooveraars in Egypte hebben tegen* MOSES *ook tekenen gedaan; dus ook* APOLLONIUS *en* APULEJUS.

II.

Nec tantum rudes habebantur & inperiti, ſed mendaces etiam & praeſtigiatores, ut PETRUS & PAULLUS & alii quidam dicuntur HIEROCLI, apud EUSEB. *in* HIEROCL. *p.* 572. PAULLUS omnes qui fuere praeſtigiatores, (γόητας) & inpoſtores ſuperaſſe dicitur JULIANO, apud *Cyril.* III. *p.* 100. PORPHYRIO apud HIERON. *in Pſalm.* LXXXI. (*Op. T.* II. *p.* 335.) *homines* dicuntur *ruſticani & pauperes: quoniam nihil habebant, magicis artibus operati ſunt quaedam ſigna: non eſt autem grande facere ſigna, nam fecere ſigna in Aegypto magi contra Moyſen, fecit &* APOLLONIUS, *fecit &* APULEJUS.

II.

I I.

Thans kom ik tot elken der Apostelen in het bijzonder. JOSEFUS (*Oudh.* XVIII: 5, 2.) verhaalt, dat fommige Jooden geloofden, dat het Leger van HERODES geflagen was, om dat hij rechtvaardig geftraft werd, om het ter dood brengen van JOANNES bijgenaamd den *Dooper*, dien HERODES had laten dooden, alhoewel hij een goed man was, die de Jooden opwekte ter beöefening van Godsvrucht en deugd, hun bevelende, dat zij, rechtvaardig onder malkanderen, en jegens God Godvruchtig handelende, tot den doop zouden komen, alzoo hun doop dus

---

I I.

Venio ad fingulos. Narrat JOSEPH. *Ant.* XVIII: 5. 2. cenfuiffe Judaeos aliquos *Herodis* exercitum effe deletum, quod ille juftas poenas daret ob interfectum JOANNEM, cognomento *Baptiftam*, quem *Herodes* necari jufferat, cum effet vir bonus, & qui Judaeos ad pietatis ftudium excitabat, praecipiens, ut jufte inter fe, erga Deum pie agentes, ad baptismum accederent. Deo enim ita acceptum iri baptismum, cum eo non ad expiationem criminum uterentur, fed ad corporis munditiem (ἐφ᾽ ἁγνείᾳ τοῦ σώματος, μὴ ἐπί τινων ἁμαρτάδων παρ.)

 Ci-

dus aangenaam aan God zou wezen, wanneer zij denzelven niet gebruikten tot verzoening der zonden, maar tot reiniging des ligchaams. Deze plaats wordt door ORIGENES aangehaald (*contra Celf. L.* I. *p.* 35.) doch daar wordt door JOSEFUS van JOANNES gezegd, dat JOANNES *aan de Doopelingen zuivering predikte*, maar niets van de *reiniging* des ligchaams, of van JOANNES, als doopende tot vergeving der zonden.

Dezelfde JOSEFUS verhaalt (*Oudh.* XXI: 9, 1.) dat de Hoogepriester ANANUS, den Raad der *Jooden* bij een vergaderd hebbende, JACOBUS, den broeder van JESUS, *gezegd* CHRISTUS, en eenige anderen met hem voor dien Raad heeft laten brengen, welke hij, als fchuldig aan het fchenden der Wet, ter ftee-ni-

Citat hunc locum ORIG. *contr.* CELS. *L.* I. *p.* 35. fed illi e JOSEPHO JOANNES καθάρσιον τοῖς βαπτιζομένοις ἐπαγγελλόμενος dicitur. Nihil ibi de corporis ἁγνείᾳ, aut JOANNE in peccatorum remiffionem baptizante.

Idem JOS. *Ant.* XXI: 9. 1. tradit, Ananum Pontificem concilium Judaeorum cöegiffe, in concilium adductum fuiffe JACOBUM, fratrem Ἰησοῦ, τοῦ λεγομένου χριστοῦ, & cum eo quosdam alios, quos, ut legis violatae reos, lapidandos tradidit. Haec etiam tangit ORIG. *l. l.* qui addit, JOSEPHUM, dum

niging heeft overgegeven. Dit zelfde roert ook ORIGENES (*l. l.*) aan, er bijvoegende, dat JOSEFUS, wanneer hij de reden zocht van den ondergang van *Jerusalem*, en de verwoesting des Tempels, zegt, dat hun dit is overgekomen, tot wraak van JACOBUS, met den bijnaam *den Rechtvaardigen*, den broeder van JESUS, gezegd CHRISTUS, om dat zij dezen allerrechtvaardigsten man gedood hadden. Dit zal men bij JOSEFUS te vergeefs zoeken. Hoe kon ook JOSEFUS de schuld van den ondergang der stad en de verwoesting des Tempels, te dezer plaatze, op deze daad der Jooden brengen, daar hij, kort te vooren, dezelve op den moord van den Hoogenpriester JONATHAN, en anderen, op aanhitzing van DORAS, een' boezemvriend van JO-

dum quaerit caussam excidii Hierosolymitani & eversi templi, dicere, haec illis contigisse in ultionem JACOBI, cognomine *Justi*, fratris Jesu, qui dicitur *Christus*, quia justissimum hominem occiderant. Haec apud JOSEPHUM non legas. Qui potuit culpam dirutae urbis & eversi templi hoc loco JOSEPHUS in illud Judaeorum facinus transscribere, qui paullo ante in caedem *Jonathae*, Pontificis, aliorumque a latronibus, hortatu Dorae, fidissimi *Jonathae* amici, patratam, conjecerat? Videtur ORIGENES utramque hanc hi-

JONATHAN, door de moordenaren gepleegd, gelegd had? ORIGENES ſchijnt deze beide gebeurenisſen verward te hebben, het welk mij waarſchijnlijker voorkomt, dan dat ik met SPENCER (*ad Orig.*) zou vermoeden, dat, het geen te dezer plaatze gemaklijk ingevoegd kon worden, door de ſchuld der Afſchrijveren verloren is geraakt.

III.

Omtrent de overigen zal ik de orde volgen, in welke wij gewoon zijn, de Godlijke Boeken te lezen.

JULIANUS haalt, (bij CYRILL. *L.* VIII. *p.* 291.) het formulier van den Doop aan, het welk wij hebben MATTH. XXVIII., waar uit hij

---

hiſtoriam confudiſſe. Id mihi multo probabilius, quam ut cum SPENCERO ad ORIG. librariorum culpa periiſſe ſuſpicer, quod huic loco apte inſeri poſſet.

III.

Sequar in ceteris ordinem, quo divinos libros legere ſolemus.

Citat JULIAN. apud *Cyril. L.* VIII. *p.* 291 formulam baptismi, quam habemus *Matth.* XXVIII. unde efficit, Chriſtianos contraria facere illis, quae de uno Deo adorando praeceperat *Moiſes.*

Idem

hij besluit, dat de Christenen strijdig handelen, met het geen MOSES geboden had, omtrent de aanbidding van den éénen waaren God.

Dezelve bespot de Christenen, (*Epist.* 42.) onder anderen die genen, welke meenen, dat er, door HOMERUS, HESIODUS en anderen, tegen de Goden gezondigd is, bevelende, in de kerken der *Galileërs*, (der *Christenen*,) te gaan, en daar MATTHEUS en LUCAS te verklaaren. Waaröm juist deze twee? Ik vermoede, dat dit onder anderen daaröm geschiedt, om dat deze twee Euängelisten schijnen te verschillen, in het opgeven van de geslachtlijst van JOSEF. Want dit werpt hij hun tegen. (bij CYRILL. VIII. *p.* 253.)

De Afvallige werpt den Christenen tegen, (bij denzelven *B.* VI. *p.* 206.) dat het vrouwtjes

---

Idem Epist. 42. illudit Christianis, praeter alia jubens, ut qui ab auctoribus antiquis, *Homero*, *Hesiodo* aliisque in Deos peccatum esse putant Galilaeorum (Christianorum) Ecclesias adeant, ibique MATTHAEUM & LUCAM interpretentur. Quare speciatim duos illos? Suspicor praeter alia hoc ideo fieri, quia duo illi in Genealogia *Josephi* tradenda diffidere videntur. Hoc enim illis objicit apud *Cyr.* VIII. *p.* 253.

Objicit Apostata Christianis, apud *Eumd. L.* VI. *p.* 206. quod mulierculae fidem Euangelio adhibue-

tjes waren en bedienden, die aan het Euangelie hebben geloof gegeeven, en dat door deezen vrouwen en mannen bedrogen zijn, hoedanige waren CORNELIUS en SERGIUS. Dit behoort tot het geen geleezen wordt bij LUCAS *Hand.* X. en XIII.

Ik weet niet, of 't geen hij omtrent de dienstboden kakelt, behoore tot het geen wij aldaar vinden C. X: 7.

In het zelfde XIII. Hoofdstuk houdt PAULUS eene Redenvoering te *Antiöchië.* Hij zegt daar *vs.* 17. *God heeft de Israëlieten uit Egypte uitgeleid met een hoogen arm.* Dit brengt JULIANUS met dezelfde woorden bij, *t. a. p. p.* 209. uitgenomen dat hij in plaats van God MOSES noemt. Maar God gebruikte den dienst van dezen.

Op eene andere plaats, gelijk blijkt uit CYRIL-

---

buerint, & famuli, & per hos uxores deceperint, ac viros, quales fuerint Cornelius & Sergius. Pertinent haec ad illa, quae leguntur apud *Luc. A. A.* X. & XIII. Quae de famulis blaterat, nescio an respiciant ea, quae habemus *ibid.* X: 7.

Eodem illo *cap.* 13., orationem ad *Antiochenos* habet PAULLUS. Dicit, *vs.* 17. Deus ex Aegypto Israëlitas ἐξήγαγεν μετὰ βραχίονος ὑψηλοῦ. Iisdem plane verbis haec allegat JUL. *l. l. p.* 209. nisi quod pro Deo *Moisen* adpellat. Sed hujus ministerio usus est Deus.

Alio

RILLUS (*L.* IX. *p.* 325.), berispt de Keizer, het geen men leest *Handel.* XV: 29., alwaar hij zegt, dat te kennen wordt gegeven, dat het den Heiligen Geest niet heeft goedgedacht, dat de Mosaïsche Wet zou worden afgeschaft.

Wij hebben hier voor gezien, dat JOANNES door AMELIUS de *Barbaar* genoemd wordt. Het geen in zijn *Euängelie* I: 3. gelezen wordt, *alle dingen zijn door het zelve gemaakt*, *en zonder het zelve is geen ding gemaakt*, haalt JULIANUS aan; (bij CYRILL. *L.* VIII. *p.* 261. en 262.) als ook uit *Hoofdst.* I: 1. *In den beginne was het Woord*, *en het Woord was bij God*, *en het Woord was God.* En (*L.* IX. *p.* 290.) zegt hij, dat *het eeniggeboren Woord*, *Zoon van God*, *en het Woord Gods*, éénen en den-

---

Alio in loco, ut patet è *Cyr.* *L.* IX. *p.* 325. perstringit Inperator ea quae leguntur *A. A.* XV: 29. ubi significari dicit, visum non esse Spiritui Sancto, *Mosaicam* legem esse dissolvendam.

JOANNEM ab Amelio *Barbarum* vocari. supra vidimus. Ea quae leguntur in *Euang.* I: 3. πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, κ. χ. αὐτ. ἐγ. οὐδὲ ἕν, laudat JUL. apud *Cyr.* *L.* VIII. *p.* 261. & 262. Ut & illa ex *Cap.* I: 1. ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ λόγος, καὶ ὁ λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ Θεὸς ἦν ὁ λόγος. Et *L.* IX. *p.* 290. μονογενῆ λόγον, υἱὸν Θεοῦ,

denzelfden perfoon betekent. Wij hebben reeds gezien, dat deze plaats ook dikwijls van anderen is bijgebracht, het geen dienftig kan zijn, om derzelver echtheid te ftaaven.

I V.

In de *Philopatris*, die onder den naam van LUCIANUS gaat, wordt (*Cap.* 12.) gemeld: „ *De kaalhoofd, met den neus, die, door de* „ *lucht doorgaande, in den derden Hemel was* „ *opgeklommen, en daar zeer fraaïe zaken ge-* „ *leerd had.*" Men kan niet twijfelen, of dit ziet op PAULUS, en op het geen men 2 *Korinthe*

θεοῦ, & Θεὸν λόγον unum eundemque fignificare dicit. Locum hunc faepe etiam aliis fub calamum veniffe vidimus, quae ad adferendam ejus auctoritatem pertinere poffunt.

I V.

In *Philopatri*, qui fub LICIANI nomine venit, *cap.* 12. memoratur Galilaeus Ἀναφαλαντίας, ἐπίῤῥινος, ἐς τρίτον οὐρανὸν ἀεροβατήσας, καὶ τὰ κάλλιστα ἐκμεμαθηκώς. *Recalvafter. nafo, & qui per aërem incedens in tertium caelum penetraverat, resque pulcerrimas edoctus erat.* Haec ad PAULLUM perti-

rinthe XII: 2. leest. Ook versta ik dezen, (*L.* 14.) door den *Leermeester*, *die*, *verrukt en opgetogen*, *in onuitspreeklijke geheimen is ingewijd.* Doch, van den Schrijver van dit Boekjen is hier voor gesproken (*c.* I: 9.). Wij zien ook, dat deze Godlijke man elders, bijkans op dezelfde wijze, wordt afgebeeld. In *de Handelingen van* PAULUS *en* THECLA (bij GRABE *Spicil. Patr. Sec.* I. *p.* 95.) wordt hij genoemd, *kort van gestalte*, *kaal van hoofd*, *lang van neus*, (men vertaalt het, *met een haviksneus.*) Ik onderzoek hier niet, of het waar is, het geen van THECLA verhaald wordt, en of deszelfs Handelingen beschreven zijn van eenen *Asiätischen Ouderling*, omtrent het einde der eerste Eeuw.

---

tinere, & ad ea respici, quae 2 *Cor.* XII: 2. leguntur, dubitari nequit. Eundemque intelligo *c.* 14. per διδάσκαλον, qui πεδάρσιος ἐγεγόνες καί τὰ ἀπόῤῥητα ἐμυήθη. Dicitur *Magister*, *qui in sublime raptus*, *& arcanis inbutus erat.* Sed de Auctore hujus libelli dictum est supra *c.* 1, 9. Alibi etiam divinum virum simili fere modo pingi videmus. In *Actis* PAULLI *& Theclae*, apud GRABIUM, *Spicil. Patr. Sect.* I. *p.* 95. dicitur μικρομεγέθης, ψιλός τὴν κεφαλὴν — ἐπίῤῥινος. *Statura brevi*, *calvaster*, *naso*, (vertitur *naso aquilino*). Verane sint, quae de *Thecla* narrantur, & an conscripta sint ejus

Feuw. GRABE beweert, (*p* 91.) dat dit de- zelfde *Handelingen* zijn, welke TERTULLIA- NUS getuigt, dat zij van eenen *Asiätischen Ou- derling* geschreven zijn, maar tegen hem heeft zich een geleerd Man verzet. (*in Actis Sancto- rum ad* XXIII *Septembr. T.* VI. *p.* 546.) Ik wil alleen dit, dat men het beeld des Apostels, van ouds af, dus reeds heeft afgeschilderd. En waaröm zouden wij ons verwonderen, dat zijne afbeelding bewaard is gebleven? Daar EUSEBIUS, (*H. E.* VII: 14.) gesproken hebbende van het Standbeeld, het welk de beeldnis van den Heere JESUS uitdrukte, er bijvoegt: „ Dat niet „ vreemd is, dat zij, die van Heidenen afstam- „ mende, door den Heiland weldaaden ontvan- „ gen

---

ejus Acta a PRESBYTERO Asiatico, sub finem Se- culi I. hic ad examen non voco. Esse ipsa illa Acta, quae TERTULLIANUS a PRESBYTERO Asiatico scripta testatur, contendit GRABIUS, *p.* 91. Sed cui se opposuit Vir Doctus in *Actis Sanctorum*, ad XXIII. *Septembr. T.* VI. *p.* 546. Id tantum volo, antiquitus jam Apostoli imaginem hoc modo fuisse expressam. Ejusque effigiem ser- vatam quid miremur? cum EUSEB. *H. E.* VII: 14. de statua, quae Domini Jesu effigiem exprime- bat, locutus, addat, *mirum non esse eos, qui e Gentilibus prognati, a Servatore beneficiis adfecti fuis-*

„ gen hadden, die gemaakt hebben, daar ook
„ wij de beelden van PETRUS en PAULUS en
„ ook van CHRISTUS zelven, in ſchilderijën
„ en kleuren uitgedrukt en bewaard, gezien
„ hebben." Dus deze volgends de vertaling.

Dat hij voor eenen bedrieger en leugenaar gehouden is, even als andere Apostelen, hebben wij boven §. 1. gezien, en zal §. 5. ook aangetekend worden.

Velen van zijne gezegden worden aangehaald en berispt. JULIANUS, (bij CYRILL. *L.* X. *p.* 351.) vraagt, waaröm de Christenen niet beſneden werden? PAULUS (dus gaat hij voort) zeggen zij, heeft gezegd, *dat de beſnij-*

---

fuiſſent,' ea effeciſſe, cum & nos Apoſtolorum PETRI *&* PAULLI, *& Chriſti etiam ipſius imagines], in picturis & coloribus expreſſas, & conſervatos adſpexerimus.* Sic ille per interpretem.

Praeſtigiatorem ac mendacem fuiſſe habitum, aeque ut alii Apoſtoli, ſupra §. I. vidimus, & §. V. etiam notabitur.

Multa ejus dicta allegantur & reprehenduntur. JULIANUS apud *Cyr. L.* X. *p.* 351. quaerit, quare non circumciderentur Chiſtiani? PAULLUM (ita pergit) inquiunt, dixit, περιτομὴν καρδίας ἀλλ' οὐχὶ τῆς σαρκὸς δεδόσθαι, καὶ τοῦτο εἶναι τῷ 'Αβραάμ, οὐ μὴν ἔτι τὰ καλὰ σάρκα ἔφη. Reſpicit ad illa quae

le-

ſnijdenis des harten, maar niet des vleeschs ge geven is, en dat dit geſchied is aan ABRAHAM, *doch niet naar het vleesch.* Hij doelt op het geen *Rom.* I: 28, 29. en IV: 9. gelezen wordt.

Aldaar (*Libr.* III. *p.* 106.) berispt hij PAULUS, dat hij dan beweert, dat de Jooden alleen Gods erfdeel zijn, en dan weder de *Grieken* raadt, dat zij zich bij hun zullen voegen, zeggende: *Is God alleen een God der Jooden? Is hij het ook niet der Heidenen? Ja ook der Heidenen!* Dit is ontleend uit denzelfden Brief *Hoofdſt.* III: 29.

Libr. IX. *p.* 320. kan hij niet dulden, dat PAULUS heeft durven Christus te noemen, *het einde der Wet*; (het zelfde lezen wij *Hoofdſt.* X: 4.) daar MOSES meermalen herhaald heeft, dat

---

leguntur in *Epiſt. ad Rom.* II: 28. 29. & IV: 9. *ibid. L.* III. *p.* 106. reprehendit PAULLUM, quod modo JUDAEOS tantum Dei hereditatem eſſe contendat, modo graecis ſuaderet, ut ſe ipſis adjungerent, dicens. Μὴ Ἰουδαίων μόνον ὁ Θεὸς, ἀλλὰ καὶ ἐθνῶν, ναὶ καὶ ἐθνῶν. Haec petita ex eadem *Epiſt.* III: 29.

Libr. IX. *p.* 320. ferre non poteſt, quod PAULLUS dicere auſus fuerit τέλος νόμου χριστος, (legimus eadem in *Epiſt.* X: 4.) cum *Moiſes* ſaepius le-

dat de Wet *eeuwig* zij. Over den zin der plaats van PAULUS handelen de Uitleggers. Dit eenige: Indien wij ons willen voegen bij die genen, die τέλος (*het einde*) vertalen door *oogmerk*, *doel-einde*, zouden wij JULIANUS zelven voor die betekenis kunnen aanhalen, die *Orat.* IV. *p.* 193. dus σκοπὸς καὶ τέλος (*doel en einde*) famenvoegt, in dezelfde betekenis. Doch het is niet noodzaaklijk.

Libr. VII. *p.* 245. haalt de Keizer aan, het geen PAULUS gefchreven heeft 1 *Korinth.* VI: 9. *Dwaalt niet, noch afgodendienaars, noch overfpeelers, noch ontuchtigen*, en het geen er volgt, tot *vs.* 12.: maar *vs.* 9. wordt *hoereerers* overgeflagen, en *vs.* 10. heeft bij het woord-

---

legem aeternam effe dixerit. De fenfu loci PAULLINI agunt Interpretes. Unum hoc: fi accedere velimus illis, qui τέλος hic vertunt per *fcopum*, ipfum JULIANUM fic loquentem habeamus, ORAT. IV. *p.* 193. Τῆς Κυνικῆς φιλοσοφίας σκοπὸς μὲν ἐστι καὶ τέλος. Sed hoc quidem neceffe non eft.

Libr. VII. *p.* 245. allegat Inperator ea quae fcripfit PAULLUS I *ad* COR. VI: 9. Μὴ πλανᾶσθε· οὔτε εἰδωλολάτραι, οὔτε μοιχοὶ, οὔτε μαλακοὶ, & quae fequntur usque ad *vs.* 12. fed omittitur *vs.* 9. πόρνοι, & *vs.* 10. habet βασιλείαν θ. κ. omiffa vocula οὐ. Hic locus ergo addi poteft illis Codicibus &

 fcrip-

woordjen οὐ *niet* voorbijgegaan. Deze plaats kan dus bij die Handschriften en Schrijvers gevoegd worden, welke, volgends MILL, dit οὐ niet hebben. *Vs.* 11. leest hij dus: *En dit is u niet onbekend, Broeders! dat gijlieden ook zoodanige waart; maar gij zijt afgewasschen, maar gij zijt geheiligd, in den naam des Heeren* JESUS CHRISTUS.

PAULUS handelt 1 *Korinth.* VIII. van het geen aan de Afgoden geöfferd is, en zegt, dat niet alle Christenen volkomen verzekerd zijn, dat men acht moet geven op het geen aan de Afgoden geöfferd is, dat sommigen twijfelen, of men, zonder kwetzing van het geweten, daar van eten mag. Hij zegt, dat men deze zwakken moet te gemoet komen, en geene ergernisse geven. Hij voegt er bij: *Indien de spijze mijnen*

---

scriptoribus, qui, teste *Millio*, οὐ non habent: *vs.* 11. sic legit: καὶ ταῦτα οὐκ ἀγνοεῖτε ἀδελφοὶ, ὅτι καὶ ὑμεῖς τοιοῦτοί ἦτε, ἀλλὰ ἀπελούσασθε, ἀλλ' ἡγιάσθητε ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ χριστοῦ.

PAUL. I. *ad* COR. VIII. agit de εἰδωλοθύτοις, dicitque non omnes Christianos plane persuasos esse de eo, quod idolis inmolatorum nulla habenda sit ratio, dubitare aliquos, an sine conscientiae vulnere talibus vesci possint. Infirmis illis succurrendum dicit, nec offensam esse praebendam: Addit

nen Broeder ergert enz. Hier op ſchijnt JULIANUS te zien, (*ib. p.* 229.) zeggende, dat PAULUS ſchrijft, dat hij, die eet, door het eten van het geen den Afgoden geöfferd is, niets benadeeld wordt. Hij heeft ἱεροθύτων voor PAULUS εἰδωλοθύτων, en zegt, dat het geweten van den Broeder, die dit ziet, volgends de Leere der Christenen, geërgerd wordt. (σκανδαλισθῆναι).

Dat LIBANIUS (*Epiſt.* MDLXXXVI.) *Hoe anderen predikende* enz., doelt, op het geen men leest 1 *Kor.* IX: 27. *Op dat ik niet, anderen predikende, zelve* enz., tekent WOLF aldaar aan. Gelijk ook deze woorden uit *Efez.* V: 26., *dat de Zon niet onderga over uwe toornigheid,*

---

dit εἰ βρῶμα σκανδαλίζει, τὸν ἀδελφόν μου κ. τ. λ. Haec reſpicere videtur JULIAN. *ibid. p.* 229. PAULLUM dicere, ait, ab inmolatorum eſu nihil laedi eum qui edit. Habet Ἱεροθύτων pro PAULLI εἰδωλοθύτων, & conſcientiam fratris, qui videt, ſecundum doctrinam Chriſtianorum offendi (σκανδαλισθῆναι) dicit.

Ad illa quae leguntur I. *ad Cor.* IX: 27. Μήπως ἄλλοις κηρύξας αὐτὸς ἀδ. alludere *Libanium Epiſt.* MDLXXXVI, πῶς ἄλλοις κηρύττων, κ. τ. λ. notat ibi WOLFIUS. Sicuti etiam illa ex *Epiſt. ad Eph.* V: 26. ὁ ἥλιος μὴ ἐπιδύετω ἐπὶ τῷ παροργισμῷ ὑμῶν, plane

heid, volkomen overëenkomen met deze van LIBANIUS (*l. l.*) *dat men den toorn niet moet behouden, tot het ondergaan der zon.*

De Apostel zegt 1 *Timoth.* II: 13, 14. dat ADAM eerst gemaakt is (ἐπλάσθη), daarna EVA. Dat ADAM niet verleid is, maar dat de vrouw, verleid zijnde, gezondigd heeft. Gelijk zij 2 *Kor.* XI: 3. gezegd wordt van de Slang bedrogen te zijn. Dit, het geen uit MOSES ontleend is, bespot JULIANUS. Want, wanneer God gezegd had, *dat het niet goed was, dat de mensch alleen was; laat ons hem eene hulpe maken, hem gelijk*, dat zij haren man niets genaat, maar misleid, en dus gemaakt heeft, dat zij beiden van de vermaken van het *Paradijs* ver-

---

plane conveniunt cum illis *Libanii* l. l. μὴ χρῆναι μέχρι δυσμῶν ἡλίου λύπην φυλάττειν. *Iram ad solis usque occasum servandam non esse.*

Dicit Apostolus I ad *Timoth.* II: 13. 14. primum formatum esse (ἐπλάσθη) Adamum, deinde Evam. Adamum non esse deceptum, sed deceptam feminam peccasse. Eaque II *ad Cor.* XI: 3. a serpente decepta dicitur. Haec, e MOISE petita, risui exponit JULIANUS. Cum enim Deus dixisset, *bonum non esse, ut homo solus esset, faciamus ei adjutricem ipsi similem*, nihil eam maritum adjuvasse, sed decepisse, atque sic effecisse, ut

verſtoken bleven. Dus ſpot hij bij CYRILLUS, (III. *p.* 75.) en wederöm (*p.* 86.) vraagt hij, *welke taal de Slang geſproken hebbe? Eene menschlijke? En wat dit verſchille van de verdichte fabelen der Grieken?*

Bij MOSES *Deut.* IV: 24. hebben de Alexandrynſche Overzetters: *Want de Heere uwe God is een verteerend vuur, een ijverig God.* De eerſte woorden lezen wij ook *Hebr.* XII: 29.; ook heeft JULIANUS die (bij CYRILL. V. *p.* 155.). Maar hij is kwalijk te vrede, dat God genoemd wordt *een ijverig God. Schijnt u dan*, zegt hij, *een naarijverig en nijdig mensch beriſpenswaardig, en oordeelt gij het God-*

---

ut ambo paradiſi deliciis exciderent. Ita cavillatur apud *Cyril.* III. *p.* 75. & rurſum *p.* 86. quaerit, *quo ſermone uſus fuerit ſerpens? an humano? quid a fictis Graecorum fabulis iſta differant?*

Apud *Moiſen Deut.* IV: 24. *Alexandrini* interpretes habent, ὅτι Κύριος ὁ Θεὸς σου πῦρ καταλίσκον ἐςὶ, Θεὸς ζηλωτής. Priora illa legimus etiam in *Epiſt. ad Hebr.* XII: 29. & habet JULIAN. apud *Cyr.* V. *p.* 155., ſed qui vehementer indignatur, quod Deus dicatur ζηλωτής. *Ergone*, dicit per interpretem, *aemulator homo & invidus reprehenſione tibi dignus*

 vi-

Godlijk, als God een ijverig God genoemd wordt?

V.

Wij hebben §. 1. en *Hoofdſt.* I. §. 12. gezien, hoe alle de Apostelen, en bijzonder PETRUS en PAULUS, van de Heidenen voor *leugenachtige lieden*, *ongeleerden*, en *bedriegers*, gehouden zijn. Dat deze twee niet het algemeene heil van allen, maar elk zijne eigene eere bijzonder bedoeld hebben, maakte PORPHYRIUS, in zijn Boek tegen de Christenen, op, uit het geen men leest *Gal.* II: 11., gelijk HIERONYMUS op verſcheiden plaatzen te kennen geeft, die

---

videtur, divinum autem exiſtimas, ſi Deus aemulator nuncupatur?

V.

Ut Apoſtoli omnes, ac ſpeciatim PETRUS & PAULLUS, e paganis habiti fuerint homines ψεῦσται, καὶ ἀπαίδευτοι, καὶ γόητες, vidimus §. 1. & *cap.* 1. §. 12. Duos illos non publicae omnium ſaluti, ſed ſuae quemque gloriae privatim ſtuduiſſe, PORPHYR. in *Libr.* contra Chriſtianos colligebat ex iis, quae leguntur in *Epiſt. ad Galat.* II: 11., ut HIERON. diverſis in locis indicat, quae vi-

die men zien kan bij HOLSTENIUS (*de vita & Script. Porphyr. c.* II. in FABR. *Bib. Graec. T.* IV. *p.* 274.) Ook meldt CYRILLUS (*L.* IX. *p.* 325.) dat PETRUS door JULIANUS wordt gescholden, die hem eenen huichelaar noemde, en zeide, dat hij van PAULUS bestraft was, om dat hij, dan op de Grieksche, dan weder op de Joodsche wijze, wilde leven, het welk ook tot de aangehaalde plaats van PAULUS schijnt te behooren.

JULIANUS bedilt, (bij CYRILL. VIII. *p.* 259.) het geen MOSES gezegd heeft, en PETRUS uit hem aanhaalt *Handel.* III: 22. *De Heere, uwe God, zal u eenen Profeet verwekken, uit uwe Broederen, gelijk mij, dien zult gij hooren.* Hij beweert, dat dit niet gezegd kan

---

videri possunt apud HOLSTEN. *de Vit. & Script. Porph. c.* II. *in* FABR. *Bibl. Gr. T.* IV. *p.* 274. Tradit quoque *Cyr. L.* IX. *p.* 325. perstringi PETRUM a JULIANO, qui eum hypocritam & a PAULLO reprehensum dicebat, quod modo Graecorum, modo Judeorum more vellet vivere, quae etiam pertinere videntur ad PAULLI l. l.

Carpit JULIANUS, apud *Cyr.* VIII. *p.* 259., ea quae dixit MOSES, & ex eo laudat PETRUS *A. A.* III, 22. Προφήτην ὑμῖν ἀν κ. ὁ. θ. ὑ. ἐ. τ. ἀ.

 ὑμῶν

kan zijn, van den zoon van MARIA, en, indien iemand dit al wilde toegeven, dat MOSES evenwel zegt, dat die Profeet zal zijn, gelijk hij, en niet God, een Profeet uit de menschen, niet uit God.

Dat PETRUS aan ANANIAS en SAPFIRA den dood toegewenscht hebbe, schreef PORPHYRIUS, welken laster HIERONYMUS wederlegd heeft. (bij HOLSTEN. *l. l.*)

Deze woorden van PETRUS *Handel.* X: 15. en XI: 9. *Het geen God gereinigd heeft, zult gij niet gemeen maken*, berispt JULIANUS, (bij CYRILL. IX. *p.* 314.) Welk teken is dit, zegt hij, dat God wel deze dingen oudtijds onrein geächt heeft, maar ze nu rein gemaakt heeft?

ὑμῶν ὡς ἐμέ, αὐτου ἀκούσεσθε. Hoc de filio *Mariae* dictum non esse contendit, &, si quis hoc etiam dederit, dicere tamen MOISEN, Prophetam illum sibi fore similem, & non Deo, Prophetam ex hominibus, non ex Deo.

PETRUM Ananiae & Sapphirae mortem fuisse inprecatum, scribebat PORPHYRIUS, quam calumniam absterfit HIERON. apud HOLSTEN. l. l.

Petri illa: Ἃ ὁ Θεὸς ἐκαθάρισε σὺ μὴ κοίνου, *A. A.* X: 15. & XI: 9. reprehendit JULIAN. apud *Cyr.* IX. *p.* 314. Quidnam signi est, quaerit, quod ea quidem Deus olim inmunda putaverit, nunc

heeft? En, indien PETRUS verdicht, dat hij deze *Openbaring* (ἀποκάλυψιν, Want dit woord zegt hij, dat de Christenen gebruiken,) bij den Lederbereider gezien heeft, waaröm zouden wij, (vervolgt hij,) in eene zoo groote zaak, zoo ligt gelooven?

VI.

Maar wat moet men zeggen van de plaats in den Brief van JUDAS *vs.* 6.? Zullen wij gelooven, dat de Apostel de woorden van ENOCH in den zin gehad heeft, die men bij FABRICIUS (*Cod. Pseudep. V. T. T.* I. *p.* 191.) leest? gelijk hij schrijft, dat GROTIUS, onder anderen, denkt. Deze heeft, op deze plaats, niets van

---

nunc autem ea ipsa fecerit pura? & si PETRUS hanc ἀποκάλυψιν, (hoc enim verbo Christianos uti dicit) apud coriarium se vidisse fingat, cur in re tanta (pergit) tam cito credemus?

VI.

At quid dicendum de loco JUDAE, *Epist. vs.* 6? ibine Apostolum in animo habuisse credemus illa Enochi, quae leguntur apud FABRIC. in *Cod. Pseudep.* V. *T. T.* I. *p.* 191? uti praeter alios GROTIUM sentire scribit. Is ad h. l. nihil ea de re habet, sed ad *vs.* 14. notat, librum, quo usus fuit CEL-

van deze zaak, maar op *vs.* 14. tekent hij aan, dat het Boek, het welk CELSUS gebruikt heeft, genoemd is Ἀπόκαλυψις Ἐνὼχ (*de Openbaring van* ENOCH.) Te weten, CELSUS ſpreekt, (bij ORIGENES *L.* V. *p.* 268. welke plaats, tot mijne verwondering, hier van FABRICIUS wordt voorbijgegaan,) van de Engelen. Hij zegt, dat deze, die bij zestigen of zeventigen waren nedergedaald, geſtraft werden, met onderäardſche banden, het welk ORIGENES zegt, dat uit ENOCH ontleend is. Dewijl nu in het geen, ter aangehaalde plaats, onder den naam van ENOCH, gelezen wordt, alwaar tot RAFAËL gezegd wordt, bind AZAËL, en boei zijne handen en voeten in boeijen, *en werp hem in de duisternis*, eenigzins met de woorden van JUDAS overëenſtemmen, denken velen, dat hem dit voor

CELSUS, dictum fuiſſe Ἀποκάλυψιν Ἐνὼχ. CELSUS nempe, apud ORIG. *L.* V. *p.* 268. (quem locum miror hic praeterire FABRICIUM) loquitur de Angelis. Dicit illos, qui ſexageni, ſeptuagenive deſcenderant, puniri vinculis ſubterraneis, κολάζεσθαι δεσμοῖς, ὑποβληθέντας ἐν γῇ, quae ex Enocho ſumta dicit ORIGENES. Jam vero in illis, quae ſub *Enochi* nomine l. l. leguntur, ubi *Raphaëli* dicitur, Azaëlem liga, manus & pedes ejus vinculis conſtringe, καὶ ἔμβαλε αὐτον εἰς τὸ σκότος, *& conjice illum in tenebras*, quia Judae verbis aliqua-

voor den geest geweest is. Dit kan van zeer weinig belang ſchijnen, en het geen hij van de zestig of zeventig Engelen heeft, uit wier traanen heete fonteinen gezegd werden te vloeijen, is zoo laf en ongerijmd, dat ik mij niet kan verbeelden, dat de Apostel daar op gedoeld hebbe. Ook getuigt ORIGENES, (*p.* 267.) dat de Boeken van ENOCH, in de Kerk, van geen groot gezag zijn, en niet voor Godlijk gehouden worden.

VII.

Zie daar, met welke wapenen die menſchen, welke geen ſcherpzinnigheid van vernuft, noch rijkdom van geleerdheid ontbrak, den Christelij-

quatenus conveniunt, huic in animo verſata eſſe multi opinantur. Leve hoc aſtmodum videri poteſt, & quae de 60 vel 70 Angelis habet, e quorum lacrimis fontes calidi manaſſe dicebantur, tam inepta ſunt & abſurda, ut ad ea Virum divinum attendiſſe in animum inducere nequeam. Teſtatur etiam ORIG. *p.* 267., Enochi libros in Eccleſia non magnae eſſe auctoritatis, nec pro divinis haberi.

VII.

En quibus armis homines illi, quibus nec ingenii acumen, nec eruditionis copia deërat, reli-

lijken Godsdienst bestreden hebben. Dient dit nu, om het geen de Heilige Geschiedenis ons van CHRISTUS en zijne Gezanten leert, op te helderen, te bevestigen, en dus ook te verdedigen? Zekerlijk, wij moeten naauwkeurig weten, welke zwarigheden de vijanden gemaakt hebben, en aantoonen, dat hunne bewijzen, met welke zij gepoogd hebben het gezag der Heilige Schriften, (want zij waren niet onkundig, dat onze Godsdienst op dit fondament steunt,) te ondermijnen, ongerijmdheden, gestadige tegenstrijdigheden, bewijzen, dat zij de gezonde rede miskenden, in zich bevatten, gelijk dit dikwijls door de Oude Godgeleerden aangemerkt is. Voorwaar, gelijk er geen zoo schadelijk vergif is, gelijk HOLSTENIUS te recht

ligionem Christianam oppugnarint. Haeccine pertinent ad illustranda & confirmanda, adeoque etiam defendenda ea, quae de Christo ejusque Legatis sacra Historia nos docet? Utique exploratum nobis esse oportet, quas difficultates moverint hostes, docendumque ipsa eorum argumenta, quibus sacrarum literarum auctoritatem (huic enim fundamento religionem nostram inniti non ignorabant) convellere conati sunt, absurda passim, contraria & sanae rationis neglectum arguentia continere, sicuti saepe ab antiquis Theologis observatum est. Profecto, uti nullum tam noxium est

recht schrijft, (*de Vit. Porphyr.*) waar uit door de kunst geen heilzaam geneesmiddel kan gehaald worden; dus hebben de verdedigers der waarheid uit die snoode Boeken een tegenvergif bereid, waar door zij de schadelijke steeken en vergiftige lasteringen, niet alleen van PORPHYRIUS, maar ook van alle overige vijänden der Kerk, genazen. Niemand der Heidenen heeft den Leeräaren der Kerk meer of krachtiger wapenen in de hand gegeven, met welke zij de menigvuldige dwalingen der Ongelovigen gemakkelijker, en gelukkiger wederlegden, dan deze PORPHYRIUS zelve, de allerhevigste en bitterste vijänd van den Christelijken Godsdienst. Ja hij heeft aan onzen Godsdienst, ook op meer dan

---

est venenum, ut bene HOLSTEN. in *Vit.* PORPH., unde non salubris aliqua medicina arte possit extrahi, ita ex pessimis illis libris veritatis propugnatores scorpiacum confecere, quo non solum PORPHYRII, sed & reliquorum omnium Ecclesiae hostium ictus noxios & virulentas calumnias persanarent. Illo ipso nempe PORPHYRIO, omnium acerrimo atque acerbissimo religionis Christianae hoste, nemo τῶν ἔξω plura aut fortiora tela Ecclesiae Doctoribus suppeditavit, quibus multiplicem gentilium errorem facilius feliciusque profligarent. Quin nostrae etiam religioni non uno in loco testimo-

dan éene plaats, getuigenis gegeven, en de Godheid van CHRISTUS, hoewel onwetend en zijnes ondanks, bevestigd.

Ik wenschte derhalven, gelijk hier voor gezegd is, dewijl de leere van CHRISTUS en de Apostelen niet kan verklaard worden, zonder de hulp der boeken des O. T., dat ook, het geen van ABRAHAM, JAKOB, JOSEF, MOSES voornaamlijk, en anderen gevonden wordt bij Schrijvers, die wij gewoonlijk *ongewijde* noemen, tot opheldering en bevestiging van het geen wij in de Heilige Boeken vermeld vinden, gebruikt en toegepast wierd. Doch ik mag de voorgestelde paalen niet te buiten gaan.

---

monium dedit, & Chrifti divinitatem, quamvis infcius & invitus, comprobavit.

Optarim igitur, ficuti fupra dictum eft, cum Chrifti & Apoftolorum doctrina explicari nequeat fine auxilio librorum V. T., ea etiam, quae de *Abrahamo*, *Jofepho*, *Moife* in primis, aliisque inveniuntur apud Auctores, quos vulgo *Profanos* vocamus, ad illuftranda & confirmanda ea, quae nos in facris tabulis relata legimus, adhibeantur. Sed mihi extra oleas, ut dicunt, vagandum non eft.

Fundamentum Dei ftat firmum.

VERHANDELING,

STREKKENDE TOT BETOOG VAN HET EEUWIG EN ONVERANDERLIJK ONDERSCHEID VAN ZEDELIJK GOED EN KWAAD, OF DEUGD EN ONDEUGD, MET AANWIJZING VAN EENIGE VOORNAME BIJZONDERHEDEN, WAARIN DAT ONDERSCHEID, DOOR ZULKEN, DIE HET GOEDE WEL EENS KWAAD, EN HET KWADE GOED ZOUDEN WILLEN NOEMEN, VERDONKERD, OF UIT HET OOG VERLOREN WORDT, EN VAN HET ONBETAMENDE EN NADEELIGE VAN DUSDANIGE DENK- EN HANDELWIJZE.

DOOR

SAMUEL JOANNES VAN DE WYNPERSSE,

A. L. M. PHIL. DOCT. EN PREDIKANT;

TE AMSTERDAM.

AAN WIEN EEN GOUDEN EEREPRIJS IS TOEGEWEZEN.

INHOUD

DEZER

VERHANDELING.

 Tot

1. *Van*

1. *Van voren*, uit de kundigheid onzer afhangelijkheid zelve, §. 33.
2. *Van achteren* uit de Goddelijke doeleinden uit de natuur kenbaar, en onze pligten ons ontdekkende, § 34—36. Het geen tegen eene bedenking verdedigd wordt, §. 37.

II. Uit de aangeborene overtuiging van dat onderscheid in onze harten, §. 38. welke overtuiging van veelen niet wel voorgesteld, noch uit de leer der ingeschapene denkbeelden, noch uit redeloze natuurdriften, §. 39, noch uit een zedelijk gevoel in ons, §. 40, noch uit de practische rede door den Heer *Kant* beweerd, §. 41, voldoende toelichting ontvangt; dan in het regte licht geplaatst, §. 42, vervolgens door verscheidene bewijzen wordt gestaafd, § 43, 44, eindelijk tegen eenige bedenkingen verdedigd, §. 45—47.

III. Uit de H. S. §. 48.

DERDE HOOFDDEEL. *Ontwikkeling en verdediging van de voorname eigenschappen van dat onderscheid.*

1. Wordt getoond, dat het niet innerlijk zij, §. 49.
2. Wordt het *natuurlijke* deszelven ontvouwd, §. 50, en betoogd, §. 51.
3. Andere eigenschappen, als deszelfs *eeuwigheid*, *noodzakelijkheid*, *onveranderlijkheid*, *algemeenheid* ontwikkeld, §. 52. en meer opzettelijk gestaafd, §. 53.
4. Worden dezelve verdedigd tegen bedenkingen, Of God niet uit enkele willekeur wetten gegeven hebbe? §. 54.

2. Of

2. Of dat onderſcheid zelf te ontkennen, §. 68.

3. Of het als geheel onzeker voorteſtellen, §. 69.

4. Of deugd en nuttigheid, ondeugd en leed, te verwarren, §. 70.

5. Of redelijk en zedelijk goed en kwaad te vermengen, §. 71.

6. Of het beſtaan van alle eigenlijk gezegde ſtraffen te betwisten, §. 72.

De tweede bijzonderheid betreft *gedragingen*, die daar henen leiden.

1. Onverſchilligheid omtrent Godsdienst en zedelijkheid, §. 73.

2. Opzettelijke ſchending van deze beiden, §. 74.

3. Verſmading van hen, die Godsdienst en deugd beminnen, §. 75.

4. Beſchimping van en ſpotternij met dezelven, §. 76.

5. Verkeerde voorſtelling van den aart en noodzakelijkheid van bijzondere pligten, §. 77.

6. Opentlijke bepleiting der ondeugd, §. 78.

7. Lastering der deugd zelve, §. 79.

8. Pogingen, om het geweten te doen zwijgen, §. 80.

9. Dadelijke verleiding en verkragting der onſchuld, §. 81.

Het onbetaamlijke van dusdanige denk- en handelwijs wordt aangetoond, §. 82, het nadeelige deszelven, §. 83, 84.

BESLUIT, behelzende eenige aanmerkingen uit het verhandelde afgeleid.

VER-

VERHANDELING,

STREKKENDE TOT BETOOG VAN HET EEUWIG EN ONVERANDERLIJK ONDERSCHEID VAN ZEDELIJK GOED EN KWAAD, OF DEUGD EN ONDEUGD, MET AANWIJZING VAN EENIGE VOORNAME BIJZONDERHEDEN, WAARIN DAT ONDERSCHEID, DOOR ZULKEN, DIE HET GOEDE WEL EENS KWAAD, EN HET KWADE GOED ZOUDEN WILLEN NOEMEN, VERDONKERD, OF UIT HET OOG VERLOREN WORDT, EN VAN HET ONBETAMENDE EN NADEELIGE VAN DUSDANIGE DENK- EN HANDELWIJZE.

V O O R R E D E.

§. 1.

Gewigt van dit Voorſtel.

Het belangrijke van het noodzakelijk en eeuwig onderſcheid tusſchen zedelijk goed en kwaad, met betrekking tot een bijkans onberekenbaar getal van waarheden en leeringen, die met hetzelve ſtaan of vallen; de veelvuldige ſtrekkingen van het ongeloof onzer eeuw, om hetzelve te verdonkeren; eindelijk de treurige verwarringen, onnaauwkeurigheden, en verſchillen, die men zelfs onder hen beſpeurt, die

 met

met allen ersnt dit onderſcheid trachten te verdedigen; zijn drie redenen, die het bovenſtaand Voorſtel iederen beminnaar van waarheid en deugd ten ſterkſten aanprijzen; en mij noopten, ter beantwoording deszelven, mijne geringe vermogens aantewenden.

§. 2.

1. Wegens deszelfs invloed op verſcheidene waarheden.

Alleruitgeſtrekst trouwens is de invloed van het onderſcheid van zedelijk goed en kwaad, op een aantal der gewigtigſte waarheden, die, zo ras dat in twijfel getrokken of gelochend wordt, tot verwoesting van alle menschlijke zaligheid, van zelve vervallen.

Zal ik hier de gantſche natuurlijke zedekunde tot bewijs bijbrengen? uitvoerig aantonen, hoe zij geheel en al op dit onderſcheid gevestigd, zo ras dat wankelt, alle hare ſteunſels misſe? Zal ik mij beroepen op alles, wat ons de Rede leert, nopens het aanwezen en de Deugden van den hogen Formeerder van 't geheelal, wiens vlekkeloze Heiligheid, onkreukbare Rechtvaardigheid, onwankelbare Trouw, zo wel als gadeloze Goedheid, ophouden te beſtaan, en in blote klanken verwisſeld worden, zo ras dit onderſcheid wordt opgeheven? Of zal ik mij uitbreiden in het betogen, hoe, door het loche-

chenen van dien eersten grondslag van zedelijkheid, eensklaps alle hoop der ongelukkige, maar dikwerf miskende, deugd ontroofd, aan alle snoodheid eene wijde deur geöpend, alle veiligheid, vrede en rust van den aardbodem verbannen, en dit verblijf in eene akelige hel zou verwisseld worden?

Liever bepaal ik mij tot het hoofddoel van dat Eerw. Genootschap, aan wiens Bestierderen ik deze verhandeling toezende. Ook dat vervalt, zo ras het meer gemeld onderscheid wordt uitgewischt.

§. 3.

Bepaald op de leer der verzoening.

Wijkt toch het eeuwig verschil tusschen zedelijk goed en kwaad, zo wordt het leerstuk der Verzoening, de hoofdzuil van het Christendom, het vereerend kenmerk van het echte Protestantendom, enkele ongerijmdheid. Wat blijft er dan trouwens over van onze verpligting, om God te gehoorzamen? wat van de Goddelijke goed- of afkeuring onzer vrije daden? wat van het aanwezen, de noodzaaklijkheid en billijkheid der Goddelijke straffen? wat van het onbestaanbare van Gods Liefde jegens zondaren, zonder voldoening van hunne schulden? wat van het overdragen derzelver op eenen Mid-

op den geheelen Protestantschen Godsdienst.

Middelaar? wat van alle de leerstukken op het aanwezen van dat eeuwig waardig zoenoffer gegrond? van de bewerking des Geestes? van het geloof? de rechtveerdiging? de toekomende zaligheid der Godvruchtigen, of het eindeloos wee der Godlozen?

§. 4.

2. Wegens deszelfs bestrijding, vooral in deze dagen.

In het bijzonder prijst het opgegeven Voorstel zich zelf aan, wanneer wij acht geven op de allerschadelijkste strekkingen van het ongeloof, dat, ook door het bestrijden van het eeuwig onderscheid tusschen zedelijk goed en kwaad, het Christendom ondermijnt. Hoe veelen zijn er toch niet, in deze dagen, die, met vroegere en latere dwaalgeesten, opzettelijk drijven, dat de Natuur het gemelde onderscheid niet leert; die het of volstrekt lochenen, of het aan verkeerde oorzaken toeschrijven, of zedelijk en natuurkundig goed met elkanderen verwarren, en alles willen afgemeeten hebben, na het nut onzer daden, of den mensch zijne vrijheid betwisten, of op andere wijzen het verschil tusschen deugd en ondeugd, door wandrochtige stellingen, of heilloze daden, verdonkeren? waar van wij in het laatste hoofddeel dezer verhandeling opzettelijke melding zullen maken.

§. 5.

§. 5.

Dan nog ééne aanmerking is er, die den opmerkzamen van het groot belang van het gevorderd betoog, vooral in deze dagen, moet overtuigen; zij is deze: geene kundigheden zijn er bijkans, die meer algemeen gebezigd worden, dan die van *zedelijkheid*, *zedelijk goed en kwaad*; geen voorwerp is er, waar over, van den fchranderften Wijsgeer af, tot den ongeletterdften dagloner, zelfs tot de pas ontluikende jeugd toe, meer gedacht, meer geredeneerd wordt, dan over de zedelijke waarde van perfonen, hoedanigheden, en verrichtingen; geen voorwerp tevens, waar omtrent meer verfchil van denkbeelden, meer onnaauwkeurigheid, meer verwarring heerscht, dan juist dit zelfde.

3. Wegens de verwarring en de verfchillen, die nopens het zedelijke plaats hebben.

Wat levert (om deze aanmerking een weinig te ontwikkelen) wat levert, zeg ik, overvloediger ftof van onderhoud in daaglijkfche verkeeringen op, wat brengt in dezelve meer levendigheid, dan het beöordeelen der zedelijke waarde van de gefteldheid, de betuigingen, en de verrichtingen van andere menfchen? Zo ras die fnaar geroerd wordt, met hoe veel naauwkeurigheid, met hoe veel fchranderheid weet dan zelfs de onkundigfte, die voor alle andere dingen volftrekt onvatbaar fchijnt, uit omftandighe-

heden, beginzels, doeleinden, van gezegden of daden, alles bijeen te brengen, wat tot vermindering, of, zo hij het tegendeel bedoele, tot verheffing van het deugdzame derzelver kan verſtrekken?

Meermaalen hoorde ik ten dien einde met opmerkzaamheid de geſprekken aan van de diepst onkundige landlieden, die anderszins naauwlijks van hun redelijk vermogen eenig gebruik ſchenen te maken; meermalen lokte ik zelf de redeneeringen uit van jonge kinderen, die naauwlijks eenige vorderingen gemaakt hadden; en altijd moest ik mij verwonderen, met welk eene fijnheid van oordeel zij den graad van zedelijke goedheid, in de handelwijs hunner bekenden, hunner meesteren, hunner makkeren, wisten te bepalen.

't Is waar, het gros der menſchen ſchijnt zo naauwkeurig niet omtrent hunne eigene daden, als omtrent die van anderen te verkeeren; maar, behalven dat de inwendige overtuiging van het hart dikwerf geheel iets anders leert, dan wel de uitwendige houding vertoont, en de mensch helaas! doorgaans minder acht ſlaat op zijne eigene verrigtingen, dan op die van anderen, dus, gelijk de Zaligmaker eens aanmerkte, den balk in zijne eigene ogen voorbij ziet, terwijl hij den ſplinter in die van anderen opmerkt; zo

zou

zou nogthans de bovenſtaande aanmerking genoegzaam ſchijnen te zijn, om ons te overreden, dat zulk eene ſpoedige en naauwkeurige beöordeeling van het zedelijke in anderen, eene duidelijke en onderſcheidene kennis van *zedelijkheid*, *zedelijk goed* en *kwaad*, en het verſchil tusſchen beiden, ontdekke.

Juist het tegendeel heeft echter plaats. Omtrent geene kundigheden, wel beſchouwd, heerscht meerdere verwarring, en dat niet ſlegts bij den ongeletterden, maar zelfs dikwerf bij hen, die door hunne ſchranderheid anderszins beroemd zijn; eene verwarring, die zo groot is, dat, zo de ſtem van het geweten zich niet luid deed horen, het eerlang in de daad met alle begrippen van zedelijkheid zoude afgedaan zijn.

Wat is eigentlijk *zedelijkheid?* waarin beſtaat die? wat maakt onze daden zedelijk goed of kwaad? waarin beſtaat het onderſcheid tusſchen het voordeelige en het deugdzame, insgelijks tusſchen het nadeelige en het ſchandelijke onzer daden? vraagt dit aan het gros der menſchen, en overal zult gij onkunde, verwarring, verſchil ontdekken.

De één zal u antwoorden, te doen, wat Gods wet gebiedt, is zedelijk goed, het tegendeel zedelijk kwaad; maar zal u tevens leeren, dat

dat iets meer te doen, dan Gods wet vordert; vooral uitstekend deugdzaam is. Of zet gij uw onderzoek voort, vraagt gij wat is Gods wet? waar is die te vinden? hoe ver bepaalt die onze vrije werkzaamheden? wat geeft God recht om te gebieden? wat verpligt ons om te gehoorzamen? wat is het richtsnoer der zedelijkheid in God zelf? gij zult u dikwerf moeten verbazen over de onkunde van hem, wiens beöordeeling over de zedelijke waarde van de daden van anderen u zo even vertukt had.

Antwoordt een ander op de bovengemelde vraag: ik betracht zedelijk goed, wanneer ik doe, het geen mij zelven, mijn huis, mijnen kinderen, mijnen vrienden, geluk aanbrengt; zonder iemand te benadeelen; aanstonds zal een derde u toeroepen: neen, zo wordt de zedekunde eene slavin van het eigen belang, en in de daad geheel ondermijnd. Doe ik het goede met inzicht op geluk, zo heb ik mijnen loon reeds weg. Dan alleen ben ik deugdzaam, als ik handel volgens het bevel van mijne practische rede, en alleen zuiver uit achting voor haar.

Deze algemeen opgemerkte verwarring, en dit verschil van denkbeelden bewogen daarom zelfs grote Wijsgeeren, om alleenig een zeker duister zedelijk gevoel in te roepen, waar aan

de

de mensch, voor alle redeneering, zedelijk goed en kwaad toetse, en dat hij slegts behoeve raad te plegen, om te weten, wat hem te doen of te laten zij.

Het beloop dezer verhandeling zal deze bovenstaande aanmerkingen overvloedig staven. Alleen, en dit is tot ons oogmerk voor als nog genoeg, heerscht er zo veel verwarring, onzekerheid, en verschil over het zedelijke, niet tegenstaande hetzelve zo onverdringbaar in ons hart is ingeprent, en is, gelijk wij toonden, het verdedigen van het onderscheid tusschen zedelijk goed en kwaad zo belangrijk in zich zelf, vooral wegens de hedendaagsche bestrijding deszelven; zo heb ik geene preuven meer nodig, om het gewigt van het opgegeven voorstel aantetonen, en het, overeenkomstig de leiding van gedachten der Eerw. Bestierderen van het Genootschap, dat Waarheid, Godsdienst en Deugd handhaaft, der algemeene opmerkzaamheid aantebevelen.

§. 6.

Om nu met alle mij mogelijke naauwkeurigheid voorttegaan, schrijf ik mij deze orde voor:

Verdeeling dezer Verhandeling.

I. Eerst

I. Eerst zal ik de voorname kundigheden, in dit voorftel voorkomende, ontwikkelen, en het onderfcheid tusfchen zedelijk goed en kwaad in het nodig licht trachten te ftellen.

II. Vervolgens dat onderfcheid opzettelijk betogen.

III. Daar na de eigenfchappen deszelven ontvouwen, bevestigen en verdedigen.

IV. Eindelijk deze en geene bijzonderheden, door welken dit onderfcheid verdonkerd, of uit het oog verloren wordt, opgeven, en het onbetamende en nadeelige van dusdanige denk- en handelwijze aanwijzen.

EERSTE HOOFDDEEL.

Ontwikkeling en bepaling der voorname kundigheden in dit voorſtel voorkomende, en opgaaf van ons gevoelen nopens dezelven.

§. 7.

Kundigheden, die toelichting vorderen.

De aart der zake, en vooral de bovengemaakte aanmerking, §. 5. vorderen, om op eenen vasten voet te kunnen voortgaan, eene naauwkeurige bepaling der voorname kundigheden, die wij in het opgegeven voorſtel aantreffen. Zij zijn deze: *zedelijk goed* en *kwaad*, en *het onderſcheid tusſchen beiden.* Eene derde zouden wij hier moeten bijvoegen, namentlijk het *eeuwige* en *onveranderlijke* van dat onderſcheid; dan wij oordeelen het beter, hare ontwikkeling en verdediging tot het derde hoofddeel te beſparen, waar in wij, na het aanwezen van dat onderſcheid alvorens te hebben geſtaafd, deszelfs eigenſchappen opzettelijk zullen betogen.

§. 8.

Beſchrijving van *goed* en *kwaad*, en van *volmaaktheid* in 't gemeen.

Aan de kundigheden van *goed* en *kwaad*, hier voorkomende, moeten wij noodwendig het gewoon denkbeeld hechten van zodanig iets, *dat tot bevordering onzer volmaaktheid verſtrekt, of dezelve in tegendeel verſtoort.* Het *goede* ſtaat dus hier ook, in tegenoverſtelling van het *kwade*, tot de *volmaaktheid*, als een middel tot het einde.

Door *volmaaktheid* nu verſtaan wij *dien ſtand van een wezen, waar in alles, wat in hetzelve is, of onderſcheiden wordt, tot voortreflijkheid van het geheel zamenſtemt* (*a*).

Het *zedelijk goed* dan, na het welk hier onderzoek geſchiedt, is dat geen, dat de *zedelijke* volmaaktheid *bevordert*; het *zedelijk kwaad*, dat dezelve *verſtoort*.

Dus worden wij van zelf geleid tot eene bepaalde ontwikkeling van de kundigheid, *zedelijke volmaaktheid*, of *zedelijkheid*, de voorname, waar op hier alles aan komt.

(*a*) Conf. *Holman*, *Phil. prima*, §. 198—211. Cl. *D. van Wynpersſe*, *Metaph.*, §. 189—191.

§. 9.

Wat *zedelijke volmaaktheid* zij, zullen wij best verstaan, wanneer wij vooraf iets van *natuurkundige volmaaktheid* hebben aangemerkt. En dit is te meer van belang, om dat deze beide soorten van volmaaktheid ligt verward worden. *Natuurkundige volmaaktheid* (*perfectio physica*) heeft dan plaats, *wanneer alles in een wezen gevonden wordt, dat tot deszelfs natuur, op haar zelve beschouwd, behoort.* Zo is ons ligchaam volmaakt, als alle de deelen, die er toe behoren, aanwezig, in gepaste evenredigheid tot elkanderen zijn, en de vereischte krachten hebben. En onze ziel is zodanig, wanneer zij begiftigd is met alle die vermogens, die in eene menschlijke ziel gevorderd worden, en die allen zamen werken, om haar, als zodanig, de hoogst-mogelijke voortreffelijkheid te doen erlangen.

Van natuurkundige volmaaktheid.

Bestaan wij nu uit twee deelen, zo is onze natuurkundige volmaaktheid ook tweeledig, en *ligchamelijk*, of *onredelijk*, en *geestelijk*, of *redelijk*. Of zoude ons onstoflijk deel minder vatbaar zijn voor natuurkundige volmaking, dan het stoflijke? zouden wij Gode, zouden wij de Engelen, dezelve veilig kunnen betwisten, om dat zij geen ligchaam hebben?

Neen wij bevorderen onze natuurkundige volmaaktheid, zo wel door ons verſtand optescherpen, en kundigheden optezamelen, als door ſpijs en drank te nuttigen.

Het zou dan verkeerd zijn, de *redelijke volmaaktheid* van menſchen voorteſtellen, als iets geheel onderſcheiden van de *natuurkundige*, gelijk echter dikwerf gebeurt (*a*).

(*a*) Die onnaauwkeurigheid ontdekt men onder anderen bij *Steinbart*, *leer der Gelukz.* §. 15. *Villaume*, *brieven over het kwaad*, D. I., bl. 14, 233. D. II. bl. 31. en elders.

Tot de voorgemelde verwarring helpt veel de verſchillende opvatting en daar door het weifelend gebruik der beide kundigheden, die zo vaak te pas komen en gebruikt worden, *natuurlijk* en *zedelijk*. Hier bij een weinig ſtil te ſtaan zal naderhand te meer licht verſpreiden.

1. Staat *natuurlijk* over tegen *zedelijk?* niet altijd: want de zedewetten van liefde jegens God, ons zelven, en onze naasten, zijn ook *natuurlijk*, gelijk mede onze *zedelijke* verpligting, om die wetten te vervullen, *natuurlijk is.*

Het *natuurlijk recht* (*Jus naturae*) is geheel zedelijk, maar niet te min met onze *natuur* overeenkomſtig.

Tot mindere verwarring onderſcheiden wij dan liever *zedelijk* en *natuurkundig*, (*morale & phyſicum*).

Zo

Zo worden de *wetten der natuur*, of *natuurlijke wetten* te recht onderfcheiden in *natuurkundige wetten* (*leges phyficae*), volgens welke b. v. het vuur brandt, de planten groeiën, de dwaalfterren lopen, en *zedelijke* of *zedekundige wetten*, (*leges morales*) die onze pligten regelen. De woorden *natuurlijk* en *natuurkundig* geven wel uit zig zelven dat verfchil niet op; maar het gebruik en de noodzaaklijkheid daar van doen ze onderfcheiden.

2. Nog eens; de verfchillende ruimte, waar in het woord *natuurkundig* (*phyficum*) gebezigd wordt, kan ook verwarring geven, en dit verfchil moet wel in het oog worden gehouden. In eenen engeren zin wordt het woord *natuurkundig* alleen gebezigd van ligchaamlijke dingen, gelijk zo de *natuurkunde* (*phyfica*, *phyfiologia*) genomen wordt voor de wetenfchap van het ligchaamlijke; maar ook, gelijk wij boven zeiden, de zielen, de geesten, God zelf hebben hunne *natuur* (*phyfis*), en dus komen aan dezelven ook *natuurkundige* hoedanigheden en werkingen toe: dat b. v. onze ziel, op de aandoening der zintuigen, aan bepaalde voorwerpen denkt, is bij haar niet willekeurig, geen *zedelijke pligt*; maar natuurkundig (*phyfice*) noodzaaklijk. Wij nu zullen dit woord *natuurkundig* in den ruimften zin voortaan bezigen, gelijk wij reeds in de bovenftaande §. deden.

3. *Ten derden.* De kundigheid van *zedelijk* (*morale*) wordt ook dikwerf verward met *redelijk*. En geen wonder; *redelijk* en *zedelijk* zijn kun-

digheden, die zeer na aan elkanderen grenzen, want *redelijke* wezens, en wel deze alleen, om dat zij *redelijk* zijn, zijn vatbaar voor *zedelijkheid*, en alle onze *redelijke* daden zijn, als onderworpen aan de *zedelijke* wet, tevens *zedelijk*, *zedelijk goed* of *kwaad*.

Evenwel, om dat in de *zedelijkheid*, het *redelijke* wordt veronderfteld, zeggen die beide kundigheden niet volmaakt hetzelfde. Dikwijls kan men die wel zonder nadeel verwisfelen; maar men onderfcheidt niet te min (eene *perfona phyfica & moralis*,) eenen perfoon *natuurkundig* befchouwd, en *zedelijk*, dat is, *betrekkelijk*.

Een mensch is één eenig perfoon (*phyfice*) *natuurkundig* befchouwd; maar één mensch kan een meertal van *moreele perfonen* of van perfonen, *zedelijk* befchouwd, dragen en verbeelden, b. v. van vader, voogd, regent, leeraar en diergelijken.

Nog eens; dat de wil het oordeel van het verftand volgt is *redelijk*, echter niet *zedelijk*, geen *pligt*, maar *natuurkundig* noodzaaklijk, het kan niet anders zijn.

Nergens, om er dit bij te voegen, is de verwarring van *redelijk* en *zedelijk* fchadelijker, dan in het zo gewigtig ftuk van 's menfchen vrijheid. Deze is altijd *redelijk*, al handelen wij nog zo flegt. Hoe zeer wij ook aandruisfchen tegen Gods zedewetten, hoe opzettelijk ook wij onze pligten verzuimen, altijd handelen wij met eene *redelijke vrijheid*, voor zo ver wij zulks doen, om dat het ons zo behaagt;

haagt; maar in dit geval is er voor ons geene *zedelijke vrijheid*, om zo te handelen, b. v. die steelt, doet eene *redelijk vrijwillige* daad; maar steelen staat hem echter niet *zedelijk vrij*. Mogelijk zou het gebruik van het woord *zedekundig*, (*ethicum*) als wat minder dobbelzinnig, in eene verhandeling als deze is, daarom te kiezen zijn; maar de kundigheid *zedelijk* wordt te algemeen gebezigd, dan dat wij ons veroorloven, die geheel natelaten.

In het vervolg dezer verhandeling zullen wij nu en dan op deze aantekening wijzen, waarom wij het nodig oordeelden, dezelve vooraf te laten gaan.

§. 10.

Van zedelijke volmaaktheid.

Tegen deze *natuurkundige volmaaktheid*, nu staat de *zedelijke*, het voornaame voorwerp dezer verhandeling over.

Waar in nu bestaat dezelve? Hebben wij deze vraag wel beantwoord, zo hebben wij reeds aanmerkelijke vorderingen in de taak, die wij op ons namen, gemaakt.

Zonder voor als nog verschillende gedachten der wijsgeeren te toetsen, beschrijven wij haar door *eene vrijwillige overeenkomst van alles, wat in een redelijk wezen is, met deszelfs betrekkingen tot andere voorwerpen*, (*a*). Eene

 be-

beſchrijving, die echter eene meer uitvoerige ontwikkeling en verdediging vordert.

Een geringe trap van opmerkzaamheid leert ons reeds, dat wij *zedelijkheid*, *zedelijke volmaaktheid*, niet ſlechts toeſchrijven aan *werkzaamheden*; maar ook aan *hoedanigheden*, *neigingen*, *hebbelijkheden*. Dus beſtaat zij niet ſlegts in de overeenkomst der werkzaamheden van redelijke wezens met hunne betrekkingen; maar in eene overeenkomst *van alles*, *wat binnen hen redelijk is*, met dezelven.

Nog eens; Wij maken die *zedelijke volmaaktheid* alleen betrekkelijk tot *redelijke wezens*. Het onredelijk ſchepzel trouwens beantwoordt wel ook aan zijne betrekkingen op anderen; maar wordt op eene onredelijke wijs daar toe beſtierd, en kan niet anders. De zeilſteen heeft betrekking op het ijzer en het noorden; door nu het ijzer aantetrekken, het noorden te wijzen, beantwoordt dezelve wel aan zijne betrekking, dan hier is echter geene zedelijkheid, zo min, als wij die aan eene leeuwin toeſchrijven, wanneer zij hare welpen, met al haar vermogen, beveiligt en verdedigt. Redelijke, vrijwerkende wezens alleenig kunnen, door het edel vermogen der vrijheid, zich overeenkomſtig hunne betrekkingen gedragen, of zich daar tegen verzetten. Er is dus geene *zedelijkheid*,

heid, daar *rede*, daar *vrijheid* ontbreekt (*b*).

Ook heeft zij dan geen plaats, als redelijke wezens overeenkomſtig hunne betrekkingen handelen, ten zij zij het vrijwillig en met oogmerk doen, om zo aan hunne beſtemming te beantwoorden, en zij daar in een welgevallen hebben.

Ten derden. Wij noemen die *zedelijke volmaaktheid* eene overeenkomst van het geen in een redelijk wezen is, met *zijne betrekkingen*, en juist niet bepaaldelijk, gelijk die beſchrijving meer gewoon is, *eene overeenkomst met Gods wetten.*

Trouwens wij geven hier, voor als nog, eene algemeene beſchrijving van *zedelijkheid*, die, zo wel aan den hogen God, als aan het ſchepſel wordt toegekend. Wijl nu *Gods zedelijkheid* niet wel gezegd kan worden, te beſtaan, in zijne overeenkomst met zijne eigene wetten, maar wel met zijne betrekkingen op zijne ſchepſelen, en de reden, waarom de overeenkomst met Gods wetten ons zedelijk volmaakt doet zijn, hier in gelegen is, dat wij daar door aan onze betrekkingen op Hem beantwoorden, verdient de gegevene beſchrijving voor als nog de voorkeur (*c*).

§. 11.

(*a*) Conf. *D. van de Wynpersſe*, *Metaph.* §. 186.
(*b*) Conf. *Colonius*, Diſſ. *ad legat. Stolp. ad an.* 1773. *de ſenſu mor. p.* 233.
(*c*) Conf. *D. van de Wynpersſe*, Orat. *de philautia*, *p.* 28.

§. 11.

Verdediging der bovenſtaande beſchrijving.

Nemen wij nu de gegevene beſchrijving van *zedelijkheid*, *zedelijke volmaaktheid* aan, dan zal dezelve wel altijd *iets betrekkelijks* aanduiden; maar even daar uit blijkt het, dat dezelve met de gewone denkbeelden, die men aan het *zedelijke* hegt, overeenſtemme, en niet te naauw bepaald zij.

Door alle tijden henen heeft men het *zedelijke* tot de *overeenkomst* van redelijke wezens *met* hunne *betrekkingen* gebragt.

Altijd wierden deugdzame werkzaamheden die geenen genoemd, die met onze betrekkingen op God, ons zelven en anderen ſtrookten. Spreken de Wijsgeeren van eene *redelijke vrijheid* (*libertas pſychologica*), zij verſtaan er door een inwendig vermogen, om te doen, het geen behaagt; maar de *zedelijke vrijheid* (*libertas ethica vel moralis*) heeft plaats, wanneer geene wet onze daden bepaalt, en drukt dus *eene betrekking op de wet* uit.

Nog

Nog eens; een *natuurkundig perfoon*, (*perfona phyfica*) is *eene redelijke zelfftandigheid*; maar een *zedelijk perfoon* (*perfona moralis*) is eene bepaalde betrekking, of zamenftel van betrekkingen, die wij ons, door afgetrokkene denkbeelden, vertegenwoordigen, en tot welke wij, in onze gedachten, deze en geene daar mede overeenftemmende handelingen bepalen.

Met het opzicht *tot het eerfte* zijn alle menfchen elkanderen gelijk, als dezelfde natuur deelachtig; met opzicht *tot het laatfte* verfchillen zij zeer veel, en is de vorst van zijnen onderzaat, de vader van zijn kind, geheel en al onderfcheiden. Zie de aantek. op §. 9.

Van hier dan ook dat alle zogenaamde *zedelijke hoedanigheden of aandoeningen* (*affectiones morales vel praedicata moralia*) altijd iets *betreklijks* aanduiden: b. v. gezag, heerfchappij, adel, verpligting, dienstbaarheid (*potestas*, *dominium*, *imperium*, *nobilitas*, *obligatio*, *fervitus*).

Ja het gebruik van het woord *zedelijk*, *in eenen betrekkelijken zin*, gaat zelfs zo ver, dat men ook wel *betrekkelijke* hoedanigheden *van* levenloze *wezens* telt onder de zogenaamde *entia moralia*: b. v. de waardij of prijs van 't goud en zilver: in tegenoverftelling van derzelver *natuur-*

tuurkundige hoedanigheden, als dichtheid, rekbaarheid, en diergelijken (*a*).

(*a*) Conf. pl. ven. *Rofs*, diff. *de malo morali*, p. 27.

§. 12.

Eene bedenking echter, kan ik niet ontveinzen, zie ik tegen de gegevene befchrijving §. 10. te gemoet; zij is deze: indien *zedelijke volmaaktheid* flegts iets *betrekkelijks* aanduide, is zij dan wel van eenig belang? wat kan het ons toch verfchillen, of wij ons gedragen overeenkomftig onze betrekkingen op anderen, als wij voor ons zelven flegts naar den hoogften trap van voortreffelijkheid ftaan, en zo veel geluk genieten, als mogelijk is?

Dan wij beroepen ons op de ondervinding. Is hij niet ten uiterften te laken, die, hoe zeer hij voor zich zelven zorge, echter zijne betrekkingen op anderen verwaarloost?

Verbeelden wij ons eenen gezonden, rijken, vlijtigen, geleerden menfche, die, van niemand afhangende, zich geheel en al, zonder nadeel voor zich zelven, aan anderen kunne onttrekken, zal zulk een onze rechtmatige goedkeuring, die altijd achting-waardigheid veronderftelt, verdienen, zo hij zijne fchulden niet betale, elendigen

digen niet helpe? In zich zelven echter geniet hij alles, wat zijne *natuurkundige* volmaking bevordert; doch, terwijl hij niet handelt, volgens zijne betrekking, is hij *zedelijk* onvolmaakt, en zelfs verfoeilijk.

Nog eens. Door te handelen overeenkomstig zijne betrekkingen, handelt een redelijk wezen in de daad wel omtrent zich zelven. Zo wij b. v. de hulp en raad onzer ouderen niet langer behoeven, en hierom hen laten varen en klein achten, handelen wij dan niet zo, als of wij niets van hen ontvangen hadden? ftrijdt zulk een gedrag niet met onzen natuurkundigen toeftand?

Ten derden. Zo het tot de volmaaktheid van een redelijk wezen genoeg zij, zijn eigen geluk te bevorderen, al verzuimt het alle zijne betrekkingen, zo zoude de oneindig Volmaakte alle zijne betrekkingen op anderen vrij kunnen verzuimen, geen nadeel van iemand te vrezen hebbende. Maar zou even dit niet de grootfte onvolmaaktheid in God zijn? zou God b. v. niet rechtmatig alle onze achting verliezen, zo hij wreed, onrechtveerdig, ontrouw ware?

Zou nu de Oneindige zelf onvolmaakt zijn, zo Hij zijne betrekkingen fchond, hoe veel te meer dan het redelijk fchepfel, dat dan ook alleen eene ware wellust kan vooruit zien en

fma-

ſmaken, als het aan zijne betrekkingen wel beantwoordt, de wellust namentlijk van een goed geweten, het grootſte goed, dat wij op aarde kunnen ſmaken? maar bij deze zo dikwerf en hooggeroemde vreugd van een goed geweten, toont zich het onderſcheid tusſchen *natuurkundig* en *zedelijk* goed ten klaarſten. Die vreugd, dat genoegen is een *inwendig* en *natuurkundig* goed; maar ontſtaat uit de bewustheid van aan zijne betrekkingen voldaan te hebben. De *zedelijke goedheid* dan van het gedrag is onderſcheiden van de *vreugd* daar uit ontſtaande (*a*).

Wij beſluiten dan: het is voor redelijke wezens van het uiterst aanbelang, niet ſlegts hunne *natuurkundige*, maar ook en vooral hunne *zedelijke* volmaaktheid te behartigen; ja de eerſte kan zelfs zonder de laatſte niet volledig zijn.

(*a*) Conf. *D. v. d. Wynperſſe*, Orat. *de philautia*, p. 21—28.

§. 13.

Onderſcheid tusſchen *natuurkundige* en *zedelijke* volmaaktheid.

Nu zijn wij in ſtaat, het onderſcheid tusſchen *natuurkundige volmaaktheid*, zo wel van den geest als van het ligchaam, en de *zedelijke*, wel-

welke beiden wij zorgvuldig moeten onderſchei-
den, optegeven.

Wij zouden ons vergisſen, zo wij dit onder-
ſcheid hier in ſtelden, dat *natuurkundige* vol-
maaktheid alleen het ligchaamlijke of onredelij-
ke, en *zedelijke* alleen redelijke voorwerpen
betreffe. Het tegendeel blijkt §. 9. (*a*).

Ook kunnen wij ons met hen niet vereeni-
gen, die dit onderſcheid zo bepalen, dat *re-
delijk goede daden* zulken zijn, die tot ons ge-
luk ſtrekken, maar dat zij eerst *zedelijk* wor-
den, als wij door dezelven dat geluk bedoe-
len: (*b*) want juist dit laatſte, de bedoeling
van ons geluk, maakt onze daden eerst *redelijk*.
Als ik hongerig, alleen volgens die natuurdrift
handelende, ſpijs gebruike, doe ik geen rede-
lijk goed; maar dan eerst, als ik zulks doe,
met oogmerk, om daar door mij te ſterken en
mijnen welſtand te beveiligen, enz.

Maar *natuurkundige* en *zedelijke* volmaking
verſchillen vooral daarin, dat de eerſte iets *in-
blijvends* zij, de laatſte iets *betrekkelijks*, zie
§. 10—12.

Hierom kan iemand zijne *redelijke volmaking*
zelfs bevorderen met verzuim ja ten koste zij-
ner *zedelijke*: b. v. met alle vlijt zijne letter-
oefeningen voorttezetten, ten einde kundig-
heden te verzamelen, vooröordeelen te over-

winnen, waarheid te vinden, ſtrekt zeker ter bevordering van *natuurkundige, redelijke volmaking*. Maar zo dit nu geſchiede, ik zal niet zeggen, uit hoogmoed, uit winzucht, met oogmerk om daar door anderen te onderkruipen of te benadeelen, maar zo dit geſchiede op dien tijd, als Godsdienst, leerſtoel, rechtbank, of andere pligten ons elders roepen, wordt dan niet dadelijk even hier door de *zedelijke volmaking* geſtoord? (*c*).

De Kantiaanſche Wijsbegeerte onderſcheidt deze beiden ook zeer wel, en toont zeer opzettelijk en uitvoerig, dat *zedelijk* wel te handelen, geheel iets anders is, dan redelijke volmaaktheid of gelukzaligheid te behartigen (*d*). Schoon het in dezelve weder een ander uiterſte is, te beweeren, dat in de betrachting van pligt, in het geheel geene drangredenen uit eigen belang ontleend mogen gelden, en dus, het geen deugdzaam is, altijd volſtrekt belangloos moet zijn (*e*), en tevens te ſtellen, dat voor *Kant* niemand ooit het onderſcheid hier boven gemeld hebbe in het oog gehouden (*f*). Het tegendeel doch is uit de ſchriften van verſcheidene Wijsgeeren, zo wel als Godgeleerden, kenbaar (*g*).

§. 14.

(*a*) Conf. *Dryfhout*, de *moralit. act. hum.* §. 35.
(*b*) Ita *Burlemacqui*, refutatus a *Dryfhout*, l. c. §. 34.
(*c*) Vid. *Ten Broek*, de *orig. moralit.* diff. §. 19.
(*d*) *V. Kant*, *op. ad phil. crit verf. per J. C. Born* T. III. p. 90. & 133. *van Hemert*, *Magazijn der Critifche Wijsb.* D. I. bl. 156, 159, 275.
(*e*) *Van Hemert*, l. c. bl. 154—158, 184, 197, 279.
(*f*) *Van Hemert*, ibid. bl. 57, 137, 141, 195, 207.
(*g*) Conf. *D. v. d. Wynpersfe*, Met. §. 195. Orat. *de philautia* p. 20. feqq. *Dryfhout* & *Ten Broek*, diff. cit. *Barbeyrac*, *annot. fur. Pufendorf de la N. & des G.* L. II. C. III. §. 10. n. 6.

§. 14.

Wederlegging van eene min naauwkeurige befchrijving der zedelijkheid.

Over de gegevene bepalingen van *zedelijkheid*, en *zedelijke volmaaktheid* wordt echter op eene andere wijs gedacht door die Wijsgeeren, die een *zedelijk gevoel* verdedigen.

Deze, namentlijk, ftellen, dat een *zedelijk gevoel*, dat in ons is, (waar door zij verftaan een *aangeboren vermogen der menfchen, dat tusfchen deugd en ondeugd onderfcheid maakt, en tevens tot het eerfte opwekt en dringt,*) alleen de zedelijkheid daarftelle; zo dat, zo dikwerf, en in zo ver iemand met dit zedelijk ge-

voel werkzaam is omtrent zekere voorwerpen, in zo ver aan die voorwerpen zelve zedelijkheid moete worden toegeschreven, en dat er buiten dat gevoel geene zedelijkheid zij.

Dan, wij kunnen ons hier mede niet vereenigen. Dit denkbeeld toch van zedelijkheid strijdt met het algemeen aangenomen begrip, gelijk het bovengezegde leerde; — het sluit uit de zedelijkheid de rede uit: wijl de meeste verdedigers van dit zedelijk gevoel het beschouwen als iets onderscheiden van het redelijk verstand, en schrijft dus tevens aan onredelijke dieren, die niet van alle gevoel ontbloot zijn, eene soort van zedelijkheid toe; — het verwart voorts in de daad het *zedelijke* met het *natuurkundige.* — Ook zou uit die stelling volgen, dat, na mate dit zedelijk gevoel min of meer verfijnd en naauwkeurig zij, de zedelijkheid zelve meer of minder zij, en dezelve in het geheel van ons vermogen, om die te onderscheiden, afhange. — Eindelijk zou, volgens die opvatting, het eeuwig en onveranderlijk onderscheid tusschen zedelijk goed en kwaad, (dat wij in het derde hoofddeel zullen betogen, het geen dus niet kan afhanglijk zijn van een zedelijk gevoel, dat in verschillende menschen ook verschillend is) geheel vervallen.

Zo wij al zulk een zedelijk gevoel in redelijke

lijke wezens erkenden, zouden wij flegts toeftaan, dat hetzelve, (het geen wij geloven, dat ons redelijk verftand doet, dan waar over in het vervolg nader, (*a*)) het zedelijke onzer neigingen en daden ontdekke, en beöordeele; maar niet hetzelve fcheppe of daarftelle.

Wel is waar, ons geweten keurt wel zommige daden goed en fmaakt in het betrachten derzelver waare wellust; dan fchept daarom de zedelijkheid derzelver niet, maar erkent, beöordeelt die alleenig. Zo worden ook daden van van anderen niet goed en kwaad, om dat ons zedelijk gevoel die goed of afkeurt; maar wij keuren die goed of kwaad, om dat wij ze befchouwen, als al of niet ingericht, overeenkomftig de betrekkingen van hun, die dezelve verrichten (*b*).

(*a*) Zie hier beneden §. 40. Intusfchen, daar de behoorlijke palen dezer verhandeling niet toelaten, dit ftuk breder te ontwikkelen; kan de Lezer al, wat hier toe betrekking heeft, lezen in de uitmuntende latijnfche verhandeling van den Eerw. Heere *Colonius* en verfcheidene anderen *de fenfu morali*, te vinden onder de verhandel. van het Stolp. Genootfchap van het jaar 1773. Ook zal met vrucht worden vergeleken *Holman*, *Ethica*, praef. p. 15. *Schweighaeufer* Differt. *de Syft. mor. univerfi*, & *Heilman*, *de fenfu mor.*

mor. in Syntagmate differt. Cl. *Tiedeman*, p. 203. feqq. & 67. feqq. *J. Brouwer*, verh. *over de eigenliefde* enz. onder de verh. van *Teilers* Godgel. Gen. D. XVIII.

(*b*) De bovenftaande aanmerkingen zijn genoeg, om de ftellingen van *Villaume* te wederleggen, wiens leer in de daad alle zedelijkheid den bodem inflaat, en die de zo even afgekeurde leiding van gedachten, tot zijn oogmerk, meesterlijk wist te misbruiken, als hij onder anderen zegt, in zijne brieven over het kwaad, D. II. bl. 38. *Het gevoel, de kennis, wat recht of niet recht is, maakt de zedelijkheid onzer daden uit. — Het natuurlijk kwaad alleen, het welk uit onze daden ontftaat, maakt dezelven misdadig, en het gevoel maakt dezelven tot zedelijke daden. — Neem dit gevoel weg, dan zijn onze misflagen niets meer, dan natuurlijk kwaad.* En elders zegt hij bl. 207. *De zedelijkheid beftaat in het oordeel of gevoel over het goede en het kwade van ons gedrag, en kan zonder vrijheid beftaan.* Waar uit hij dan afleidt, bl. 207, 209, 217. dat er gene eigentlijke ftraffen noch beloningen zijn, en dat zedelijkheid blijve al vervalt de vrijheid geheel en al, *wijl zelfs, waar de mensch door eenen werktuiglijken dwang handelt, zijne zedelijkheid, al fchoon zij niet willekeurig, niet zijn werk zij, echter blijve; daar die niet beftaa in het doen; maar in het oordeel over de daad.*

§. 15.

§. 15.

Nadere toelichting der meergemelde kundigheden, door onderscheiding der zedelijkheid in *God* en in *den mensch*.

Het gezegde geeft ons nu gelegenheid, deze vraag: wat is *zedelijk goed* en *kwaad?* kort en duidelijk te beantwoorden. *Zedelijk goed* namentlijk is dat alles, wat tot zedelijke volmaaktheid verstrekt; dus *alles, wat de overeenkomst van redelijke wezens, met hunne betrekkingen, daarstelt, bevordert, beveiligt, voltooit.* Iedere daad dus, iedere aandoening, iedere poging tot dat einde ingericht, en werkzaam, is *zedelijk goed*, of, gelijk wij het anders noemen, *deugdzaam.* Heeft nu juist het tegendeel plaats, dan pleegt een redelijk wezen *zedelijk kwaad*, het geen wij anderzins ook *ongerechtigheid, ondeugd, zonde* noemen.

Hoe zeer intusschen deze beschrijvingen in het afgetrokkene voldoen, gevoelt een ieder, dat de kundigheden van zedelijk goed en kwaad nog iets meer aanduiden, dan eene enkele overeenkomst van redelijke wezens met hunne betrekkingen, of eenen tegenstand tegen dezelven, en dat de ons voorgestelde vraag: *is er onderscheid tusschen die beiden?* iets meer te kennen geve dan dit: *is er in de daad verschil tusschen zulke gesteldheden of werkzaamheden, van redelijke wezens, die stroken met hunne*

 be-

betrekkingen, of die er mede ſtrijden? Niemand toch zal deze vraag ontkennend beantwoorden, niemand lochenen, dat b. v. zijne vrienden getrouw te zijn, zich zelven heil aan te brengen, geheel iets anders zij, dan zijne vrienden te verraden, zich zelven te doden. Maar wat ligt er dan nog meer in deze vraag opgeſloten? Nog dit ſtuk van aanbelang; dat de kundigheden van *zedelijk goed* en *kwaad*, behalven het reeds gezegde, nog in zig bevatten het denkbeeld eener *zedelijke noodzakelijkheid* tot het betrachten van het eerſte, en het vermijden van het laatſte. Zo dat het voor redelijke wezens niet om het even zij, niet van hunne vrije willekeur afhange, of zij handelen volgens, dan wel tegen hunne betrekkingen.

Om nu dit gewigtig ſtuk, waarop het vooral in de voorgeſtelde vraag aankomt, namentlijk: *of redelijke wezens in de daad gehouden zijn, volgens hunne betrekkingen op anderen te handelen, en wel zo, dat het tegendeel in hun ſnood, ſchandelijk zij, dan of zij die onverſchillig kunnen ſchenden, als het hun goed dunkt:* om, zeg ik, dit gewigtig ſtuk wel te behandelen, moeten wij onderſcheid maken tusſchen tweederleie zedelijkheid, die, welke in God, den Oneindigen, den Onafhanglijken, en die, welke in zijne redelijke ſchepſelen plaats heeft.

Tot

Tot nu toe toch gaven wij flegts algemeene befchrijvingen der zedelijkheid; maar deze onderfcheiding zal het algemeene nadere bijzonderen, en ons meerder licht geven.

§. 16.

Ontwikkeling der zedelijkheid in God en hare noodzaaklijkheid.

Gelijk zedelijkheid, in het gemeen, eene overeenkomst aanduidt van redelijke wezens met hunne betrekkingen; zo drukt de *zedelijkheid des Allerhoogften zijne volmaakte overeenkomst* uit, *in zijn beftaan en alle zijne werkzaamheden, met zijne betrekkingen tot zich zelven en alles wat buiten Hem is.*

Tot deze wordt Hij bepaald door zijne eigene volmaakte natuur, wijl anderszins in Hem een zelfftrijd zoude zijn.

In deze alleenig ligt de grond van alle zijne eigenfchappen, die wij gewoon zijn *zedelijke* te noemen, b. v. zijne heilige Zelfsliefde, zijne Goedheid, Rechtveerdigheid, Waarheid en Trouw.

Gene bepaling toch van het Opperwezen kan haren grond hebben in iets buiten Hem, anders ware Hij afhanglijk en niet noodzaaklijk.

Dus is de grond van Gods zedelijkheid in Hem zelven. Gelijk Hij in zich zelven de genoegzame reden heeft van zijn beftaan, en zij-

ne eigenschappen; zo is in Hem ook de genoegzame reden, waarom Hij zich zelven bemint, en niet anders handelen kan, dan overeenkomstig zijne liefde jegens zich zelven. Tevens, is God de eerste oorzaak van alles, wat buiten Hem is, en van die betrekkingen, die Hij heeft op alle schepselen, zo wilde Hij ook die betrekkingen, en kan derhalven niet anders, daar Hij de onveranderlijke is, dan overeenkomstig dezelven altijd werkzaam zijn.

Dit wordt toegelicht door alle die bewijzen, die wij gewoon zijn optegeeven, ter staving van alle Gods *betrekkelijke* of *zedelijke* eigenschappen. Waarom, vraagt men, is God *liefderijk* jegens zijne schepzelen? het antwoord is, om dat Hij zich zelven bemint, en dus ook alles, wat door Hem gewrocht is, als zodanig. Waarom is God *rechtveerdig?* om dat Hij door zijne Zelfsliefde bepaald wordt, om al, wat met zijne Deugden strookt, te beminnen, en het tegendeel te verfoeijen, en Hij niet anders kan, dan zich, nu er redelijke wezens buiten Hem zijn, als zodanig betonen, door den goeden te belonen, den kwaden te straffen.

De zedelijkheid dus van God kunnen wij eenvoudig beschrijven, als *Gods werkzaamheid, overeenkomstig zijne betrekkingen, volgens*

gens het richtſnoer zijner eigener Volmaakthe-den. God wordt door zijne eigene Volmaakthe-den bepaald tot zedelijkheid; heeft dus in zich zelven het richtſnoer zijner zedelijkheid, en overeenkomſtig zijne betrekkingen te handelen, is in Hem zo nodzaakelijk, als Hij zelf nood-zaaklijk is.

Zo nu de opgegevene vraag: *is er onderſcheid tusſchen zedelijk goed en kwaad*? alleen betrek-king hadde op God, zou zij hier op uitkomen: wordt de Allerhoogſte door zijn eigene Na-tuur bepaald, om, volgens zijne betrekkingen op zich zelven en zijne ſchepſelen, werkzaam te zijn, of niet? En de beantwoording derzel-ver zou uit het gezegde reeds genoegzaam opte-maken zijn. (*a*).

(*a*) Conf. Cl. *Barbeyrac*, in not. ad. *epiſt. cens. Anonymi*, ſubjunctam editioni opt. *Pufendorfii*, de O. H. & C. T. II. p. 1003. & 1007.

§ 17.

Van deze zedelijkheid nu, die wij den Aller-hoogſten toeſchrijven, die noodzakelijk en on-afhanglijk, even gelijk Hij zelf, is, moet *de zedelijkheid, die in* zijne redelijke ſchepſe-len, bepaald in *menſchen* (op welken in het bij-

zon-

zonder het opgegeven voorſtel doelt) *plaats vindt*, onderſcheiden worden. Wel is waar deze beſtaat ook wel in onze vrijwillige overeenkomst met onze betrekkingen; dan hare grondſlag, de reden waarom wij zo, en niet anders, verpligt zijn te handelen, is van eenen gantsch anderen aart.

Onderzoek na den aart der zedelijkheid in menſchen.

Is er nu zedelijkheid voor menſchen, gelijk wij dit in het tweede hoofddeel moeten betogen, waar van daan die? wat noodzaakt ons, tot het handelen overeenkomſtig onze betrekkingen, en het tegengeſtelde te vermijden? En hoe zullen wij die zedelijkheid best beſchrijven, zo dat wij tevens de gronden van verpligting tot dezelve opgeven?

Treurig is het, dat wij hier niet op dien zelfden voet zullen kunnen voortgaan, als in de beſchrijving der zedelijkheid Gods; dan wij treffen hier een verſchil aan tusſchen grote Wijsgeeren, die het eens zijn, omtrent het aanwezige van het onderſcheid tusſchen zedelijk goed en kwaad; een verſchil derhalven, dat die waarheid wel veronderſtelt, echter voor het betoog derzelve dient afgedaan te worden, om naderhand geregeld te kunnen voortgaan, en het ſtuk, dat wij eigentlijk betogen moeten, eerst wel te bepalen.

§. 18.

§. 18.

Zommigen zoeken haren grond in den aart der daden zelve.

Grote Wijsgeeren, die de Leer van *Grotius* (*a*), *Leibnits* (*b*) *en Wolff* (*c*) volgen, oordeelen, dat de grond en reden der zedelijke goedheid en kwaadheid van onze vrije daden, in de natuur, of het wezen dier daden zelve huisveste, Zij redeneeren namentlijk aldus: zommige daden ſtrekken uit heuren eigenen aart tot bevordering van onze volmaking, anderen ſtoren die. De vertegenwoordiging nu van dien aart onzer daden, en derzelver invloed op onze volmaking, geeft ons drangredenen, om zommigen uitteoefenen, anderen te vermijden. Door die drangredenen wordt dan eene zedelijke noodzakelijkheid voor ons gewekt, eene verpligting tot het betrachten van de eerstgemelden, en tot het nalaten der laatſten; eene verpligting, die, als op onze natuur gegrond, te recht *natuurlijk* genaamd wordt.

Geeft nu de natuur zelve die drangredenen op, zo ſchrijft zij ons zekere algemeene regelen voor onze handelingen voor, die wij *natuurwetten* noemen, die van verbindende kracht zijn, al ſtelt men het denkbeeld van God geheel ter zijde. Zo dat wij, volgens dezelven onze gedragingen inrichtende, *zedelijk goed* betrach-

trachten; anders, in het tegenoverſtaand geval, *zedelijk kwaad.*

Daar echter God de Schepper onzer natuur is, en Hij zelf het bovengemeld verband gelegd heeft tusſchen onze vrije daden en derzelver invloed op onze volmaking, worden met reden, aan de eene zijde, die *natuurwetten*, *Goddelijke wetten* genaamd. En het is geenszins aan de andere zijde te lochenen, dat uit de uitdrukkelijke verklaringen van Gods wil nieuwe drangredenen voor ons voortvloeijen, om het zedelijk goede te behartigen, het tegengeſtelde te ſchuuwen.

Dus, om kort te zijn, volgens die ſtelling, zijn alle onze vrije daden, *door heuren eigenen aart*, ook zonder betrekking op Gods wet, *zedelijk goed en kwaad*, en de *zedelijkheid* is in *het wezen* derzelver gegrond.

Deze ſtelling wordt gezegd eene *inwendige* en *voorwerpelijke zedelijkheid* voorteſtaan; *inwendig*, om dat zij op den aart, het wezen der daden zelve gegrond is; *voorwerpelijk*, om dat zij vervat is in het voorwerp zelf der wetten, namentlijk in de daad zelve, waar over de wet uitſpraak doet.

Tegen deze leiding van gedachten ſtaat eene andere over, die in de daad veel algemeener is, en in den lateren tijd, bijzonderlijk door den wijd-

wijd-beroemden *Grotius* (*d*) *Pufendorff* (*e*) en vele andere uitmuntende Wijsgeeren beweerd is.

Anderen alleen in de betrekking der daden op de wet.

Volgens dezelve wordt wel niet ontkend, dat alle onze vrije daden invloed hebben op onze volmaking, zo dat die door dezelven worde bevorderd of geſtoord; ook wordt niet gelochend, dat dies wegens in iedere vrije daad, die wij verrichten, eene *innerlijke* goedheid of kwaadheid zij, die ons dringe, om zommigen uit te oefenen, en anderen te vermijden, zo dat het tegendeel daar van *onverſtand* en *dwaasheid* zijn zoude. Maar zij ſtelt, dat die innerlijke goedheid en kwaadheid onzer daden alleen *natuurkundig* en niet *zedelijk* zij; zo dat die ons wel aanſpore, om dezelven, of te doen, of natelaten; geenzins echter *zedelijk* verpligte, zo dat het tegen overſtaande *ſlegt*, *ſnood*, *zonde* zoude zijn.

In tegendeel is, volgens deze leerwijze, tot het daarſtellen eener *zedelijke noodzakelijkheid*, of *verpligting*, nodig, dat Gods wet, die op zijne eigene hoge Volmaaktheden gegrond is, ons voorſchrijve, wat wij doen moeten en het tegendeel verbiede; dus dat onze daden, die in zich zelven *natuurkundig* goed of kwaad zijn, eerst *zedelijk* zodanigen worden, dat is *geboden* of *verboden*, als zij worden ingericht,

over-

overeenkomſtig die Goddelijke wet, of tegen dezelve inlopen.

Hier uit dan volgt, dat de *zedelijkheid onzer daden* beſta *in derzelver overeenkomst met Gods gebiedenden wil:* want, offchoon iemands daden, ook Gods wet bezijden geſteld wordende, wel eenigzins met zijne betrekkingen kunnen overeenſtemmen, gelijk, wanneer een knecht zijnen Heer gehoorzaam, of een beweldadigde jegens zijnen weldoener dankbaar is; zo is echter de betrekking van den afhanglijken mensch op God zijnen Schepper en Weldoener, de voornaamſte, en het is de wijze God, die handhaver van orde en volmakende zamenſtemming, die ons gebiedt ook aan onze betrekkingen op onze naasten te voldoen.

Deze is toch ook de reden, waarom men gemeenlijk dat geen *zedelijk goed*, *deugdzaam*, *heilig* noemt, waar mede wij aan Gods zedelijke geboden gelijkvormig zijn (*f*).

Volgens deze laatſte leiding van gedachten wordt eene *uitwendige*, *onderwerpelijke*, en *betrekkelijke* zedelijkheid voorgeſtaan; wijl, volgens dezelve, de grond der zedelijkheid niet wordt gevonden in den aart der daden zelve; maar in iets buiten dezelven, in Gods wet, in betrekking op welken zij eerst *zedelijk goed* of *kwaad* worden (*g*).

Zie

Zie daar een verſchil over den grond onzer verpligting tot het handelen overeenkomſtig onze betrekkingen; een verſchil, dat wij wel niet, met zommigen (*h*), geheel en al voor eenen woordenſtrijd houden, dan dat echter helaas, gelijk *Mosheim* te recht aanmerkt (*i*), tot onderling nadeel, de gemoederen al te zeer verbitterd heeft.

(*a*) *J. B. & P. prol.* §. 11. & L. I. C. I §. 10, ſchoon hij elders op eene gantsch andere wijs ſpreke, en wel degelijk tot de *zedelijkheid* het bevel van den hogen God vordere. Zie hier onder *aant. d.*

(*b*) *Epiſt.* vol. II. p. 145. edit. *Kortholti* & *epiſt. cenſ. Anonymi* ſubjuncta editioni opt. *Pufendorfii*, de O. H. & C. T. II.

(*c*) *Zedekunde* §. 2—28. *Phil. pract.* T. I. §. 56. ſeqq. & 131. ſeqq. *J. C. Gottſcheden*, *erſte grunden der Weltweisheit.* Th. I. H. 2. §. 36.

(*d*) Niemand bevreemde het, dat ik hier onder de Verdedigers der betrekkelijke zedelijkheid wederom *Grotius* noeme; even gelijk hij gerangſchikt wordt onder de voorname Voorſtanders van het tegenoverſtaand gevoelen. Trouwens hij is zich zelven in dezen ongelijk, en in zijne uitdrukkingen, *de J. B. & P.* L. II. C. XX. §. 44. & *not. in ſapient. Salom.* XIII: 1. en elders, verklaart hij zich duidelijk voor de betrekkelijke zedelijkheid.

Uit deze tegenſtrijdigheid van gezegden zouden wij wel,

1. Aan de eene zijde, met den Hooggel. *Barbeyrac*, kunnen opmaken, dat de denkbeelden van *Grotius* omtrent dit verfchilftuk niet volledig naauwkeurig waren, gelijk ook nog die van velen onder de Godgeleerden en Wijsgeeren zodanigen niet zijn; verg. *Barbeyrac*, not. *fur Grotius*, *D. de la G. & de la P.* L. I. C. X. §. 10. not. 4.

2. Echter kunnen aan de andere zijde de plaatfen, die, (zie *aant. a.*) hier boven, als eene inwendige zedelijkheid leerende, door de voorftanders derzelve worden bijgebragt, met allen fchijn van waarheid, op eene andere wijs, dan veel al gefchiedt, worden verklaard, zo dat zij dan in de daad niet ftrijden met de tegenovergeftelden. Dit heeft de Heer *Barbeyrac* uitmuntend aangetoond, *not.* 5. *fur Pufendorff D. de la N. & des G.* L. II. C. III. §. 4. & §. 19. not. 2.

3. Hoe dit ook zij, dit is zeker, dat, in de aangehaalde plaatfen voor de betreklijke zedelijkheid, en meer diergelijken, dezelve duidelijk, met opzet, volftrekt geleeraard wordt, daar in de beide anderen (*aant. a.*) opgegeven, dit ftuks flegts van ter zijden, min duidelijk, en in de eerst aangehaalde zelfs met eene bepaling, die de kracht van bewijs er uit afgeleid zeer verzwakt, voorkomt.

Neemen wij het dan anderen niet kwalijk, dat zij *Grotius*, als met hun zamenftemmende, aanhalen; wij meenen alle vrijheid te heb-

hebben, ons ook in dezen op hem te beroepen, vooral, om te tonen, dat men verkeerdelijk *Grotius* tegen *Pufendorff* overſtelt, en het gevoelen des laatſten, als nieuwer, min algemeen en min doordagt, afmaalt.

(e) *J. N. & G.* L. I. C. II. §. 6, 7. L. II. C. III. §. 4.

(f) Conf. *D. van de Wynpersſe*, Orat. *de philautia*, p. 28.

(g) Over dit verſchilſtuk heeft de Heer *Ten Broek* uitvoerig gehandeld in zijne lat. verhand. *de origine moralitatis.*

(h) Zo denken *Brucker hiſt. phil.* T. VI. p. 935. *Tiedeman*, prol. ad *Synt. Diſſ mor.* p. 73. *Mosheim*, praef. ante *Cudworth* Diſſ. *de aeternis juſti & honeſti notionibus*, *Syſt. intell.* T. II. p 620.

(i) l. c.

§. 19.

Staat van dit verſchil.

Daar verſchillende redenen, ſtraks opgegeven, ons de laatstgenoemde leiding van gedachten doen volgen, zal het echter nodig zijn, tot meerdere toelichting van dit verſchil, het alvorens wat nader te bepalen.

Vooreerst. Het verſchil beſtaat niet hier in, *of onze vrije daden in zich zelven beſchouwd, ons voordeelig of nadeelig zijn*, of dus aan dezelven eene *natuurkundige* goedheid of kwaad-

 heid

heid zij toeteſchrijven. Dit wordt van beide zijden erkend. Maar het is hier in gelegen, of die *innerlijke* goedheid of kwaadheid der daden met recht eene *zedelijke* goedheid of kwaadheid genoemd worde, dan of deze eerst haren oorſprong hebbe uit Gods wet, die sommige vrije daden gebiedt, anderen verbiedt (*a*).

Ten tweeden. Ook is de vraag niet, *of God alles na willekeur kunne gebieden*, en alles, het geen Hij nu verbood, als het Hem anders behaagd had, had kunnen voorſchrijven en, het geen Hij nu gebood, had kunnen verbieden. Dit is toch een geheel ander verſchilſtuk, ſchoon het van veelen hier wordt ingevlochten (*b*). Wij keuren die ſtelling ten hoogſten af, en zullen die wederleggen, in het derde Hoofd. dezer Verhandeling (*c*).

Ten derden. Men gisſe ook niet, dat de voorſtanders der betrekkelijke zedelijkheid zouden leeren, *dat de reden, waarom God sommige daden voorſchreef, anderen in tegendeel verbood, niet te zoeken zij in het wezen of de natuur dier daden zelve:* want hier in zijn zij het met hen, die eene inwendige zedelijkheid verdedigen, eens; beweerende, dat de innerlijke goedheid of kwaadheid der daden zelve de reden zij, waarom God dezelven door zijne wet gebood of verbood. God toch kan, behou-

dens

dens zijne volmaaktheden, de natuur zijner schepselen niet tegenstreven, wijl Hij die natuur, die betrekkingen zo, en niet anders, daarstelde, ter verheerlijking zijner oneindige Deugden.

Maar het verschil is eigentlijk dit: of *natuurkundig* goede of kwade daden, alleen, om dat zij door heuren aart ons voordeelig of nadeelig zijn, daarom ook tevens *zedelijk* goed of kwaad zijn; dan, of zij zulks alleenig zijn, door betrekking op Gods wet, die dezelven voorschrijft, of afkeurt.

Of, om andere woorden te gebruiken, het verschil is niet, wat de reden zij, waarom God het éene verbood, het andere gebood. Hier in zijn wij het eens; maar waarom wij ter betrachting van het geen met onze betrekkingen strookt, zedelijk gehouden zijn? Die reden nu stellen wij in Gods wet alleenig; zij die van ons verschillen, in den innerlijken toestand der daden zelve (*d*).

Ten vierden. De vraag is ook niet, of, *buiten beschouwing van Gods wil, wij onze vrije daden kunnen inrichten, volgens of tegen onze betrekkingen*, of wij zelfs niet, buiten de bepaling der Goddelijke wetten, veelvuldigen aandrang kunnen vinden, om volgens die betrekkingen te handelen; of het tegendeel niet dwaas

 en

en verachtlijk zoude zijn; maar de vraag is, of wij daar toe kunnen gerekend worden *zedelijk verpligt*, *gehouden te zijn*, zonder of buiten het bevel van onzen hogen Formeerder. Dit ontkennen wij; wij vinden toch wel in onze daden zelve *natuurkundig goed* of *kwaad*, dat is *nuttigheid*, of *nadeel*; maar in derzelver overeenkomst of ſtrijdigheid met Gods wet alleen vinden wij *zedelijk goed* of *kwaad*, dat is *pligt* of *zonde* (*e*).

(*a*) Deze aanmerking doet aanſtonds vele bedenkingen vallen, tegens de ſtelling der betrekkelijke zedelijkheid, onder anderen, die, welke ook de Hooggel. *P. Chevallier* ſterk dringt, in zijne leerredenen, bl. 64. en 65; *het is in de innerlijke geſchapenheid, in het* wezen *der menſchen gegrond, dat zommige handelingen goed of kwaad zijn, en als zodanigen hem voorkomen, b. v., God te beminnen — elkanderen lief te hebben, — vlijtig, matig te zijn; en derhalven is het natuurlijk redeloos, ongeſchikt, en kwaad, het tegendeel te verrichten.* Dit alles nemen wij volledig over, voegen er zelfs bij, dat dus de natuur ons ten ſterkſten dringe tot de gemelde handelingen, en het vermijden van het tegendeel. Maar wij ontkennen alleenig, dat uit dit alles nog eene *zedelijke* verpligting voortvloeije tot zulke daden, ten zij er eene wet van onzen Schepper tusſchen beiden ko-

kome, die eerst door hare bepaling, het geen in zich zelf *natuurkundig* goed of kwaad is, tevens *zedelijk* goed of kwaad doe zijn.

(*b*) Als van *Schubertus*, *Phil. praƈt.* §. 50—54. *Cudworth*, l. c. *Syſt. intell.* T. II. C. I. II. *Epiſt. cenſ. Anonymi* cit. §. 15. Conf. *Titius*, not. ad *Pufendorff.* O. H. & C. L. I. C. III. §. 12.

(*c*) Om bovengemelde reden betreffen dan deze of dergelijke tegenwerpingen ons in het geheel niet, b. v., die de Hooggel. *Chevallier* maakt, l. c. bl. 66. *Canz. de uſu phil. leib. in theol.* T. II. C. XII. §. 1215. *Cudworth* l. c. p. 638. ſeqq. *Zo de zedelijkheid der daden niet innerlijk zij, maar alleen afhange van Gods welbehagen, zou het mogelijk zijn, dat het geen nu zedelijke volkomenheid en ſchoonheid is, door eene andere wilsbepaling, onvolmaaktheid en afſchuuwlijk ware geweest, dat het deugd zou kuunen zijn God te haten, den evenmensch het leven bitter te maken.*
Dit alles toch houden wij voor onmogelijk. Trouwens, ſchoon Gods welbehagen het richtſnoer zij van alle zedelijkheid, ſtellen wij echter dat God door zijne eigene Volmaaktheid tot hetzelve bepaald worde, en uit kracht derzelve het Hem volſtrekt onmogelijk geweest zij, ons andere natuurlijke voorſchriften onzer vrije daden te geven, dan Hij dadelijk gaf. Conf. *Barbeyrac*, not. ad *epiſt. cenſ. Anonym.* §. 16. *Pufendorff*, J. N. & G. T. I. L. I. C. II. §. 5. & 6. *Titius*, l. c.

(*d*) Deze derde bepaling legt den grond tot oplos-

ſing van dit bezwaar, zo *God na willekeur niet kon handelen, noch alles gebieden of verbieden, zo moeten reeds voor Gods wet, zommige dingen goed of kwaad geweest zijn, die God ook als zodanigen beſchouwde en daarom voorſchreef of verbood, en dus is immers de grond der zedelijkheid in de natuur der daden zelve gelegen.* Wij ſtaan toch gaarne toe, dat de innerlijke of natuurkundige goedheid of kwaadheid der daden, de reden ware, waarom God ons dezelven voorſchreef, of afkeurde; maar tevens leeren wij, dat de reden, waarom wij volgens onze betrekkingen moeten handelen, in Gods wet alleenig te vinden zij. Zo dat de aart der daden zelve wel de grond zij van de wet Gods; maar tevens die wet alleenig de grond zij onzer zedelijke verpligting tot het betrachten van het geen met onze betrekkingen ſtrookt. Conf. *Treuerus*, not. ad *Pufendorff*, O. H. & C. L. I. C. III. §. 10. Diff. *leg. Stolp. ad annum* 1765. p. 529.

(*e*) Conf. *Barbeyrac* ad *Grotium*, D. *de la Guerre & de la Paix*, L. I. C. I. §. 10. N°. 4.

§. 20.

Verdediging der laatstgemelde ſtelling eener betreklijke zedelijkheid.

Wijl nu de hoofdzaak deze is, *zijn onze redelijke daden tevens door heure natuur zedelijk, of worden zij alleenig zodanigen door heure betrekking op de Goddelijke wetten?* of, om het anders uittedrukken, *zijn wij zedelijk verpligt overeenkomſtig onze betrekkingen te hande-*

delen, uit kracht van den invloed, die zulks heeft op onze volmaking, of uit kracht van Gods gebod, kiezen wij het laatste, om navolgende redenen.

Eerste bewijs.

Vooreerst. Goed en kwaad zijn betrekkelijke kundigheden §. 8., zij hebben altijd heur opzicht tot vermeerdering of verstoring van volmaaktheid, die door dezelve bereikt wordt. Derhalven moet iedere soort van goedheid of kwaadheid zijn richtsnoer hebben, waar na dezelve beoordeeld wordt.

Het *natuurkundig* goed of kwaad nu, zo lichaamlijk, als redelijk, heeft de natuurwetten tot richtsnoer (*leges naturales physicae*) of die vaste bepalingen, na welke alle bewegingen en werkzaamheden der schepselen worden ingericht. Uit kracht derzelver is het b. v. ons natuurkundig goed, te eeten en te drinken, wijl dus ons ligchaam gevoed, en het leven onderhouden wordt; zo ook aandacht te oefenen, vooroordeelen uitteroeijen, om dat zulks dient tot meerdere volmaking van de vermogens onzer ziel.

Maar wat kan nu bij tegenoverstelling anders het richtsnoer zijn onzer *zedelijke goedheid*, dan de *zedewet* Gods? Maar eene *zedewet* veronderstelt altijd eenen meerderen, die zijne onderhorigen verpligt. In dien zin wordt

dit woord in de Godgeleerdheid, de Rechtsgeleerdheid altijd gebruikt, en dit is nodig, zullen eigentlijk gezegde wetten, die vrije daden bepalen, van raadgevingen onderfcheiden worden (*a*).

Dus befluiten wij, gelijk uit kracht van Gods *natuurkundige* of *natuurwetten* (*leges physicae*) zommige onzer daden *natuurkundig* goed of kwaad zijn; zo is ook *zedelijk goed* alleen zodanig door de Goddelijke *zedewetten*, die ons voorfchrijven, wat wij te doen of te laten hebben.

(*a*) Conf. Cl. *Ten Broek*, Diff. *cit.* §. 12. *Warburton*, *Godl. zending van Mofes*, D. I. B. I. afd. 4. p. 68.

§. 21.

Tweede bewijs.

Nog eens, zo dikwerf wij onderfcheid maken tusfchen *zedelijk goed* en *kwaad*, *deugd* en *ondeugd*, zo dikwerf ftellen wij eene verpligting tot het eerfte, en houden het laatfte voor eene fchending derzelve, en dus niet flegts voor *dwaasheid*; maar voor *zonde* en *fchande*. (§. 15.)

Maar nu, daar verpligting is aan de eene zijde, daar is aan de andere een recht van vorde-

deren. Die tegen pligt handelt, benadeelt niet flegts zich zelven; maar zondigt tegen het recht eens anderen. Dus volgt van zelf, dat de zedelijkheid eener daad altijd eene betrekking aanduidt op eenen Wetgever, en eerst door de wet wordt daargefteld.

De vraag is toch hier niet, gelijk de fchrandere *Hulshoff* (*a*) wel aanmerkt: *is het nuttig, dit of dat te doen, zou zulks wenschlijk zijn, voor ons, voor de maatfchappij? maar wat verbindt mij aan dien regel? wat verpligt mij te gehoorzamen? waarom is het tegendeel ongeoorloofd? waarom mag elk zijne verkiezing niet volgen?* Dit nu kan geen plaats hebben, zonder Wetgever en uitdrukkelijke verklaring van zijnen wil.

Zo men dit gevolg ontkende, zou men moeten toeftaan, dat, of de aart zelve onzer daden, of onze rede ons verpligte, dezelven te doen of te laten.

De aart nu onzer daden, dat is derzelver invloed op ons geluk, of derzelver gevolgen kunnen ons wel aanfporen, om ze uit te oefenen, of te mijden, zo zelfs dat het tegendeel dwaasheid zoude zijn, maar ons geene verpligting opleggen.

Zegt men: onze rede doet dit, door ons het belang aan te wijzen, dat wij hebben in het

ple-

plegen van zommige handelingen, het nalaten van anderen; zo antwoorden wij: onze rede wijst ons dat belang zeker aan, en wij zouden ons benadeelen, zo wij tegen die inspraak handelden; maar wie (zo wij de betrekking op onzen Wetgever ter zijde stellen) wie verpligt mij, die te volgen? zo ik mijn eigen heil wil verzuimen, wie mag mij dit beletten?

Daarenboven, wat is mijne rede, niet beschouwd met betrekking tot God, die haar gaf, anders dan ik zelf? kan ik mij zelven dan verpligten, dat is mij aan mij zelven onderwerpen? zegt men ja, zo ben ik dan, die verpligting opleg, dezelfde met die verpligt ben; maar dan kan ik mij ook van die verpligting ontslaan, als het mij behaagt (*b*).

Zo ik mij niet bedriege, is de bovenstaande redeneering overtuigend. Wel is waar, namen wij de beschrijving aan van *verpligting*, die de Hoogleeraar *Wolff* gaf (*c*), als zijnde dezelve *eene verbintenis van eene of meer drangredenen met eene daad*, volgens welke ieder één verpligt zoude zijn tot zulke daden, tot wier uitoefening gewigtige drangredenen kunnen opgegeven worden, en wederkeerig overal, waar die drangredenen zijn, daar ook verpligting zoude zijn; namen wij, zeg ik, die beschrijving aan, dan zou, zo dikwijls de aart of de

ge-

gevolgen onzer daden ons eenige drangredenen tot heure betrachting of vermijding gaven, ons even die zelfde ook zedelijk verpligten; maar wij kunnen ons met die ſtelling geenzins vereenigen, om verſchillende redenen, dan wier uitvoerige opgaaf, elders te vinden (*d*), van ons in deze verhandeling niet kan gevorderd worden (*e*).

(*a*) Over *de voldoening*, bl. 39.

(*b*) Verg. *Warburton* l. c. D. I. B. I. afd. 4. bl. 66. en volg. *Perennot*, prijsverh. van het Stolp. Gen. van 't jaar 1761. bl. 33.

(*c*) *Phil. pract.* T. I. §. 118. en *zedekunde*, §. 20.

(*d*) Conf. Cl. *Ten Broek*, Diſſ. cit. *Barbeyrac*, annot. ſur *Grotius* D. *de la G. & de la P.* L. I. C. I. §. 10. not. ad *epiſt. cenſ. Anon.* l. c. §. 15. *Dryfhout* de *moralit. act.* Diſſ. §. 32. *Treuerus*, not. ad *Pufendorf.* O. H. & C. L. I. C. III. §. 10. *Schott*, Diſſ. de *not. obl.* inſerta Synt. Cl. *Tiedemanni*, p. 126.

(*e*) De voorname redenen, waarom wij ons met deze beſchrijving niet kunnen vereenigen, met een enkel woord te noemen, zal hier genoeg zijn. *Voor eerst.* Volgens dezelve, zoude alle verpligting tot bepaalde daden eerst uit de wet zelve voortvloeijen, die ons die daden voorſchrijft, en uit het nut derzelver voor ons; maar het ontvangen van eene wet veronderſtelt reeds onze verpligting, om te gehoorzamen; dus

dus kan zij onmogelijk uit de wet zelve geboren worden.

Ten tweeden. Volgens die beſchrijving zou ieder, die ons eenen goeden raad geeft, ons verpligten, om dat hij met zekere daden deze en geene drangredenen verbindt; maar dan is het geven van eenen goeden raad hetzelfde met het voorſchrijven eener wet, welke beiden echter zeer verſchillen, gelijk erkend wordt zo wel van *Grotius* J. B. & P. L. I. C. I. §. 9. als van *Wolff*, *Theol. Nat.* P. 1. C. VI. § 968. & 993. en anderen.

Ten derden. Neemen wij die bepaling aan, zo zoude de verbindende kracht eener wet alleen gelegen zijn in het gewigt harer drangredenen, ontleend uit de goede of kwade gevolgen der daden, die zij voorſchrijft of verbiedt; maar dan zoude hij, die de wet overtreedt, alleen zich zelven benadeelen, en geenzins zich tegen den Wetgever misgrijpen; daarentegen hij, die het gebodene betracht, zijne pligt doen, hoe oneerbiedig hij anderszins ware jegens den Wetgever.

Ten vierden. Zo overal, waar drangredenen tot zekere daden gevonden wierden, daar ook verpligting tot dezelven ware, zou hij b. v. zich vooral zedelijk verpligt moeten keuren, zijn geld overtegeven aan eenen ſtruikrover, die door zulk eenen, onder bedreiging des doods, daar toe gedwongen wierd; ook hij, wien, daar hij behoeftig is, ik eene goede ſom voor zekere dienſten, mij toetebrengen, toezegge. Behoudt zulk een echter des niet

te-

tegenstaande, ten mijnen opzichte, niet alle vrijheid, om het een en ander te weigeren? *Eindelijk.* Ik beroep mij op het gewoon denkbeeld, dat wij allen gewoonlijk hechten aan het woord verpligting. Drukt dat niet altijd iets lijdelijks, iets afhanglijks uit? Staat dat niet altijd over tegen het recht eens anderen, die verpligting oplegt, zo zelfs, dat, hoe meer afhanglijkheid er zij, hoe meerdere verpligting er plaats hebbe. Maar, volgens de afgekeurde bepaling, gaat dat niet alleen niet door, maar wordt omgekeerd. Volgens dezelve toch zou de hoogste Wijsheid, die niets doet, zonder de gewigtigste redenen, die dus ook dezelven had tot de schepping der waereld, daar toe tevens de sterkste verpligting gehad hebben. Hoe ongerijmd echter zou zulk eene stelling zijn? Verg. de verhandel. van het Stolp. Gen. van 't jaar 1765. bl. 326. en volg.

§. 22.

Derde bewijs.

Een *derde bewijs*, dat de zedelijkheid onzer daden geen inwendige, maar betrekkelijke eigenschap derzelver zij, veroorzaakt door heure betrekking op Gods wet, ontleen ik uit de gezegde van voorname voorstanderen zelve der innerlijke zedelijkheid. *Leibnitz* zelf leert, dat, *door de stelling, dat er geen God zij, het natuurrecht onvolkomen worde* (*a*), *en er in dat geval geen andere verpligting zij, dan die tus-*

tusschen struikrovers onder elkanderen plaats heeft. Is dit zo, dan zeg ik, wijl uit kracht van het stellen of lochenen der Godheid, onze daden in zich zelven beschouwd niet veranderen, maar dezelfde blijven, zo wordt er iets anders daarenboven geëischt, om de zedelijkheid onzer daden volkomen te maken, namentlijk Gods wet, die de Godlochenaar ontkent (*b*).

Vierde bewijs.

Ten vierden. Zo men de kundigheden van zedelijk goed en kwaad zo ruim neeme, dat men daar toe al het voordeel of nadeel eener daad brenge; dit ten minsten zal niemand lochenen, dat zamen te stemmen, door vrije daden, met de doeleinden des Allerhoogsten, of die te wederstreven, onze daden in nadruk *deugdzaam*, of *ondeugend* maakt.

Stemt men dit toe, gelijk wij van de voorname voorstanderen der innerlijke zedelijkheid vertrouwen, en de Heer *Chevallier* uitdrukkelijk doet, als hij zegt (*c*): *uit de Goddelijke wet wordt, het geen in zijn aart goed of kwaad was voor redenmagtige wezens, in den nadrukkelijksten zin, en met een nieuw gewigt, pligt en zonde,* stemt men, zeg ik, dit toe; dan volgt, dat het ten minsten onvoorzigtig is, alleen eene innerlijke zedelijkheid voorteftaan, en de uitwendige of betrekkelijke te lochenen; ja zelfs,

zelfs, dat het die vooral is, die onze daden in nadruk zedelijk goed of kwaad maakt.

Vijfde bewijs.

Ten vijfden beroepen wij ons op de H. S., daar wordt overal de zedelijke goedheid of kwaadheid onzer daden betrekkelijk gemaakt tot Gods wet, en tevens de vervulling onzer pligten, de deugd, overal als gehoorzaamheid aan Gods gebod voorgesteld. Daar lezen wij nergens van zedelijk goed, dat, volgens het stelzel van eenen Godlochenaar, kan bestaan.

Die betrekkelijke zedelijkheid wordt ook verondersteld in de leer der Verlossing, daar niet vooral gedoeld wordt op de wegneming van de treurige vruchten der zonde, maar op de herstelling der belediging den Allerhoogsten aangedaan, op de voldoening aan zijne onbevlekte Deugden, en de daarstelling van eene vlekkeloze gehoorzaamheid aan Gods wet, door eenen Middelaar voor den zondaar.

(*a*) *Epist. cens. Anonymi*, cit. §. 15.
(*c*) Conf. *Barbeyrac*, not. ad. *epist. cens. An.* l. c.
(*d*) *Leerredenen*, bl. 61.

§. 23.

Wederlegging van eenige tegenwerpingen.

Laat ons nog kortelijk eenige bedenkingen, tegen de betreklijke zedelijkheid ingebragt, trachten te ontzenuwen.

Voor eerst, werpt men ons tegen: *zo de zedelijkheid onzer daden alleen op Gods wetten ruste, en daar van afhange, dan zijn de wezens der goede en kwade daden veranderlijk en gebeurlijk, zo dat, zo het God behaagd had, die zelfde daad, die nu goed is, kwaad had kunnen zijn, behoudens hare wezenlijke eigenschappen* (*a*).

Dan wij ontkennen dit gevolg. Wij ftellen, dat de wezens der zaken noodzaaklijk en onveranderlijk zijn, en fchoon, volgens onze gedachte, het *zedelijke der* daden alleen uit Gods wet geboren worde, zijn wij echter er verre van af, van te leeren, dat de *wezenlijke* of *natuurkundige* goedheid der daden van die wet afhange; maar beweeren alleenig, dat die alleen door Gods wet die betrekking ontvange, die wij *zedelijk* noemen.

Ten tweeden. Men zegt: *de zedewet Gods wordt natuurlijk genoemd, als gegrond op onze natuur, dus brengt onze natuur het mede, dat zommigen onzer daden goed, anderen kwaad zijn; dus is derzelver zedelijkheid eene innerlijke,*

lijke, bijblijvende eigenſchap derzelver. Dan dit gevolg gaat niet door, al wat op onze natuur gegrond is, is daarom niet innerlijk; er zijn ook natuurlijke betrekkingen, b. v. onze afhanglijkheid, die is echter geen inwendige; maar ſlegts betrekkelijke eigenſchap.

Ten derden. Beroept men zich, tegen onze ſtelling, op de zedelijkheid Gods. Men vraagt: *moeten wij Gode niet in den hoogſten trap zedelijkheid toeſchrijven? zo ja, wie durft dan beweeren, dat Gods zedelijkheid door de wet eens meerderen bepaald worde en geene inblijvende Deugd in Hem zij?*

Dan deze bedenking vervalt door het onderſcheid tusſchen de zedelijkheid Gods en der menſchen, dat wij opgaven, §. 16. en 17. Gods zedelijkheid is van een gantsch anderen aart als de onze, ſchoon beiden iets gemeen hebben, en niet tegen elkanderen ſtrijden. Gods zedelijkheid is onafhanglijk, en beſtaat in de overeenkomst zijner handelingen met zijne volmaakte Natuur; de onze is afhanglijk, en beſtaat in onze overeenkomst met Gods wet. Gods Heiligheid, b. v., is zijne zelfs-liefde; maar zullen wij onze zelfs-liefde, al dikwerf eene bron van verkeerdheid, onze heiligheid noemen? Leven wij dan niet eerst heilig, als wij Gods wet betrachten. Daarenboven kunnen

wij ook Gods zedelijkheid zelve eene betrekkelijke eigenſchap noemen. Zijn niet Gods Rechtvaardigheid, Waarheid, Trouw, zedelijke, maar tevens alleen betreklijke eigenſchappen, ſchoon de grond derzelver in zijne eigene volmaakte natuur te vinden zij? zie §. 16. Maar de grond onzer zedelijkheid rust op de wet, die de Heer ons voorſchreef (*b*).

Ten vierden. De Heer *Chevallier* maakt nog deze gewigtige bedenking (*c*): *zo het geen rechtmatig of onbillijk is, enkel afhangt van Gods welbehagen; zijn er dan wel eenige vaste beginzelen voor handen, om rechtſchapene denkbeelden van Gods zedelijke Deugden te erlangen? Beroven wij ons dus niet van een toetſteen, waar aan wij kunnen beproeven, dat, het geen ons, onder den naam van Gods wet en openbaring, wordt medegedeeld, de halte van eenen hemelſchen oorſprong hebbe.*

Dit bezwaar zou onoploslijk zijn, zo wij het welbehagen en den gebiedenden wil van God zo willekeurig noemden, dat Hij in alle opzichten het tegendeel had kunnen voorſchrijven, van het geen Hij voorſchreef; maar dit lochenen wij, zie §. 19. God wierd door zijne eigene Volmaaktheden bepaald, om in het geven van wetten te handelen overeenkomſtig dezelven, en de natuur zijner ſchepſelen. Dus volgt,

volgt, dat wij, volgens onze ſtelling, dien toetſteen voor de echtheid eener Goddelijke openbaring geenszins misſen: wijl de vraag alleen is, komt zij overeen met Gods Deugden of niet? Of weten de voorſtanders der innerlijke zedelijkheid eenen anderen optegeven?

Wanneer wij nu de zedelijkheid Gods en de onze wel onderſcheiden, dan hebben wij, zo wel, als die in dezen van ons verſchillen, vaste beginzels, om rechte denkbeelden van Gods zedelijke deugden te erlangen. Trouwens ten opzicht van de zedelijkheid Gods verſchillen wij niet. Beiden ſtellen wij haren grondſlag in de liefde Gods jegens zich zelven. Ons verſchil betreft alleenig de zedelijkheid van afhanglijke redelijke wezens, en doet dus in de daad tot deze bedenking niets toe, noch af.

(*a*) Conf. *Cudworth*, l. c. *Syſt. intel.* T. II. p. 634.
(*b*) Verg *Warburton*, l. c. D. I. afd. 4. bl. 72.
(*c*) l. c. bl. 65.

§. 24.

Gebruik van het beredeneerde ter volledige toelichting van het opgegeven voorſtel.

Het geen wij nu, van §. 17. tot hier toe, beredeneerden brengt ons tot dit beſluit: De *zedelijkheid*, of *zedelijke volmaaktheid der menſchen* beſtaat in *hunne vrijwillige overeenkomst*

komst met alle hunne betrekkingen, vooral met hunne voornaamſte betrekking op God, wiens wet zij gehouden zijn te gehoorzamen, en door wiens wijze wetten zij ook beſtierd worden tot, en in de beantwoording aan alle hunne overige betrekkingen.

Alle onze vrije daden dierhalven, die noodwendig allen, of tot verheerlijking van onzen Schepper, ons eigen heil en dat van anderen, uitlopen, of tot het tegendeel, en dus in zich zelven *natuurkundig* goed of kwaad zijn, worden eigenlijk hier door tevens *zedelijk* goed of kwaad, om dat zij door Gods wet geboden of verboden zijn.

Dus heeft het onderſcheid tusſchen zedelijk goed en kwaad alleen zijnen grondſlag in Gods wet.

De vraag derhalven ons opgegeven: *is er onderſcheid tusſchen zedelijk goed en kwaad, deugd en ondeugd?* komt, na onze gedachten, volmaakt overeen met deze: *zijn er Goddelijke zedewetten, die de vrije daden der menſchen regelen, ons, door het licht der Rede zo wel, als door dat der Openbaring, kenbaar?*

Om dit nu te bewijzen, is het geheel onnodig, ons uittelaten over het natuurkundig goed of kwaad onzer daden; maar wij moeten alleen dit betogen: *er moeten noodzaaklijk Goddelijke wet-*

wetten zijn, die alle onze gedragingen regelen, en die zijn er in de daad. Hebben wij dit gedaan, dan is aan het voornaamste deel van het opgegeven voorstel voldaan. Hier toe nu moet het twede hoofddeel dienen.

§. 25.

Gedachte van *Kant*, nopens het zedelijke, beoordeeld.

Eer ik echter tot dit betoog overga, kan ik er niet van tusschen, hierbij nog iets te voegen van eene andere leiding van gedachten, nopens den oorsprong van het zedelijke in ons, door den vermaarden *Kant* voorgedragen, en hedendaags door veelen verdedigd. Volgens deze zijn alle de bewijzen, uit de beschouwing van de waereld voor het aanzijn eener Godheid ontleend, geheel ongegrond, en kan die gewigtige waarheid alleen dan worden geloofd, wanneer dit alvorens bewezen is: er is voor ons menschen onderscheid tusschen zedelijk goed en kwaad. Dus wordt ons redenbeleid in de daad omgekeerd en, daar wij Gods aanzijn veronderstellen in het betoog onzer zedelijkheid, meent hij, dat deze laatste ons alleen de gronden opgeeft, om het bestaan eener Godheid voor waar aantenemen.

Betreffende nu den aart van, en verpligting tot zedelijkheid in ons, onderscheidt *Kant*

zeer naauwkeurig het *zedelijke* van het *natuurkundige*, zo zelfs dat hij het laatste geheel uit het eerste uitsluite, zie §. 13.; en leert met ons, dat er geene zedelijkheid zij zonder wet, en het pligts-gebod alleen onze daden zedelijk make.

Tot betoog van deze zedelijkheid, beweert hij, dat wij, behalven onze *beschouwende* of *theoretische* rede, ook nog eene *beöefenende* of *practische* rede bezitten, die alleen betrekking heeft tot den wil en vrije daden der menschen. Deze nu is het, volgens hem, die uit haar zelve, aan den wil der menschen eene categorische wet, of volstrekt onvoorwaardelijk gebod, voorschrijft, en tevens den wil bepaalt, door eene niet min beslissende wet, om dit haar gebod te gehoorzamen, zonder eenige neigingen, of begeerten der zinlijkheid in aanmerking te neemen. (*a*)

Dus is de mensch, als redelijk wezen, zijn eigen Wetgever, zijn eigen onderdaan, zijn eigen Richter (*b*). Zijne rede gebiedt hem: doe dit, vermijdt het tegenoverstaande: zonder eenig inzicht te hebben op eenig belang, of neiging naar iets buiten hem.

Wanneer dan de mensch, met overwinning zijner eigenliefde, zo ver die met dit gebod strijdt, deze wet zijner rede eerbiedigt, en alleen

leen uit zuivere achting voor dezelve zijnen wil bepaalt, dan en dan ook alleen, betracht hij zedelijk goed.

Dat er in ons zulk eene practische rede zij, die ons met gezag gebiede, zommige daden te doen, anderen te laten, die zich dus, als oppermagtige Wetgeefster aankondigt en gehoorzaamheid aan haare volstrekte wet vordert, bewijst *Kant* uit de bewustheid zelve, die wij hebben van haar categorisch pligts-gebod, eene bewustheid, die zich duidelijk ontdekt, in de beöordeeling der daden van den éénen mensch door den anderen, in de algemeene achting voor deugd en verfoeijing der ondeugd, in onze eigene ondervinding, en ons geweten (*c*).

Vraagt men nu: hoe kan de practische rede den wil bepalen tot het gehoorzamen harer wet, met verlochening van zinnelijke neigingen en strijdige hartstochten? Hier op antwoordt meergemelde Hoogleeraar: dit is voor de rede zelve een onoploslijk problema, en laat geene physiologische verklaringen toe (*d*).

Het is ons volstrekt onmogelijk, deze leerwijze meer in bijzonderheden te ontvouwen, en alles, wat hier toe betrekking heeft, in deze verhandeling te overwegen; daar toe toch zouden wij alles, wat de Heer *Kant*, zo over de

theoretiſche, als practiſche zuivere rede leert, moeten nagaan. Ook kunnen wij ons niet uitbreiden, over het ongenoegzame, dat bij vindt, in alle ſpeculative of theoretiſche bewijzen voor Gods aanzijn, of den aart van het moreel bewijs voor die waarheid, door hem als het eenig mogelijke opgegeven, en met vele redenen afgekeurd, door de Heeren *Schwab* en *Behn* (*e*).

Dit weinige aantemerken zal thans (om ons niet te ver van het voorwerp dezer verhandeling te verwijderen, of in geſchillen uittebreiden, tot welker onderzoek het Christelijk Genootſchap misſchien bepaaldere aanleiding zal geven,) genoeg zijn.

Voor eerst. Zo wij al met den ſchranderen *Hulshoff* (*f*) geene aanmerkingen maken over het onderſcheid, door *Kant* geſteld, tusſchen de *theoretiſche* en *practiſche* rede; is het echter verre van bewezen te zijn, dat onze rede gezag hebbe, om ons voorteſchrijven, wat wij te doen of te laten hebben. Wel is waar, en in zo ver, in zo ver ook alleen, gelden de bewijzen door den Heer *Kant* uitvoerig bijgebragt, (en wij zullen in het vervolg ook van diergelijken in ons tweede hoofddeel gebruik maken) wel is waar, onze rede leert ons, wat wij zedelijk verpligt zijn te doen, of te laten, zij ontdekt ons, aan welke zedelijke wetten wij

on-

onderworpen zijn, doet daar toe onderzoek, na onze natuur, na onze betrekkingen, en het oogmerk van ons aanwezen, en besluit daar uit, dat alles, wat daar mede strookt, moet betracht, het tegendeel vermijd worden; maar zij zelve gebiedt niet, geeft ons geene wetten, ontdekt die slegts, en maakt ze ons kenbaar (*g*).

Ten tweeden. Zo lang het aanwezen Gods nog onzeker is, vraagt men met alle recht, hoe het mogelijk zij, dat onze wil, zonder eenig opzicht op ons eigen heil, kunne worden overgebogen, om het gebod der practische rede alleen uit zuivere achting voor haar te volbrengen. Trouwens die van den Heer *Kant* verschillen, begrijpen, dat onze wil niet kan worden bepaald, dan tot het geen voor ons goed is, en leiden dit uit den aart van onzen wil zelven af.

Dan dit stuk is door *Kant* nooit betoogd, blijkens het bovenstaande, en dit was echter te meer nodig geweest, wijl de bewijzen voor de waarheid dier stelling zelve, volgens onze eerste aanmerking, min voldoende zijn.

Ten derden. Volgens de gewone kundigheden van *zedelijkheid*, *wet*, *gezag*, *verpligting*, en volgens het gebruik, dat *Kant* er zelf van maakt, dezelve zorgvuldig onderscheidende van alle voorschriften van eigen belang, en

de

de drangredenen daar uit ontleend, is het niet te begrijpen, hoe één en hetzelfde onderwerp te gelijk wetgever en onderdaan, richter en beoordeelde kan zijn. Die toch zedelijke verpligting oplegt, kan dezelfde niet zijn, met die verpligt wordt. Stelde men al het tegendeel, dan zou hij, die zich zelven verpligting oplegt, tevens ook zich zelven kunnen ontslaan. Zie §. 21.

Wel is waar, is het *zedelijke* van het *natuurkundige*, of het *betaamlijke* van het *voordeelige* onderscheiden, gelijk *Kant* dit zeer wel opmerkt, en is tevens, gelijk hij stelt, het aanwezen eener Godheid niet voor waar aantenemen, ten zij eerst het onderscheid tusschen zedelijk goed en kwaad voor ons vast staa, dan is er geen andere weg over, om onze zedelijkheid te redden; maar in dit laatste opzicht ons met hem niet kunnende vereenigen, behoeven wij tot dit uiterste niet te komen; maar hebben andere bewijzen voor het zedelijke, straks optegeven.

(*a*) Verg. *v. Hemert*, *magazijn der crit. wijsb.* D. I. *en verhandel. over het bestaan eener belangloze goedwilligheid.*

(*b*) Verg. *magazijn*, zo even aangehaald, D. I. bl. 257.

(c) Zie ibid. D. I. bl. 147, 165, 221, 228, 255.

(d) Zie ibid. D. I. bl. 166, 281. *van Hemert*, verh. *over de goedwilligheid*, bl. 73, 98, 99. verg. ook *L. H. Jakob.* en *L. G. Bekenn*, verh. van het Stolp. Gen. van 't jaar 1789.

(e) In hunne verhandelingen over *het moreel bewijs van den Heer Kant*, te vinden in de verhandel. der Haarl. Maatſch., D. XXVIII.

(f) Verhandeling *over ongeloof en zeden.*

(g) Zie *de Marees over de nieuwe wachters*, D. III. bl. 73.

TWEEDE HOOFDDEEL.

Betoog van het dadelijk onderſcheid tusſchen zedelijk goed en kwaad, of deugd en ondeugd.

§. 26.

Is er onderſcheid tusſchen zedelijk goed en kwaad, of deugd en ondeugd? of, het geen op het zelfde uitkomt, (zie §. 24.) *zijn er Goddelijke zedewetten, die ons doen en laten regelen, en ook, buiten de Openbaring, van ons kunnen worden onderſcheiden?* Op deze belangrijke vraag gaven wij in het voorgaand Hoofd. een toeſtemmend antwoord.

Het rechtmatige dier toeſtemming, of het be-

betoog van de waarheid dier ſtelling moet de inhoud zijn van dit Hoofddeel.

Twee Hoofd-deelen van dit gevorderd be-toog.

Dit betoog nu zullen wij zo inrichten, dat wij

Eerst door verſchillende bewijzen zullen tonen, dat er in de daad noodwendig onderſcheid zijn moet tusſchen zedelijk goed en kwaad, of, dat het onmogelijk is, dat er geene Goddelijke zedewetten zouden zijn.

Ten tweeden zullen wij het dadelijk aanwezige van zulke wetten, en dus ook van het onderſcheid tusſchen zedelijk goed en kwaad, ſtaven en verdedigen.

In beide deze afzonderlijke deelen van ons betoog, moeten wij echter tweederleie waarheden veronderſtellen, die elders bewezen worden.

Waarheden, die in hetzelve veronderſteld worden.

I. *De eerſte zijn betreklijk tot God:* zij zijn hoofdzaaklijk dezen. Er beſtaat een oneindig volmaakt Opperwezen, dat noodzaaklijk, onafhanglijk, onveranderlijk is, begaafd met vermogens van verſtand, wil en magt, dat de waereld, dat is alles, wat buiten Hem beſtaat, uit niet ſchiep, tot zekere oogmerken Hem heerlijk, en die daar toe onderhoudt.

Deze waarheden moeten wij hier, als boven alle bedenking zeker, veronderſtellen. Trouwens ontkent men het aanzijn, de eigenſchap-

pen

pen des Allerhoogſten, en de ſchepping van het Heel-al door Hem, wat dan ook anderen hier omtrent mogen denken, dan vinden wij geene mogelijkheid, om het onderſcheid van zedelijk goed en kwaad, als alleen gebouwd op Goddelijke zedewetten, te verdedigen. Verg. het betoogde §. 17—25.

Het bewijzen echter en verdedigen dier belangrijke waarheden is onze taak niet. Dit geſchiedt elders, zoude ons te ver afleiden, en wordt niet betwist van hen, tegen welken, volgens het hoofddoel van het Eerw. Genootſchap, dat het meer gemeld voorſtel opgaf, deze Verhandeling voor al moet zijn ingericht.

II. *De tweede* ſoort van waarheden *betreft ons menſchen.* Zij komen hier op uit: wij, nevens alle andere eindige wezens, zijn door God geſchapen, zijn ons beſtaan, alle onze vermogens aan Hem geheel verſchuldigd, en hangen in alle opzichten natuurkundig (*phyſice*) van Hem af. In het bijzonder zijn wij met rede en vrijheid begiftigd, dus in ſtaat dat geen te doen, dat ons behaagt, om dat het ons behaagt; dat is, het geen, na overweging van redenen voor en tegen, ons goed voorkomt, even daarom te verrichten, en het tegendeel natelaten.

Ook

Ook deze waarheden moeten in ons betoog worden veronderfteld: want, volgens §. 10., daar geene vrijheid is, kan geene zedelijkheid gevonden worden. Wij durven echter niet ontkennen, dat veele beftrijders van het onderfcheid tusfchen zedelijk goed en kwaad ook daar henen willen, om den mensch alle vrijheid te betwisten, gelijk het vervolg leeren zal. Dan echter de verdediging derzelver zoude alleen eene geheele verhandeling vorderen, kan dus ook van ons niet geeischt worden, en is elders, op verfcheidene andere plaatfen, te vinden (*a*).

(*a*) Conf. praefertim de *Beveren Esveld*, Diff. *de mentis humanae libertate*.

EERSTE AFDEELING.

Betoog van het noodzaaklijke des onderfcheids tusfchen zedelijk goed en kwaad, en van het volftrekt ongerijmde van het tegendeel.

§. 27.

Is er een oneindig volmaakt God, Schepper van het Heel-al, en zijn wij menfchen met rede-

delijke vrijheid begiftigd, gewrochten van zijne hand; zo geeft ons dit tweederleie bewijsredenen voor het aanzijn van een natuurlijk onderscheid tusschen zedelijk goed en kwaad op.

De eersten zijn ontleend uit *de beschouwing van den Schepper*, *de tweeden* uit *die van zijne redelijke schepselen.*

Tweederlei soort van bewijzen hier voorgesteld.

I. Mijn *eerste bewijs* ontleen ik uit *de Godlijke Zelfs-liefde.*

Eerste soort, uit beschouwing van God den Schepper. 1. Uit zijne Zelfsliefde.

Als den Oneindigen, den hoogt-volmaakten kent God zich zelven en draagt zich zelven de hartelijkste liefde toe: dat is, Hij heeft in zich zelven een oneindig welbehagen, een welbehagen, dat niemand kan lochenen, ten zij hij konde aantonen, dat er iets in den Oneindigen, onvolmaakt, gebrekkig, en een voorwerp van afkeer ware; het geen de grootste ongerijmdheid zijn zoude.

Bemint God zich zelven, wegens zijne oneindige Deugden; het geen dan met die Deugden zelve overeenkomt, aan dezelven eenigzins gelijkvormig is, moet even dieswegens Hem welbehaaglijk zijn. Dus moeten alle vrije daden der menschen, overeenkomstig die heilige Volmaaktheden ingericht, Hem behagen. Maar ook, bij tegenoverstelling, allen, die met dezelven strijden, tegen dezelven inlopen, moeten Hem mishagen, en als walglijk zijn in zij-

ne ogen, te walgelijker zelfs, na mate zijn welbehagen in zich zelven te redelijker, te volmaakter is.

Dit gevolg vloeit uit de liefde Gods jegens zich zelven zo onmiddelijk voort, dat het niet kan gelochend worden.

Begeert men echter eenig bewijs, zie daar hetzelve.

God bemint zich, om dat Hij zich beminnelijk, achting-waardig keurt. Zijn er nu redelijke wezens door Hem gevormd, wier bestaan, wier vermogens zijne hoge Volmaaktheden als uitdrukken; dan kan Hij niet nalaten, zich zelven hunne achting, eerbied en liefde waardig te keuren. Zo ras nu het redelijk schepsel zijne vrije gedragingen zo inricht, als of zijn Schepper niet oneindig volmaakt ware, zijne liefde, achting, eerbied, vertrouwen geenzins waardig, zo ras hij anderen zulke denkbeelden tracht inteboezemen, en hen in zulke wanbegrippen medetesleepen, zoude Gode zulks kunnen behagen? zoude Hij daar omtrent onverschillig kunnen zijn? of zich als onverschillig daar omtrent kunnen vertonen en gedragen (*a*)?

1. De eerste vraag moet zonder bedenking met *neen* beantwoord worden. Trouwens, om ons op ons zelven te beroepen, onze waardij, de voortreffelijkheid onzer kundigheden, ver-

mo-

mogens, bedoelingen, door anderen miskend te zien, hoe zeer grieft ons dat, al zijn wij verheven boven alle nadeel daar uit voortvloeijende? en zal het Gode dan om het even kunnen zijn, of zijne eigene redelijke fchepfelen Hem die liefde, eerbied en achting, die Hij zich zo zeer waardig keurt, toebrengen of niet? Zekerlijk, al is het ook, van voren befchouwd, onmogelijk, dat een mensch Gode profijtelijk kan zijn, zo moet, na mate zijne Volmaaktheid verhevener is, zijne Zelfs-liefde te redelijker, te volmaakter zijn, en die Hem te zekerer bepalen, tot goedkeuring der eerstgemelde daden, en tot afkeuring der laatften.

2. Of zullen wij den Allerhoogften dadelijke onverfchilligheid, omtrent de vrije daden der menfchen, kunnen toefchrijven? Immers daar onverfchilligheid plaats heeft, daar heeft er eene foort van onvolmaaktheid plaats: want daar is vatbaarheid voor nadere bepaling van den wil, en dus mogelijkheid van verandering, die van het denkbeeld van God moet verwijderd worden. God zoude dus in de daad niet de Oneindige kunnen zijn, zo zijn wil, omtrent eenig voorwerp, hoe ook genaamd, onbepaald ware (*b*).

3. Maar God kan ook, wegens zijne Zelfsliefde, of het behagen in zijne eigene Deug-

 den,

den, zich niet anders buiten zich ontdekken, dan Hij waarlijk is, wijl er anders een verſchil, eene tegenſtrijdigheid zoude zijn, tusſchen zijne Deugden en werkzaamheden, en dus in zo ver onvolmaaktheid in Hem.

Dus moet het licht, waar in Hij zich openbaart aan zijne redelijke ſchepſelen, juist overeenkomſtig zijn met zijne verhevene Eigenſchappen. Hij kan zich dus omtrent hen zo niet gedragen, als of Hij onverſchillig ware omtrent hunne daden.

Dit zou echter plaats hebben, zo Hij hun niet te kennen gave, dat Hij hunne bedrijven goedkeure, die overeenkomen met zijne Deugden, en de tegengeſtelden afkeure; maar hoe zal hij dat te kennen geven? dan eerst, wanneer Hij de eerstgemelde voorſchrijve, de laatſten verbiede.

Wij beſluiten dan van voren uit Gods liefde jegens zich zelven: het kan niet anders zijn, of er moeten Goddelijke wetten zijn, die het redelijk ſchepſel bepalen, om overeenkomſtig Gods Deugden te handelen; en door welken het onderſcheid voor hun geſteld worde tusſchen zedelijk goed en zedelijk kwaad.

(*a*) Verg. *Hulshoff*, geſpr. *over de voldoening*, bl. 22.

(*b*) Conf. *D. v. d. Wynpersse*, *instit. metaph.* §. 832. *Engelhard*, *metaph.* §. 442. *Baumeister*, *metaph.* §. 828. Diss. leg. Stolp. ad an. 1769. p. 65. & 66.

§. 28.

2. Uit zijne Schepping.

Peins ik op God, als Schepper, dan geeft mij de beschouwing zijner Schepping en Onderhouding zelve nieuwe bewijzen aan de hand.

Voor eerst. Heeft God het Heel-al geschapen, zo hangt alles buiten Hem in allen opzigte natuurkundig van Hem af: wijl Hij dan niet alleen de genoegzame reden is van het begin; maar ook van de voortduuring van het bestaan, en dus tevens van alle vermogens en eigenschappen zijner schepselen. Dies hangen dan ook alle de uitwerksels en gewrogten derzelver van Hem af. Dit moet dan ook plaats hebben, omtrent vrije werkzaamheden der redelijke schepselen.

Maar stellen wij nu eens: dezelve zijn door geene Goddelijke wetten bepaald, de Schepper hebbe niet verklaard, hoe Hij wil, dat zij het vermogen, om dezelven uitteoefenen, gebruiken, Hij hebbe geene daden geboden, geene verboden; zouden dan die niet geheel en al, met alle derzelver gevolgen, (en hoe uitge-

ſtrekt kunnen die niet worden?) van God geheel onafhanglijk zijn?

Het vermogen ja, om vrije daden uitteoefenen, zou men kunnen tegenwerpen, zou echter van God blijven afhangen, en God zelf door zijne invloeden daar op werken; maar des niet te min zouden de vrije daden zelve ophouden van God aftehangen, en Hij geenzins de eerſte oorzaak derzelver zijn; iets, het geen met het denkbeeld van de hoogſte Volmaaktheid ſtrijdt: nademaal deze vordert, niet alleen dat God van niemand afhange; maar ook dat al, wat buiten Hem is, van Hem afhange, zonder eenig onderſcheid, hoe ook genaamd.

Dus vordert de eerstheid of onafhanglijkheid Gods (*primitas vel independentia*) volſtrekt, dat niet alleen alles natuurkundig, maar ook zedelijk van Hem afhange, en Hij wetten geve ter bepaling van het onderſcheid tusſchen zedelijk goed en kwaad in de handelingen zijner redelijke ſchepſelen (*a*).

Nog eens. Is God de Schepper van het Heel al, zo is alles het zijne, zo komt Hem de heerſchappij over alle zijne ſchepſelen toe (*dominium*) (*b*). Dus heeft Hij ook recht met dezelven te handelen, als zijn eigendom, na zijn welgevallen; of, zo iemand het woord *recht* hier voor als nog wraakte, zo ſtaat het

Hem

Hem vrij, het ſtrijdt niet met zijne Volmaaktheden, noch met zijne betrekking op het ſchepſel, dat het zijne is, het, als zodanig, te behandelen.

Is dit nu waar, met betrekking tot al het geſchapene, het is in 't bijzonder waar van de redelijke ſchepſelen. God kan dan ook, gelijk Hij de bewegingen van het onredelijke aan vaste natuurwetten bindt, zo ook, door zijne invloeden, op de redelijke vermogens der menſchen werken, door hen beſluiten te doen nemen, die zij anders niet genomen zouden hebben, of die te bepalen, te doen veranderen, te beſtieren tot zijn doel.

Maar tevens ook kan Hij dan, zonder dat zulks met zijne Volmaaktheden ſtrijde, of met zijne betrekkingen op het ſchepſel, door verklaringen van zijnen wil, door zedelijke wetten, hunne vrije daden bepalen, zommigen voorſchrijven, anderen verbieden, en dus het oppergezag over hen dadelijk uitoefenen: want de redelijke daden der menſchen zijn zelve uitwerkſels van het wezen en de vermogens aan hun gegeven, de vrijheid zelve is zijne gift aan redelijke wezens, zo wel als hun aanwezen is, dat in alles van Hem afhangt (*c*).

Die hier aan eenigzins zou twijfelen, bedenke ſlegts:

Ten eerſten : wat reden zou er zijn, waarom Gods redelijke ſchepſelen in alle opzichten minder, als de zijnen, van Hem zouden afhangen, dan de redelozen; alſchoon het van zelf ſpreekt, dat die afhanglijke werkzaamheid van ieder derzelver overeenkomſtig zijnen aart moete zijn. (*d*).

Ten tweeden : Het Opperwezen, niet verpligt zijnde weldaden te ſchenken, kan immers bij het ſchenken derzelver (en zodanig is ons aanwezen, dat de grond is van alle de zegeningen, die wij erlangen, en dat wij voor zodanig houden, blijkens onze zelfs-liefde en de zorg voor deszelfs beveiliging) zulke voorwaarden voegen, die het raadzaam keurt, dus ſtaat het Hem vrij, ons op te leggen, ons aanwezen en vermogens tot die einden, waar toe de Heere ons die gaf, te gebruiken; zonder dat wij daaromtrent eenig bezwaar kunnen hebben (*e*).

Ten derden: God kan onze vermogens, zo wel, als Hij die gaf, immers zonder dat wij, in den natuur-ſtaat, recht van klagen hadden, ons onttrekken, vernietigen, verminderen, veranderen. Dus kan, dus mag Hij ook zulke ſchikkingen maken over dezelven, als zijne Wijsheid goedvindt, en verklaren, hoe Hij wil, dat wij die zullen gebruiken (*f*).

De vrijheid der menſchen kan in dezen ook

geen

geen bezwaar maken, zo men flegts *zedelijke verpligting* wel van *dwang* onderfcheide, welke laatfte tegen den aart derzelve zoude ftrijden; maar niet de eerfte (*g*).

Maar nu het oppergezag te hebben, op grond van fchepping, zo wel over de perfonen, als over de vrije daden van redelijke fchepfelen (*imperium in actiones*) en de magt, die uit zulk eenen grond voortvloeit, haar volle beflag niet te geven, niet in werking te brengen; dat is zijnen onderdanen niet dadelijk voortefchrijven, wat zij te doen, of te laten hebben; zou in God de grootfte ongerijmdheid zijn.

Wat kan toch meer inlopen tegen het denkbeeld eener oneindige Volmaaktheid, dan een recht, dat niet wordt uitgeoefend, een oppergezag, dat niet in werking gebragt wordt? Zou anderszins ook niet de *zedelijke afhanglijkheid* ophouden? en het onkreukbaar verband, waar door zij, gelijk wij zo even zagen, met de *natuurkundige* zamenhangt, verbroken worden? en God zelf nog volmaakter kunnen worden, dan Hij is? Om nu niet te herhalen uit §. 27, hoe zijne Zelfs-liefde Hem daar toe nope, noch dit zelfde uit zijne Wijsheid te betogen, waar van ftraks nader (*h*).

(*a*) Conf. *Baumeiſter*, *Metaph.* §. 789, 837, 838, en zie verhandl. van het Stolp. Genootſch. van 't jaar 1765. bl. 339.

(*b*) Verg. de zo even aangehaalde verhandl. van 't Stolp. Gen. bl. 340. en eene latijnſche van eenen onbekenden, ibid. bl. 521 en 541.

(*c*) Ibidem bl. 341, 551.

(*d*) Zie *Th. Bosch* verh. *over den grond van Gods wetgevende magt*, ibidem bl. 105.

(*e*) Ibid. bl. 107, 110. en 234.

(*f*) Ibid. bl. 232, 235, 237 *Barbeyrac* not. 1. ad *Pufendorf* de O. H. en C. L. I. C. II. §. 5.

(*g*) Verh. van het Stolp. Gen. van 't jaar 1765. bl. 492. en *L. Meyer* verh. *of God enkel willekeurig zijne magt uitoefene*, in de verh. van het Stolp. Gen. van 't jaar 1769. bl. 134.

(*h*) Zie verh. van het Stolp. Gen. van 't jaar 1765. bl. 351 en 352.

§. 29.

3 Uit de einden der Schepping.

In de ſchepping der waereld heeft God zekere einden bedoeld. De hoogſte Wijsheid toch kan niets doen zonder haar waardige bedoelingen. Die einden moeten dus in en door de ſchepſelen door Gods beſtelling worden bereikt: wijl de Eeuwige in zijn oogmerk nooit kan te leur geſteld worden.

't Is waar, over deze einden is onder de Wijsgeeren verſchil, ſchoon het, na onze gedachten,

ten, boven alle bedenking zeker is, dat het uiterst of hoogst oogmerk (*finis principalis*) van alles in God zelven moet zijn, en alle andere doeleinden buiten God hunne genoegzame reden in Hem zelven hebben. Maar of men nu dit eind-doel in Gods verheerlijking ſtelle, of in het geluk der ſchepſelen; dit is ongetwijfeld: God moet ook in en door de vrije daden der redelijke ſchepſelen dit einde bereiken.

Maar hoe zou dit ooit plaats kunnen hebben, zo hunne vrije daden, als zodanigen, geheel onafhanglijk van Hem waren? Zo Hij, zo wel als Hij het onredelijke aan vaste *natuurkundige wetten* (*leges phyſicae*) bond, waar door zij niet anders kunnen, dan tot die bedoelde einden medewerken; ook de vrije handelingen zijner redemagtige ſchepſelen niet opzettelijk, en met gezag, nadrukkelijk bepaalde, door *zedelijke voorſchriften?*

Dan toch, en dan alleen kunnen dezelven door alle vrije werkzaamheden der menſchen, hoedanige ook, bereikt worden.

Heeft God dan allergewigtigſte bedoelingen in de vorming van het heel-al, in het ſcheppen en onderhouden van menſchen, in hen te begiftigen met rede en vrijheid; het kan dan ook niet anders zijn, of Hij moet willen, dat zij volgens dezelven handelen.

Dus

Dus moet er onderſcheid zijn tusſchen zedelijk goed en kwaad (*a*). Verder nog zou ik deze redeneeringen kunnen bijzonderen, door mij op andere Goddelijke Volmaaktheden te beroepen; maar het gezegde is reeds voldoende, en het tweede ſoort van bewijzen, uit het redelijk ſchepſel ontleend, zal ons aanleiding geven nog meer ten dezen opzichte te melden.

(*a*) Conf. *D. van de Wynperſſe*, Diff. de *harmonia legum*, p. 49. & Diff. leg. Stolp. ad an. 1765. p. 487, 552.

§. 30.

Tweede ſoort, uit beſchouwing van den mensch zelven.

II. *De beſchouwing van den mensch*, het eenig redelijk ſchepſel, dat de Rede aan zich zelve overgelaten kent, *geeft ons een ander ſoort van bewijzen op.* Trouwens, en *zijne voortreffelijkheid*, en *zijne zwakheid*, overtuigen ons volledig, dat er Goddelijke zedewetten moeten zijn, en dus onderſcheid tusſchen zedelijk goed en kwaad.

1. Uit zijne voortreffelijkheid.

Voor eerst: Vertigen wij onze aandacht op *zijne voortreffelijkheid* boven het onredelijk vee, op zijn redelijk verſtand, zijn vrijen wil, zijne vatbaarheid voor gelukzaligheid, alles bevestigt ons in deze onze ſtelling.

1. De

1. De mensch is met een *redelijk verstand* begiftigd, waar door hij zig zelven en andere voorwerpen buiten hem kunne onderscheiden, beoordeelen, en over allerleie gevolgen van deze en geene besluiten en daden redeneeren kan. Maar welk nut zal hij uit deze zijne volmaaktheid, die hem zo zeer boven het vee verheft, hebben, zo dat verstand zijnen wil niet voorlichte, en hem eenen zekeren regel van zijne gedragingen voorhoude, volgens welken hij zijne begeerten of afkeerigheid van het goede of het kwade inrichte: dan hoe zal het verstand zulk eenen regel hem opgeven, ten zij God zelf dien hebbe voorgeschreeven?

Vordert niet de uitstekenheid van zijne natuur, dat hij zig waardig den rang, waar in hij geplaatst is, gedrage? zou hij door het tegendeel niet den naam van een redemagtig wezen onwaardig zijn? Moet dan God, die hem zodanig schiep, ook niet van hem vorderen, overeenkomstig zijne natuur en betrekkingen werkzaam te zijn, en dus hem dat door wetten opleggen, en het tegendeel verbieden? (*a*)

2. *Nog eens.* De mensch bezit het vermogen der *vrijheid*, om dat te doen, het geen hem behaagt, dat geen natelaten, dat hem mishaagt. Hij kan dus in den staat der natuur zijne vermogens en krachten op verschillende wij-

zen

zen gebruiken, maar ook misbruiken. Hij kan b. v. zijnen evenmensch weldoen, beveiligen, verdedigen, verrijken, alle genoegens toebrengen; maar ook kwetſen, beroven, beledigen, vermoorden en alle verwarringen ſtichten. Zo het nu even veel zij, hoe hij handele, zo er geene Goddelijke zedewetten zijn, die zijne vrije daden tot richtſnoer verſtrekken, en hem den weg wijzen, om ware volmaking te bereiken, zal immers de vrijheid, die hij heeft, het grootst onheil voor hem kunnen worden, en hij beneden het onredelijk gedierte zo veel ongelukkiger zijn, als hij meer boven het zelve verheven is?

Het redeloos vee, alleen volgens ingelegde natuurdriften werkzaam, bereikt daar door het oogmerk van zijn beſtaan, dat geluk, waar toe het beſtemd is. Maar die natuurdriften zijn in den mensch ſterker, en vereisſchen den teugel der Rede (*b*).

Zijn er nu voor den mensch geene wetten zijner vrije handelingen, die hem beſtieren in het najagen zijner volmaking, en de pogingen daar toe tevens zedelijk maken; wie is dan ongelukkiger, dan hj, die zo ligt door zijne hevige hartstochten, die hem verblinden, weggeſleept wordt?

Te meer, daar de mensch na waar geluk hijgt,

hijgt, derwaards alle zijne neigingen, besluiten, daden henen lopen, en hij zo zeer gevoelig voor geluk of ongeluk, niet, gelijk het vee, met het tegenwoordige te vrede is; maar zijne vooruitzichten uitstrekt in het toekomstige, tot op verre afstanden.

Maar dit einde kan niet bereikt worden, dan door daar toe geschikte middelen, die moeten hem dus bekend zijn, op dat hij niet het rampzaligste schepsel van den Aardbodem worde, en zich verbeeldende, nabij het toppunt zijner wenschen te zijn, zich in eene grondeloze diepte van elende neêrgestort vinde (*c*).

(*a*) Zie de verhandel. van het Stolp. Genootschap van 't jaar 1765. bl. 469.

(*b*) Vid. *Buddeus, Phil. mor.* P. II. C. 3. §. 12.

(*c*) Conf. *Turretinus*, de *leg. naturae* C. I. §. 5. Dissertationum T. I.

§. 31.

2. Uit zijne zwakheid.

Hoe zeer worden, *in de tweede plaats*, de bovenstaande redeneeringen aangeklemd, door beschouwing *van de treurige zwakheid onzer natuur, en van onzen tegenwoordigen staat?* Hoe veele zijn de zwakheden van ons verstand? hoe bepaald is deszelfs vermogen? hoe weinig din-

dingen doorziet het? ſchoon met den grootſten ijver aangekweekt, hoe zeldzaam verheft het zich bij veelen boven het zinnelijke? van hoe veele, hoe belangrijke voorwerpen is het onkundig? met hoe veele beuzelingen vervuld? hoe zeer doen aanhoudende onzekerheden en twijfelingen ons dobberen, of vergisſen wij ons door dwalingen? hoe onderſcheiden, hoe nadeelig zijn de invloeden van zogenaamde natuurkundige en zedelijke oorzaken, op onze genegenheden en aandoeningen? tot de eerſten van welken de ligchaams-geſteldheid, het onderſcheid van kunne, van ſtam, van jaren, van welſtand, van ſpijs en drank, van woonplaats, behoren; terwijl tot de laatſten de opvoeding, burgerlijke wetten, beroep, voorbeelden, verkeering, rang, voor of tegenſpoed, gebragt worden (*a*).

Door alle deze en diergelijke oorzaken worden wij helaas zo ligt van de behartiging en bereiking van ons waar geluk verwijderd, wordt onze wil zo ligt bewogen, tot het najagen van dat geen, dat ons benadeelt, vervoerd tot verderflijke neigingen en daden, b. v., tot ongetemde gierigheid, wellust, eerzucht, of anderszins tot vatzige ledigheid en onverſchilligheid enz.

Hoe rampzalig zou het dan zijn voor het menschdom, zo de hoge God hetzelve geen richtſnoer

ſnoer van vrije daden gegeven had? Wat zou dan anders de meerdere voortreffelijkheid van den mensch boven de onredelijke dieren zijn, dan het rampzaligst middel, om hem tot het elendigst wezen der Weereld te ſtellen?

Zou nu iets diergelijks met de Wijsheid, met de Goedheid Gods, die Hij als Schepper jegens het werk zijner handen heeft, kunnen ſtroken? Moeten wij dan niet in dezen het treffend getuigenis van *Seneca* overnemen (*b*): *Quid eſt homo? primis ſuae vitae annis omnium indigus, ſola aliorum cura inminenti interitui, & ingruentibus periculis eripiendus? quomodo unquam tantae indigentiae medela feretur? quomodo ipſi ſuccurri poterit? niſi detur aliqua norma agendi, aliqua regula, cujus tenaces aliis vere prodeſſe queamus* (*c*).

Beſchouwen wij nog eens dezelfde treurige verzwakking van onze natuur, in dien ſtaat, in welken wij ons thans bevinden, en de rampzalige invloeden, die voorgemelde oorzaken hebben op onze neigingen en hartstochten, en verlevendigen wij ons dan, dat wij leven in het midden van menſchen, die met dezelfde gebreken worſtelen; hoe nodig wordt het dan niet, dat zedelijke geboden, met hoog gezag aan menſchen gegeven, een richtſnoer hunner daden

 wor-

worden, en dus voor hun onderfcheid maken tusfchen zedelijk goed en kwaad?

Wij wonen in eene Weereld, die Gods eigendom is, maar waar in wij van andere menfchen kunnen beledigd en gelukkig gemaakt worden. Rondom ons hebben wij kwaadaartigen, die zich over het wee van anderen verheugen, dwingelanden, die ons zoeken te onderdrukken, nijdigen, die onzen welftand niet kunnen dulden, wraakzugtigen, die moord en doodflag ademen; waren er nu geene zedewetten, zo waren wij zonder veiligheid, zonder rust, in gedurige gevaren, in de jammerlijkfte onzekerheden, en onzen Schepper, met eerbied gezegd, zouden wij moeten befchuldigen, of van de koelfte onverfchilligheid, ten aanzien van alle elende zijner fchepfelen, of van zulk eene volkomene boosheid, dat Hij zich in alle die elende vermaakte.

Hoe fterk dan overtuigt ons alles van de noodzaaklijkheid eener zedewet, en overreedt ons, dat het de grootfte ongerijmdheid zoude zijn, gefchapen te wezen, zonder dat er onderfcheid ware tusfchen zedelijk goed en kwaad, deugd en ondeugd, door den wil des Scheppers daargefteld (*d*).

Ik zoude deze redeneeringen verder kunnen voortzetten, mij meer bepaald beroepen op het ver-

verbazend verschil van neigingen, dat tusschen menschen plaats vindt, hen zo zeer van elkanderen dikwerf verwijdert, en tegen elkanderen aanvuurt; op onzen zwakken toestand in de eerste jaren onzer jeugd; de zeer langzame vordering en ontwikkeling van onze ziel en ligchaams vermogens; dan, zo ik mij niet bedriege, was het behandelde reeds genoegzaam tot overtuiging van het geen wij zogten te beweeren (*e*).

(*a*) Conf. *Buddeus*, *Phil. pract.* P. I. C. V. *Holmannus*, *Ethica* P. I. C. II. §. 64. seqq.

(*b*) *Seneca*, *de consolat. ad Marciam*, C. XI.

(*c*) *V. Turretin*, Diss. *de leg.* C. I. §. 6. Dissertationum, T. I. *Michaëlis*, over *zonde en genoegdoening*, §. 8.

(*d*) Zie dit bewijs breedvoeriger ontwikkeld door *Michaëlis*, l. c. §. 8.

(*e*) Conf. *Pufendorff*, O. H. & C. L. II. C. I. §. 5—8. *Buddeus*, *Phil. pract.* P. II. C. III.

§. 32.

Derde soort.

Bij dit tweeledig bewijs, uit de beschouwing van God en den mensch afgeleid, om de noodzaaklijkheid van een natuurlijk onderscheid tusschen zedelijk goed en kwaad, en het ongerijmde van het tegendeel, te verdedigen; kan

ik niet nalaten nog *een derde* bijtevoegen, *ontleend uit die natuurkundige wetten (leges physicae)* na welken alle bewegingen en werkzaamheden der ſchepſelen, die alleenig uitgezonderd, die uit het beginzel der vrijheid voortvloeijen, beſtierd worden, en die nimmer worden overtreden.

Uit de vastgeſtelde natuurkundige wetten (*leges physicae.*)

Hoe ontelbaar groot het getal zij der ſchepſelen door God gevormd, hoe zeer onderſcheiden van elkanderen, in uitgebreidheid, aart, vermogens, werkzaamheden; hoe veelen onder hen regelrecht ten verderve van anderen ſchijnen gevormd; hoe veele oorzaken ſchijnen zamen te ſpannen, om de treurigſte wanorders te wekken, en alomme te verſpreiden; alles blijft echter in de ſchoonſte orde, in de gevoeglijkſte evenredigheid. De betrekkingen van allen tot elkanderen zijn en blijven zodanig, als tot het meeste nut van het geheel dienstbaar is; en waar door? door die vastgeſtelde wetten der natuur, na welken alle bewegingen en onvrije werkzaamheden der ſchepſelen worden ingericht.

En zullen dan alleenig de vrije daden der menſchen onbepaald zijn? zal de minſte beweging van het geringſte diertjen na vaste regelen afloopen, die niet overtreden worden, en zal de vrijheid van den mensch, het voortreffelijkst ſchep-

fchepfel op dezen aardbodem, geen richtfnoer hebben, daar van het gebruik of misbruik zijner vermogens zo oneindig veel afhangt, door hem zo veel leed, zo veele jammeren, zo grote vernielingen op Gods aardbodem kunnen verwekt; maar ook daar tegen zo veel rust, zo aanminnige vrede, zo uitftekende zaligheid alomme verfpreid worden? zoude zulk eene ftelling niet de grootfte ongerijmdheid zijn?

Wij kunnen dit rede-beleid zelfs nog meer doen klemmen.

De ondervinding getuigt, dat die vastgeftelde natuurwetten het heil der fchepfelen in het gemeen en, zoo veel zulks ftrookt met het algemeen nut, dat van ieder in het bijzonder bedoelen. Zij zijn daar toe ook uitnemend dienstbaar, en kunnen niet anders zijn, als zijnde van de oneindige Wijsheid daar toe daargefteld.

Maar het is onmogelijk, dat zij dat doel zullen bereiken, ten zij Goddelijke zedewetten ook de vrije handelingen der redelijke fchepfelen bepalen.

Want is het onverfchillig, wat wij doen of laten en gebruiken wij dan onze vermogens, zo ten nadeele van ons zelven, als van het geen ons omringt, hoe fpoedig zal dan de fchone orde van het gefchapene wijken? paradijzen in woestijnen herfchept, jammer en elende alom-

me verfpreid worden, en alle zaligheid van Gods aardbodem verbannen zijn?

Wij beroepen ons in dezen op de ondervinding van alle eeuwen, en de rampvolle uitwerkfelen menigwerf door hen te weeg gebragt, die leefden, of er geen onderfcheid ware tusfchen deugd en ondeugd.

Zouden dus, dit befluiten wij, de natuurkundige wetten, (*leges physicae*) niet volmaakt zijn, aan heur oogmerk niet voldoen, zo er geene zedewetten waren, noch het onderfcheid bepaald tusfchen zedelijk goed en kwaad; hoe volledig mogen wij dan vastftellen, er moeten zulke zedewetten zijn? Het tegendeel derhalven zou de ongerijmdheid zelve zijn. (*a*)

(*a*) Conf. *D. v. d. Wynpersfe*, Diff. *de harmonia legum*, p. 43. feqq.

TWEEDE AFDEELING.

Betoog van het dadelijk aanwezige van het onderfcheid tusfchen zedelijk goed en kwaad.

§. 33.

Allergewigtigst waren de bewijzen, waar uit wij afleidden, dat er ongetwijfeld Goddelijke

ke zedewetten voor het menschdom moeten zijn, zo zelfs, dat het tegendeel in loutere ongerijmdheid zoude uitlopen. Nu moeten wij ook dit ſtuk voldingen: *er zijn in de daad zulke wetten, er is in de daad onderſcheid tusſchen zedelijk goed en kwaad.*

Eerſte bewijs door redeneering.

Om dit duidelijk en overredend te betogen, ſtel ik voor een ogenblik alles, wat ik ooit over zulk een onderſcheid bepaald heb, alles, wat mij opvoeding, geweten en openbaring daar van opgaf, ter zijde. Ik bouw alleenig op de gelegde gronden in de voorgaande afdeeling, die mij leeren; het kan niet anders zijn, of er moet zulk een onderſcheid zijn. Ik ga voort met redeneeren, en pleeg raad met de dagelijkſche ondervinding van mij zelven en anderen. Ik beſchouw de voorwerpen, die mij omringen, en zie daar wat dan het beleid en de uitkomst mijner redeneering zij.

Ik peins op mij zelven, en beſpeur in mij (het geen ik ook in andere voorwerpen buiten mij ontdek) eene volſtrekte natuurkundige afhanglijkheid van mijnen Schepper. Al wat ik ben en heb, mijn aanzijn, mijn leven, mijne vermogens heb ik van Hem. Geen ogenblik kan ik blijven beſtaan dan door Hem. Geene genoegens op den duur ſmaken, geene vermogens in werking brengen tegen zijn wil.

I Van voren uit de kundigheid van onze afhanglijkheid zelve.

Uit deze mijne *natuurkundige afhanglijkheid* vloeit noodzaaklijk voort eene *zedelijke*, dit heb ik boven bewezen §. 28. Trouwens in alles afhangelijk te zijn, en mij niet als zodanig te gedragen, zou eene tegenſtrijdigheid zijn, die zich zelve om ver ſtotede, die ik niet zou kunnen volhouden; eene onvolmaaktheid in mij, door verſchil tusſchen ſtaat en handelingen, daar volmaaktheid gelegen is in de overeenkomst van ſtaat, eigenſchappen en werkingen met elkanderen.

Mijn Schepper daar en boven kan daar omtrent ook niet onverſchillig zijn. Hij moet willen, dat ik, gelijk natuurkundig, zo ook zedelijk van Hem afhange, dat is, vrijwillig mij aan Hem onderwerpe zie §. 27—31.

Onderworpen te zijn is dan mijn pligt, het tegendeel verfoeijelijk in zijne ogen, misdaad, zonde.

Maar wat is het nu Hem onderworpen te zijn?

Zonder bedenking, te erkennen, dat Hij mijn Schepper is; in Hem die volmaaktheden, die in den Schepper en onderhouder der Weereld gevorderd worden, te eerbiedigen; te onderzoeken, wat Hij mij, als zodanig, voorſchrijve en, dit gevonden hebbende, die voorſchriften te volgen.

Deze

Deze ſtukken zijn zo naauw aan één verbonden, zij vloeijen zo eenvoudig, zo zeker, uit elkanderen, dat ik niet kan zien, hoe zij, als men het boven betoogde in het oog houde, kunnen gelochend worden.

In alles hang ik van mijnen Schepper af, met de geheele Weereld. Mijn beſtaan, mijne vermogens, mijne verhevenheid zelve boven alle andere ſoorten van wezens op Aarde ontdekken mij zijne oneindige Wijsheid, Magt en Goedheid, en die overtuiging wordt in mij te ſterker, te levendiger, na mate ik mij zelven, en het geen in de Weereld is, meer leere kennen.

Ik kan dus ook niet nalaten die heerlijke Volmaaktheden van het Opperwezen, als zodanig, te erkennen.

Al wil ik het eens voor een oogenblik aannemen, dat de hoge God zodanig niet zij; telkens vind ik mij door de kracht dier preuven, tegen het geen ik wel nu en dan zoude wenſchen aan, geheel overtuigd. Mijn oordeel daar omtrent, mijn beſluit is bepaald: God namentlijk is wezenlijk zodanig.

Kan ik niet nalaten dit te erkennen, dan volgt van zelf, uit die overtuiging, inwendige, ſtille hoogachting voor God, als zodanig, bewondering van Hem, eerbied voor Hem, liefde jegens Hem, enz.

Dan nu besluit ik verder: mijn Schepper wil, vordert die hoogachting, die bewondering, dien eerbied.

Het tegendeel kan Hij toch uit kracht zijner zelfs-liefde niet willen, ook kan Hij daar omtrent niet onverschillig zijn, volgens §. 27.

En behalven het daar betoogde, worde ik van het tegendeel overtuigd door deze aanmerking: waar toe gaf mijn Schepper mij redelijke vermogens boven het onredelijk vee, waar door ik in staat ben, zijne hoge Volmaaktheden te ontdekken? waar toe openbaarde Hij mij zijne Goddelijke Eigenschappen zo veelvuldig, zo overtuigend? Immers op dat ik ze erkennen zoude. Een ander doeleinde daar van is onmogelijk. Hij opende voor mij het boek der natuur. Hij gaf mij verstand, om het te lezen.

Ik besluit dan: Hij wil, dat ik hetzelve leze: Hij wil, dat ik zijne Volmaaktheden, in mij en zijne overige schepselen uitschitterende, erkenne; Hem dus, als den Oneindigen achte en eerbiedige, Hem bewondere, zijne Goedheid waardeere.

Maar kan mijn verstand zo werkzaam zijn, zonder dat het invloed hebbe op mijnen wil? Immers volgt de wil het verstand, dan moet besef van Goedheid ons liefde inboezemen, zijne Hoogheid ons nederigheid leeren, zijne Magt

en

en Wijsheid vertrouwen opwekken, zijne Heiligheid ons aanſporen tot gelijkvormigheid aan Hem (*a*).

Dit alles dan vordert de Heer van mij, het tegendeel verbiedt Hij.

Zie daar dan, dunkt mij, door eene eenvoudige gevolgtrekking, uit het behandelde in de voorgaande afdeeling afgeleid, hoe de Allerhoogſte vordere, dat wij ons omtrent Hem zullen gedragen, en hoe er, ten opzicht van die werkzaamheden, voor ons een dadelijk onderſcheid zij tusſchen zedelijk goed en kwaad.

Zetteden wij die redeneering voort, zo zoude het ons niet moeilijk vallen, daar uit vervolgens vele voorname pligten omtrent ons zelven en anderen afteleiden.

Dan duidelijker en eenvoudiger mogelijk zal voor veelen eene andere en volgende redeneering zijn, die van de voorgeſtelde eenigzins verſchilt.

(*a*) Verg. de Verh. van het Stolp. Gen. van 't jaar 1769. bl. 135.

§. 34.

2. Van achteren uit de Goddelijke hoofdbedoelingen.

Ik ben in alles *natuurkundig* van mijnen Schepper afhanglijk, dus ook zedelijk, zie §. 28.

§. 28. dus moet ik mij aan Hem onderwerpen, dat is doen het geen Hij wil. Maar hoe weet ik nu uit de natuur, wat Hij wil, wat Hij van mij vordert? Dit moet ik met oplettenheid onderzoeken, en dit ontdek ik op deze wijs.

De oneindige Wijsheid doet niets zonder haar waardige doeleinden. De hoge Schepper, wiens gadeloze Wijsheid mij het geheel-al ontdekt, heeft die dan ook bedoeld in de schepping. Tot bereiking dier einden ſtrekken alle die vastgeſtelde natuur-wetten, na welken alle bewegingen en onvrije werkzaamheden aflopen, waaraan alles is ondergeſchikt, wat onredelijk is, en ook de mensch zelf, voor zo ver zijne vrijheid niet tusſchen beiden kome, dan welke natuur-wetten, gelijk wij toonden, echter tot dat einde niet genoegzaam zijn zouden, zonder zede-wetten, zie §. 32.

Al wat nu tegen die einden ſtrijdt, die God bedoelt, kan zeker met zijn wil niet ſtroken; al wat daar aan beantwoordt, kan Hem onmogelijk mishagen. De mensch moet (zie §. 29.) als een deel van het geheel-al ook daar toe medewerken, en ook die einden, voor zo ver zij hem uit de natuur kenbaar zijn, tot eind-oogmerken zijner werkzaamheden ſtellen (*a*). Dit dus wil, eischt de Schepper, het tegendeel moet Hem mishagen, en is zedelijk kwaad.

Zie

Zie daar dan het groot beginzel der zedekunde, die algemeene wet, die de natuur mij opgeeft, als de wet van mijnen Schepper, die het onderfcheid tusfchen zedelijk goed en kwaad daarftelt. *Let op de hoofd-bedoelingen, de voorname einden der fchepping en onderhouding dezer weereld. Gedraag U overeenkomftig met dezelven. Tracht tot bereiking derzelver in alles medetewerken.* Dus is alles, wat daar mede overeenkomt, *zedelijk goed*, het tegendeel *zedelijk kwaad* (*b*).

Uit de natuur kenbaar.

Nu is dan de vraag, hoe? waar door weet ik, welke de bedoelde einden van mijnen Schepper zijn? hoe leer ik die onderfcheiden? Schoon ik alle bijzondere en ondergefchikte doeleinden der vorming van alle foorten van fchepfelen in derzelver onderfcheidene leden, zo min als van alle bijzondere wisfelingen der weereld, niet begrijpe; leert mij echter eene gevestigde aandacht op de gefchapene natuur veel van dezelven, door overtuiging van de natuurkundige gefchiktheid van de fchepfelen, en hunne bijzondere deelen tot zekere werkzaamheden, waar toe zij alleen kunnen dienen.

Zie daar dan een middel, om de einden der Schepping in veele opzichten te doorgronden. Dat ik b. v. ogen heb om te zien, oren om te horen, dat verfcheidene dieren, door hun ligchaams-

chaams-gestel, het vermogen hebben, om zich, of tegen allen aanval te verdedigen, of met snelheid te lopen; dit ontdekt mij bijzondere einden, waar toe zij van God geschikt zijn.

En ik worde daar van te meer overreed, als eene oppervlakkige beschouwing der natuur mij niet slegts die einden ontdekt, maar ik, door eene nadere bepeinzing derzelver, daarenboven, de zonderlingste wijsheid bespeur in het vormen van zulk een zamenweefsel, grootheid, trap van vastheid of vloeibaarheid der deelen, als juist daar toe wonderbaar geschikt zijn.

Dus besluit ik met grond, uit de gesteldheid van mijne ogen, dat mijn Maker mij die gaf, om te zien.

Zo ik nu door eene bijzondere eigenzinnigheid eens niet wilde zien, mijne ogen voor altijd sloot, zoude ik zijn doel niet bereiken (*c*).

Maar vooral worden de hoofdeinden, het grote doel (*finis principalis*) van de vorming der schepselen, zichtbaar uit de eindelijke of laatste uitwerkzelen derzelver. De Oneindige kan in zijne bedoelingen nooit worden te leur gesteld. Dus moeten de eindelijke uitwerkselen der dingen juist overeenkomstig zijn met zijne bedoelingen.

Waartoe nu lopen alle de werkzaamheden der

ge-

geschapene natuur uit? waar henen ſtrekken zij? wat is heur eindelijk uitwerkzel?

De eer van den Schepper, de ontdekking van zijne hoge Volmaaktheden. Alle vermogens, begaafdheden, bewegingen natuurkundige werkzaamheden der Schepſelen komen, als 't ware, hier op uit. Alles verkondigt de heerlijkheid van zijnen Maker, het geringſte plantje, het verachtlijkst, bloedeloos diertje, en de ontzettend grote hemelbollen, in het bijzonder de mensch; alles vereenigt zich in dezen.

Ik beſluit dan: *de Schepper bedoelde de verheerlijking van zijnen naam; dit is zijn hoofddoel in de ſchepping.* Geen ander hoofddoel kan ook de Oneindige en Onafhanglijke hebben, dan het geen in Hem is, zal Hij anders niet van iets buiten Hem afhanglijk gemaakt worden (*d*).

Nog eens. God bedoelt zekere einden, gelijk wij zagen, door het formeeren van ſchepſelen, en ze te begiftigen met die natuur, die zij hebben. Hij wil dan ook tevens, dat die natuur, die vermogens tot dat einde bewaard worden, zekeren tijd ten minſten werkzaam blijven. Hij wil, Hij vordert dus ook de bewaring, de beveiliging, de volmaking derzelver tot die einden (*e*). Dit blijkt mij ook hier uit: God bemint, uit liefde jegens zich

zel-

zelven, ook zijne ſchepſelen, als gewrochten van zijne hand, en moet noodwendig hunne volmaking bedoelen. Hij zelf vormde in den mensch, en dat zelfde beſpeuren wij in het onredelijk vee, eene overheerſchende trek tot natuurkundig goed. Ja zelfs in het ſchepſel, dat dierlijk leven mist, in bomen en planten, vereenigt zich alles, en is werkzaam tot welſtand, beveiliging van het geheel, en herſtelling, als er iets geſchonden is.

Dus beſluit ik: *een ander en ondergeſchikt doel der geheele ſchepping is de volmaking, het heil van het Heelal, en van ieder onderdeel deszelven, zo lang het met dat van het geheel beſtaan kan.*

(*a*) Verg. *E. Luzac*, over *de volmaakte zedekunde der openbaring*, onder de verh. van het Stolp. Gen. van 't jaar 1761. bl. 117.

(*b*) Conf. *Holman*, J. N. P. I. C. II. §. 43—49.

(*c*) *V. Formey*, *Phil. payen*, T. III. p. 351.

(*d*) Zie *Hulshoff*, geſprekken over *de voldoening*, bl. 22. *Dryfhout*, *de mundo ad Dei gloriam condito. A. G. Franzen*, Diſſ. *de fine ult. creat.* inſerta ſynt. Cl. *Tiedemanni*, p. 275. *Holman*, J. N. P. I. C. II. §. 50. *Theol. nat.* §. 152.

(*e*) *Holman*, J. N. P. I. C. II. §. 51.

§. 35.

§. 35.

Het geen tegen bedenkingen verdedigd wordt.

Wel is waar, er zijn van tijd tot tijd wijsgeeren geweest, en zij zijn er nog, die meenen, dat wij uit de uitkomsten der zaken niet veilig kunnen redeneeren tot de oogmerken en doeleinden des Allerhoogsten (*a*). Men maakt onder anderen deze bedenking: *weinige menschen weten genoeg van den loop der natuur, en de eindelijke uitkomsten der daden, om daar uit tot Gods doeleinden te besluiten: zelfs de kundigste Wijsgeeren hoe weinig weten die er van?*

Dan om de grote eind-oogmerken (*fines principales*) der schepping uit den loop der natuur optemaken, leert de dagelijksche ondervinding ons overvloedig, dat eene ongeletterde, mits aandachtige beschouwing derzelver doorgaans voldoende zij. Ik kan uit het vermogen, dat ik heb, om te spreken, zeer wel afleiden, wat mijn Schepper bedoelde, met mij het zelve te schenken, zonder dat ik ontleedkundig alle mijne spraakdeelen kenne.

Daarenboven ik maak hier geene melding van deze en geene meer verborgene en bijzondere doeleinden des Allerhoogsten; maar van die meer algemeene, die ik boven opgaf, en om die te onderscheiden, moet ik wel de na-

tuur raadplegen; maar ik behoef geen *Linnaeus*, geen *Buffon*, geen *Bonnet* te zijn, om te weeten b. v. dat in het gedierte, zo redelijk als onredelijk, eene natuurdrift zij, om zich te beveiligen, te voeden met daar toe geschikte ſpijs, zich op de best mogelijke wijs te verdedigen, dus daar uit te beſluiten: de Schepper bedoelde het natuurkundig goed, het welzijn van het zelve; in zo verre dat met het heil van 't Heelal in verband ſtaat.

Op dezelfde wijs behoef ik al het ſchone, het onderſcheid, de bijzondere deelen, vermogens, werkingen der ſchepſelen in alle derzelver uitgebreidheid niet te weeten, of geheel te doorzien, om uit dezelven de grootheid des Scheppers te leeren kennen, en te beſluiten: Hij ſchiep het Heelal tot zijne verheerlijking.

Daar en boven is het zeker, dat, hoe meer ik van de natuur verſta, ik te meer overtuigd worde, dat God door de vorming zijner ſchepſelen zijne eer en hun heil bedoeld heeft. Is dit zo? dan ſterkt even dit mijne ſtelling volledig, dat de beſchouwing der natuur de hoge doeleinden des Allerhoogſten ontdekke.

Van hier ook, om dit als van ter zijden aantemerken, dat wij doorgaans gewoon zijn, het zedelijk kwade van zommige daden b. v. van het ſteelen, het overſpel, het lasteren, te be-

to-

togen, door aantewijzen, dat zulks tegen de orde en loop der natuur, tegen het heil der menſchen in het gemeen aanlope, en daarom door den Schepper verboden zij (*b*).

(*a*) Zie onder anderen *Villaume, über das verhalt. der Relig. zur moral.* p. 8.

(*b*) *V. Barbeyrac*, praef. au *D. de la N. & des G.* de *Pufendorff* §. 1. & 2. & *D. van de Wynpersſe*, Diſſ. de *harm. legum div.* p. 49. *Metaph.* §. 1111.

§. 36.

Waar uit Gods zedelijke wetten en onze pligten kenbaar worden.

Ik beſluit dan uit het gezegde: mijn Schepper wil, dat ik door vrije daden medewerke ter bereiking van zijne hoge doeleinden. Die nu worden mij kenbaar uit de beſchouwing van den loop der natuur, en de eindelijke uitwerkſelen der dingen, en zijn de verheerlijking van Hem, als Schepper, en, daar aan ondergeſchikt, het geluk van het gantsch Heelal en, zo veel daar mede beſtaan kan, van ieder ſchepſel in het bijzonder.

Dies beveelt hij mij ook door mijne vrije daden, zo veel in mij is, Hem te verheerlijken, en het heil zijner ſchepſelen te behartigen.

Zo doende handel ik zedelijk wel, het tegendeel in mij is zedelijk kwaad.

Maar gaat deze redeneering door, dan besluit ik hier uit, niet slechts in 't gemeen, dat er onderscheid zij tusschen zedelijk goed en kwaad; maar ik kan hier uit verscheidene pligten afleiden, die mijn Schepper mij oplegt.

Ik worde langs dezen weg overtuigd, dat ik boven alles mijnen Schepper moet beminnen, hoogachten, vrezen, op Hem betrouwen, mij in Hem verblijden: want ik, met al het geschapene, ben door Hem; zijn groot doeleinde en hoofd - oogmerk is zijne verheerlijking.

Zie ik op mij zelven; mijn Schepper bedoelde mijne volmaking. Ik moet dan daar toe alles, wat in mij is, toebrengen.

Hij bedoelde ook die mijner medemenschen; ik moet dus die ook, zo veel ik kan, in allen opzichte, bevorderlijk zijn.

Dan ik ben mij zelven de naaste. Ik worde door mijn eigen wel en kwalijk zijn natuurkundig meer getroffen, dan door dat van anderen. Derhalven gaan de pligten omtrent mij zelven voor die, welke ik jegens anderen moet uitoefenen.

En zo meen ik duidelijk den grondslag te heb-

heb aangetoond der kennis en onderfcheiding van alle onze pligten, omtrent God, onze naasten, en ons zelven, en de orde, waar in zij elkanderen volgen.

Hier uit kan nu alles, wat de zedekunde leert, verder in bijzonderheden worden afgeleid en ontwikkeld (*a*).

(*a*) Verg. *D. van de Wynpersfe*, Diff. de *harm.* p. 47. & 51. *A. Hulshoff*, verh. *over Gods rechtmatig welbehagen* onder de verh. van het Stolp. Gen. van 't jaar 1769. bl. 156.

§. 37.

Eene bedenking hier tegen opgelost.

Dan hoe zeer ik mij overtuigd houde van het gegronde mijner redeneering van §. 26. tot hier toe; gevoel ik echter een gewigtig bezwaar, dat tegen dezelve zal kunnen gemaakt worden, en hier op uitkomt Hoe kunnen deze redeneeringen fteek houden of goedkeuring verdienen? Immers indien tot overtuiging van het dadelijk onderfcheid tusfchen zedelijk goed en kwaad, buiten de openbaring, zulk eene reeks van afgetrokkene befpiegelingen nodig zij, waar voor het gros der menfchen niet berekend is; dan moet dat onderfcheid hun, die de openbaring

ring misſen, of onbekend zijn, of hunne denkbeelden daar omtrent geheel duister en verward, (vooral daar zij, alleen door de Rede verlicht, van de Schepping niets kunnen weten) en dus tevens kunnen zij, of geheel geene, of ten minſten zeer geringe verantwoording van hunne daden verſchuldigd zijn.

Ter wegneming van dit bezwaar, is het volgende genoeg.

1. Het was tot nu toe ons doel niet te tonen, langs welken weg het menschdom kwame tot overtuiging van het onderſcheid tusſchen zedelijk goed en kwaad. Het tegendeel zal het vervolg leeren. Maar wij trachteden alleen de algemeene beginzelen van dat onderſcheid, die veelen meenen voor geen bewijs vatbaar te zijn, te betogen, zonder iets in dezen zonder bewijs te onderſtellen, zelfs dat niet, dat wij dagelijks gewoon zijn, als geen bewijs behoevende en ontwijfelbaar, aantenemen.

2. Gelijk in beſpiegelende Wetenſchappen (*diſciplinae theoreticae*) zo zijn ook in de beoefenende (*practicae*) zekere algemeene waarheden, die wij in alle redeneeringen veronderſtellen, wier bewijs niemand vordert, die, zo men zegt, van zelve ſpreken (*axiomata*). Dan dezen kunnen echter, meest allen, zo men wil, bewezen worden: b. v., *dat het geheel groter zij,*

zij, dan zijne deelen, dat niets geschiede zonder genoegzame reden. Maar even deze bewijzen zijn doorgaans zeer moeijelijk en voor het gros der menschen afgetrokken.

De reden is klaar. Hoe eenvoudiger eene waarheid zij, hoe nader grenzende aan dit voorstel: *iets kan niet te gelijk zijn, en niet zijn:* hoe moeijelijker derzelver bewijs wordt: want bewijzen is niet anders, dan de waarheid eener stelling duidelijk aantonen, door opgaaf van haar onwrikbaar verband met andere ons bekende waarheden.

Van hier is het dan ook, dat het betoog der allereerste en algemeene waarheden der Zedekunde moeilijker en meer afgetrokken is, dan men doorgaans gelooft.

3. Dan echter, zo min als het waar is, dat wij eerst door afgetrokkene redeneeringen tot overtuiging komen dezer waarheid: *het geheel is groter dan zijne deelen: dat niet is kan niet werken:* zo min is het waar, omtrent de eerste waarheden der zedekunde. Het verband tusschen eene volstrekte natuurkundige en zedelijke afhanglijkheid of verpligting tot onderwerping is zo eenvoudig en duidelijk, en daarom ook zo algemeen erkend, dat het gros der menschen het geen betoog nodig acht, en volkomen van hetzelve overtuigd is, schoon zij

geroepen, om het te betogen, daar toe buiten ſtaat zijn zouden (*a*).

(*a*) Vid. *Pufendorff, D. de la N. & des G.* L. II. C III. §. 13. *& les notes* de *Barbeyrac.*

§. 38.

Tweede bewijs, uit de ingeſchapene zedewet, of aangeborene overtuiging derzelve.

Deze bovenſtaande aanmerkingen nu brengen mij tot een geheel ander ſoort van bewijzen voor deze waarheid: *er is natuurlijk onderſcheid tusſchen zedelijk goed en kwaad.*

Men beroept zich namentlijk te recht in dezen op *eene aangeborene overtuiging van dat onderſcheid in onze harten*, anders genoemd *eene ingeſchapene zedewet* in ons; waar op reeds de oude heidenen zich hebben beroepen, als *Plutarchus*, *Ariſtoteles*, *Cicero*, *Seneca* en anderen (*a*). Uit kracht van welke, verſcheidene algemeene, eerſte waarheden der zedekunde gewoonlijk worden aangenomen en toegeſtemd, zonder na eenig bewijs te zoeken. Zodanige zijn dezen: *Eer God*, *zorg voor U zelven*, *beledig niemand*, en die pligten, die als van zelven uit de reeds genoemden voortvloeijen (*a*).

Ook dit bewijs is in onze ogen voldingend, ter ſtaving van het natuurlijk onderſcheid tusſchen

ſchen zedelijk goed en kwaad, mits het wel begrepen worde. Laat ons daarom hetzelve eerst ontwikkelen, vervolgens verdedigen.

(*a*) Verſcheidene dier getuigenisſen worden aangehaald door *Buddeus*, de *Atheismo*, Cap. V. *Otto*, not. ad *Pufendorff*, de O. H. & C. L. I. C. III. §. 12.

(*c*) Conf *Turretinus*, de leg. nat. C. I. §. 9—15. inſerta *cogit.* & *Diſſert.* T. I. p. 250, 251.

§. 39.

Tot verklaring van welke men zich te vergeefs beroept.

1. Op ingeſchapene denkbeelden.

Belangende het eerſte. Spreeken de Wijsgeeren doorgaans van eene *aangeborene overtuiging, van het onderſcheid tusſchen zedelijk goed en kwaad, van eene ingeſchapene natuurwet*, wat moeten wij er door verſtaan?

1. Toen de leer van *Carteſius*, nopens de ingeſchapene denkbeelden, bijval vond, ſtelde men meest al, ten gevolge derzelve, dat God ook het denkbeeld van een dadelijk onderſcheid tusſchen zedelijk goed en kwaad den mensch hebbe ingeboezemd, welk, als het werk Gods in den mensch, niet anders, dan na waarheid konde zijn, en beſloot dus hier uit: er is zonder bedenking een natuurlijk onderſcheid tusſchen zedelijk goed en kwaad (*a*).

Dan die gantſche ſtelling der ingeſchapene denkbeelden is reeds lang verworpen, als ſtrijdig met den aart der denkbeelden zelve en de ondervinding. Zij komt ook hier niet te ſtade, daar het onderſcheiden erkennen van goed en kwaad geen louter denkbeeld, maar eene beoordeeling is (*b*).

2. Op rede lcze natuurdriften in ons.

Anderen hebben daarom het ſtuk zo begrepen, dat in den mensch eene zekere natuurdrift zij (*inſtinctus ſpontaneus*), die hun van zelfs, zonder gebruik der rede, dringe tot zedelijk goed, tot het geen eerlijk is, en hun eènen afſchrik inboezeme van het tegendeel, even gelijk het vee natuurlijk gedreven wordt, tot het geen voor hetzelve ter voeding en beveiliging goed is, en het tegendeel doet vlieden.

Dan deze ſtelling gaat niet alleen niet door, maar is zeer gevaarlijk.

Trouwens, om overtuigd te worden van het gemeld onderſcheid, is niet genoeg, ons opgewekt te vinden tot het betrachten van deze en geene, het nalaten van andere daden, als ons voordeelig, of nadeelig; maar daar toe moeten die daden met de wet van eenen Wetgever vergeleken worden, als door Hem geboden of verboden; zonder welke vergelijking zij niet zedelijk goed of kwaad zijn; maar ſlechts natuurkundig zodanige. Dan hier toe voldoet

doet eene blote natuurdrift niet; maar wordt een redelijk oordeel geëischt. Daarenboven het onredelijk vee, volgens natuurdriften handelende, wordt daar door bestierd tot deszelfs natuurkundig geluk, en tot vlieden van het tegendeel. Maar wie zal daarom stellen, dat zij dus zedelijk handelen?

Voor zo ver nu de mensch door dezelven ook gedreven wordt tot het goede, zou daar uit nog geenszins volgen, dat hij, schoon natuurkundig goed en kwaad onderscheidende, daarom het verschil van zedelijk goed en kwaad erkenne.

Nog eens. Wij vermogen zo veel door onze natuurdriften niet, als de beesten. Die bestieren hen juist tot alles, het geen hun heilzaam is. Zij zijn ook in hun, in maat, trap, tijd wanneer zij werken, juist zodanig, als hun behoud vordert; maar in ons, tot wier volmaking, behalven *zinnelijk* ook *redelijk* goed gevorderd wordt, waar toe de natuurdriften niet opwekken, zijn zij dikwerf te sterk, te onbesuisd, ontijdig en nadeelig, zo zij niet door de rede beteugeld worden. Zoo nu die het onderscheid leerden tusschen zedelijk goed en kwaad, zouden wij moeten zeggen, dat de beesten het beter verstonden, dan wij menschen (*b*).

(*a*)

(*a*) Conf. *D. v. d. Wyupersse, metaph.* §. 418 — 421.
(*b*) Vid. *Pufendorff, D. de la Nat. & des G.* L. II. C. III. §. 13. avec les notes de *Barbeyrac. Treuerus*, not. ad *Pufendorff, de O. H. & C.* L. I. C. III. §. 12. *Buddeus de Atheismo*, C. V.

§. 40.

3. Op een zedelijk gevoel in ons.

Grote vernuften hebben, om gemelde redenen, die aangeborene overtuiging van zedelijk goed en kwaad zoeken te verklaren, uit een zeker *zedelijk gevoel*; dat onderscheiden zij van eene blote, onredelijke natuurdrift, maar tevens ook van de rede; dat voor alle redeneering in ons plaats hebbe, en als van zelfs het onderscheid tusschen zedelijk goed en kwaad, even als tusschen zoet en bitter, daarstelle.

Wij hebben hier boven §. 14. reeds die stelling breedvoeriger opgegeven, en getoond, dat voor zo ver, volgens dezelve, de zedelijkheid door dit zedelijk gevoel zou worden daargesteld, zij te verwerpen zij; dan ook kunnen wij er onze toestemming niet aan geven, voor zo ver zij leert, dat dit zedelijk gevoel, onderscheiden van de rede, ons overtuige van het onderscheid tusschen zedelijk goed en kwaad, en tot het eerste dringe. Wij willen wel niet lochenen, dat men de gereede beöordeeling en toestemming der eer-

ste

ſte beginſelen der zedekunde een *gevoel* zoude mogen noemen, noch over de gepastheid dier benaming twisten. Wij ontkennen tevens niet, dat in die toeſtemming eene zekere vaardigheid zij, eene vanzelfsheid (*ſpontaneitas*) die ons, voor alle uitvoerige redeneeringen, van het zelve, zo ras het ons duidelijk wordt voorgeſteld, overtuige. Ook ſpreken wij geenszins tegen, dat wij in die gereede overtuiging van het onderſcheid tusſchen zedelijk goed en kwaad iets ervaren, dat eenigzins overeenkomt met het geen in ons plaats heeft, als wij iets door middel van onze zintuigen gewaar worden; maar ontkennen echter, dat dat vermogen, waardoor wij zo vaardig de eerſte beginzelen der zedekunde toeſtemmen, in de daad onderſcheiden zij van ons redelijk verſtandsvermogen, onder anderen, om deze redenen.

1. Buiten noodzaak behoort men de beginzels niet te vermenigvuldigen. Men zoude even zo veel recht hebben, om een wiskundig, als om een zedelijk gevoel in ons te onderſtellen, indien de vaardige heblijkheid, om iets te beöordeelen, en zich van iets te overtuigen, gronds genoeg ware, om voor dezelve een bijzonder beginzel aan te neemen. (*a*)

2. De erkentenis van zedelijk goed en kwaad moet redelijk zijn: want zedelijk goed en kwaad

is

is iets betrekkelijks, als bestaande in de overeenkomst of het verschil met de Wet, §. 10 — 12. Dit nu te beöordeelen is het werk der rede. Geheel iets anders heeft plaats in dingen, die wij door de zinnen gewaar worden, daar wordt eene blote vertegenwoordiging gevonden, hier eene wezenlijke beöordeeling.

3. In de werking der zinnen is iets willekeurigs. Namentlijk de beweging van de zenuwen der zintuigen (*nervi sensorii*) wekt in onze ziel een daar mede overeenstemmend denkbeeld op, dat afhangt van de gesteldheid der zintuigen zelve. Die zijn nu door Gods vrije bestelling zo gesteld, dat zij die uitwerking hebben, die zij nu hebben, en geen andere; maar zij konden ook anders gesteld zijn, dus ook konden de denkbeelden, door dezelven gewekt, anders zijn. Maar het onderscheid tusschen zedelijk goed en kwaad, is, gelijk wij zullen betogen, eeuwig en onveranderlijk; dit zou nu geen plaats hebben, zo de grond dier overtuiging slechts in een zedelijk gevoel gelegen ware (*b*).

4. Wij moeten daarenboven niet slechts overtuigd zijn voor ons zelven van het onderscheid tusschen zedelijk goed en kwaad, maar dit aan anderen kunnen betogen, en gronden van deze overtuiging opgeven; dan daar toe hebben wij onze rede nodig.

5. Het

5. Het gaat ook niet door, dat wij zedelijk goed en kwaad onderfcheiden even als zoet en bitter: want dit verfchilt zeer veel. Zoet en bitter kunnen wij niet onderfcheiden, ten zij het ons zelven aandoe, noch er eenig denkbeeld van maken, dan door ondervinding; ook kunnen wij die denkbeelden aan anderen niet mededeelen, die het niet door de proef kennen. Maar deugd en ondeugd onderfcheiden wij geredelijk, niet alleen in onze daden, maar ook in die van anderen, en kunnen daar van ook befchrijvingen geven.

Daarenboven door onze zintuigen befpeuren wij alleen inwendige, volftrekte eigenfchappen der zaken; maar geenszins zuiver betrekkelijke, gelijk het denkbeeld van zedelijkheid geheel en al is (*c*).

(*a*) Verg. *van Hemert*, verh. *over de Godlijke hartstochten*, in het *Teilers* Godgeleerd Genootfchap, D. XIV. bl. 279.

(*b*) Verg. de lat. verh. van den Heer *Colonius*, *de fenfu morali*, in het Stolp. Gen. van het jaar 1773. bl. 234.

(*c*) Met veel nadruk gaat ook de Kantiaanfche Wijsbegeerte deze ftelling der voorftanders van het zedelijk gevoel tegen, verg. *Kant*, *operum*, *ad Phil. crit.* verforum per *Born*, T. III. p. 329. *Magazijn der Crit. Wijsbegeerte*, D. I. bl. 150, 233, 272.

§. 41.

§. 41.

4. Op eene practische rede.

Ter verklaring van deze aangeborene overtuiging der zedewet heeft de Heer *Kant* eenen anderen weg ingeslagen; volgens hem, is het onze rede zelve, die hij, gelijk wij boven zagen, §. 25, onderscheidt in eene *practische* en *theoretische*, die ons uit haar zelve volstrekt, onvoorwaardlijk voorschrijft, wat wij moeten doen of laten. Welke practische rede eigentlijk niet redeneert, noch eenig *waarom* geeft van hare volstrekte geboden; maar, om zo te spreken, in ons denkend wezen hetzelfde is, wat *instinct* is in onze zinlijke natuur, wijl toch *instinct* niets anders is, dan een onweêrstaanbare aandrang, die niet redeneert, maar dringt (*a*). En deze practische rede is en blijft het eenig beginzel, de Schepperin der zedelijkheid (*b*).

Kortelijk merken wij hier tegen het volgende aan.

1. Zo het zeker ware, dat onze rede zelve de zedelijkheid schiep en daarstelde, gelijk *Kant* beweert, zo zou die leiding van gedachten voldoen ter verklaring van onze aangeborene overtuiging van het onderscheid tusschen zedelijk goed en kwaad.

Dan verschillende redenen, te voren opgegeven,

ven, §. 10—25, weêrhouden onze toeſtemming aan die ſtelling, en overreden ons, dat onze practiſche rede wel onze pligten leere en aanwijze; maar geenszins dezelve daarſtelle, noch het zedelijke ſcheppe.

2. Voor zo ver, volgens dien leertrant, beweerd wordt, dat onze practiſche rede ons aanwijze wat wij te doen of te laten hebben, om zedelijk wel te handelen, is er wel niets in dezelve, dat wij niet gaarne overneemen, en langen tijd reeds erkend is; maar behalven dat dus het voorname, het onderſcheidende van de Kantiaanſche Zedekunde zoude over het hoofd gezien worden; zo zoude dan nog het voorſtellen van die waarheid weinig toelichting geven, ter beantwoording van die vraag: wat moeten wij verſtaan door die aangeborene overtuiging der zedelijkheid?

Want of wij die eene ingeſchapene zedewet, of een zedelijk gevoel of ſmaak, of eene practiſche rede noemen, maakt in dezen weinig verſchil; de vraag is en blijft: wat moeten wij door dezelve verſtaan? hoe wordt zij gewekt? hoe werkt zij?

3. Zulk eene practiſche rede vast te ſtellen, en uit het beſtaan derzelve alleen deze waarheid te betogen: daar is een natuurlijk onderſcheid tusſchen zedelijk goed en kwaad: voldoet niet

na ons inzien: want, gelijk wij boven aanmerkten, tegen de voorſtanders van het *zedelijk gevoel*, wij moeten niet ſlechts bij ons zelven overtuigd zijn van dat onderſcheid; maar dat ook voor anderen kunnen betogen, en reden van onze overtuiging voor het aanwezige deszelven opgeven. Iets, waar aan de Kantiaanſche Wijsbegeerte zich onttrekt. Verg. het beredeneerde, §. 25.

(*a*) Deze zijn de eigene woorden van *van Hemert*, verh. *over de goedwilligheid*, bl. 72.

(*b*) Verg. *Crit. Magazyn*, D. I. bl. 137.

§. 42.

Voldoende beſchrijving dier aangeborene overtuiging.

Maar wat moeten wij dan verſtaan door die aangeborene overtuiging van zedelijk goed en kwaad?

Wij verſtaan er door *eene natuurlijke vaardigheid onzer ziel, om de eerſte waarheden der zedekunde, of het meer algemeene van het onderſcheid tusſchen zedelijk goed en kwaad te erkennen en toeteſtemmen, zo ras ons dat op een duidelijke en verſtaanbare wijs wordt voorgeſteld.*

Deze vaardigheid nu wordt gewekt door de duidelijkheid der waarheid zelve, die zo groot is,

is, dat zelfs de minste oplettenheid daar op reeds hare volledige overtuiging medebrenge, zonder dat daar toe eenige uitvoerige redeneering nodig zij.

Trouwens de eerste waarheden der zedekunde zijn van dien aart, dat wij zo min naar bewijs derzelver gewoonlijk vragen, als wij gewoon zijn dat te vorderen van hem, die ons verscheidene bespiegelende waarheden voordraagt.

Dat wij gehouden zijn *God te eeren*, *ons belang te behartigen*, *niemand te beledigen*, zijn waarheden, die zo klaar, zo duidelijk, zo ongetwijfeld heure overtuiging met zich voeren, dat iemand, die zijne rede gebruikt, er zo min zijne toestemming aan kan weigeren, als aan dezen: *Niets geschiedt er zonder genoegzame reden. Het geen niet is kan niet werken.*

Dit blijkt uit het betoogde van het naauw verband tusschen *natuurkundige* en *zedelijke* afhanglijkheid, zo dat het denkbeeld van te zijn, dat van verpligting, en het gevoel, de bewustheid van afhanglijkheid, als van zelve, dat van onderwerping met zich voere.

Verstaan wij nu op die wijs de stelling eener aangeborene overtuiging van het onderscheid tusschen zedelijk goed en kwaad, dan vervallen niet alleen de bedenkingen die veelen er tegen maak-

maakten (*a*), en er is geene zwarigheid, om die overtuiging toeteſtemmen; maar zij levert een tweede ſoort van bewijzen op voor die waarheid, die wij in deze Verhandeling opzettelijk betogen moeten (*b*).

(*a*) Zo als *Locke*, de *intellectu humano*, L. I. *Holman*, *J. N.*, P. I. C. II. §. 39.

(*b*) Conf. *Pufendorff*, *D. de la N. & des G.*, L. II. C. III. §. 13. avec les notes de *Barbeyrac*. *Otto* & *Treuerus*, not. ad *Pufendorff*, *O. H. & C.* L. I. C. III. §. 12. *D. v. d. Wynpersſe*, Diff. *de harm. leg.* p. 56. *Colonius* Diff. cit. *de ſenſu morali*, p. 262.

§. 43.

Staving derzelve.

Dat het nu in de daad waarachtig zij, dat er zulk eene aangeborene overtuiging zij van het onderſcheid tusſchen zedelijk goed en kwaad; dat dat onderſcheid zo overredend zij, dat niemand er aan kunne twijfelen, of het is in de daad aanwezig, blijkt

Voor eerst uit het naauw verband dier waarheid met het aanwezen eener Godheid. Uit de eerſte en vroegtijdige beſchouwing van ons zelven en van al het geſchapene vloeit deze ſtelling: er is een God: zo gemakkelijk, zo overredend voort, dat wij niet konden nalaten, zelfs

zelfs in onze eerste jeugd, zo ras wij de kundigheden, waar mede die stelling wierd uitgedrukt, verstonden, die toetestemmen.

Is die erkentenis zo gereed, hoe natuurlijk volgt dan: wij zijn, als schepselen, aan dien God natuurkundig, en dus ook zedelijk onderworpen: wij moeten zijn wil betrachten; dat is voor ons pligt, het tegendeel is zonde.

Ten tweeden. Wij mogen ons in dezen beroepen op de dagelijksche ondervinding. Ontdekken wij niet in allen, op welken wij eenige betrekking hebben, niet slechts in vernuftige Wijsgeeren, of zulken, die in verstand, oordeel en kunde boven anderen uitmunten; maar zelfs in jonge kinderen, wier rede zich even begint te ontwikkelen, in de domste werklieden, die buiten hun handwerk voor alles onvatbaar schijnen, eene volledige onverdringbare overtuiging van het aanzijn van het onderscheid tusschen zedelijk goed en kwaad, en eene dikwerf alle verwagting overtreffende juistheid en naauwkeurigheid in de beöordeeling van vrije daden, vooral van onze naasten, na eene voor vast veronderstelde zedewet, gelijk wij reeds boven aanmerkten §. 5?

Is het niet nog waar, het geen wel eer *Cicero* getuigde (*a*)? *Nec rusticus, nec infans, ne vel pessimus probabit factum ejus, qui benefac-*

 torem

torem laedit; contra omnes gratum animum, clementiam, benignitatem, diligentiam sunt probaturi? „Geen boer, geen kind, zelfs de „ grootste snoodaart niet, zal het gedrag van hem „ goedkeuren, die zijnen weldoener beledigt, „ allen in tegendeel zullen dankbaarheid, goe- „ dertierenheid, weldadigheid, vlijt prijzen.

Ja mogen wij zelfs de slegtsten, zedeloosten niet hier ten bewijze bijbrengen? doen zelfs de bedorvenste menschen der deugd niet hulde? Verachten zij de ondeugd niet in zich zelven en anderen? Is het niet van *Seneca* recht gezegd (*b*), en wordt het niet bevestigd door de algemeene ervaring: *Optabit ille, cui grassari & transeuntes percutere quaestus est, potius illa invenire, quam eripere. Neminem reperies, qui non nequitiae praemiis sine nequitia frui malit.* „ Ook hij, die uit het struikroven, „ en het doden der voorbijgaanden, zijn bestaan „ heeft, zal liever wenschen, het geen hem te „ pas komt, te vinden, dan te roven. Niemand „ is er, die niet liever in de vruchten der snood- „ heid, zonder zich aan snoodheid schuldig te „ maken, dan door tusschenkomst derzelve, „ deele (*c*).

Hoe komt dit toch? welke is de grond dier achting voor het zedelijke, dat zo dikwerf den mensch zo onaangenaam, zoo lastig is? Het

is,

is, zonder bedenking, de kracht dier aangeborene overtuiging, die in alle harten huisvest, en zich op geenerhande wijs laat uitdelgen (*d*).

Hier mag ik de woorden van *Rousseau* overnemen, aangehaald door *Villaume* (*e*). „ Indien in het menschlijk hart geene zedelijkheid plaats heeft, van waar komt de luide „ bewondering van grootsche deugden, de verrukking, met welke edele harten ons bezielen? Hoe groot het getal der bozen op aarde „ ook mag wezen, zijn er echter weinigen „ dier dode zielen, welke, met uitzondering „ van eigen belang, ongevoelig zijn voor „ braafheid en goedheid. Men bemint de on„ gerechtigheid alleen in zo ver, als zij van „ nut kan zijn. — Er is ons weinig aan ge„ legen, of deze of geene, die voor twee dui„ zend jaren leefde, goed of kwaad geweest „ zij, en echter gevoelen wij, onder het le„ zen, hetzelfde belang, dat wij bij tegen„ woordige daden gewaar worden."

Ten derden. Is het getuigenis van het geweten, dat in ons is, ook niet een allersterkst bewijs voor de stelling, die wij beweeren?

Die goedkeuring, die wij in ons binnenste, en in dat van anderen bespeuren, na het betrachten van zedelijk goed, die bange nepen, die den mensch, na het plegen van het tegen-

 deel,

deel, beklemmen, overtuigen er ons volledig van. Van deze nepen van het gewisfe waren zelfs, dit weten wij, de listigften, de fnoodften, ook zij, die boven alle aardfche ftraffen verheven waren, ook zij, wier misdaden in het geheim gepleegd wierden, ook zij, die het boven anderen verre gebragt hadden in het beheerfchen van hunnen geest, in het uitroeijen van alle vooroördeelen, niet bevrijd. Ook zij niet, die met alle moeite zich tegen die kloppingen verzetteden, dezelve trachteden te fmoren, ook zij konden niet verhinderen, dat niet dikwerf de folterendfte knagingen hen beroerden. Reeds de heidenen hebben hier over zich treffend uitgelaten (*f*), en bekend is dien aangaande het geval van Keifer *Nero* (*g*).

En wat is dit geweten anders, wat kan het anders zijn, dan het oordeel over de zedelijkheid onzer daden (*h*)?

Wat leert ons dat nu? Immers dat er in het hart der menfchen eene onuitwischbare, onverdringbare overtuiging is van eene zede-wet, aangedrongen door beloningen en ftraffen, welke laatften de overtreders derzelve te wachten hebben.

(*a*) *De fin.* L. III. C. XI. conf. etiam, L. V. C. XV.

(*b*)

(*b*) *De beneficiis*, C. XVII. L. IV.

(*c*) Conf. *D. van de Wynpersse*, Orat. *de philautia*, p. 25. & Diff. *de harm.* p. 10.

(*d*) Verg. *Het critisch Magazyn*, D. I. bl. 165. & volg. & bl. 221. & volg.

(*e*) *Brieven over het kwaad*, D. I. bl. 271. & volg.

(*f*) Conf. *Cicero*, *pro Milone*, C. XXIII. *Juvenalis*, Sat. XIII. *Ovidius*, *faſt.* L. I. vs. 485, 486.

(*g*) Conf. *Suetonius* in *Nerone*, C. XXXIV.

(*h*) Wel is waar, gelijk wij zien zullen, §. 67. en 80, verſcheidene Wijsgeeren van dezen tijd geven zulk eene beſchrijving van het geweten, als of het alleen beſtond in verdriet over de nadeelige, of in blijdſchap over de voordeelige gevolgen onzer daden: Dan deze ſtelling, door de ondervinding overvloedig gelogenſtraft, wordt elders volledig wederlegd, zie onder anderen *Pufendorff*, *D. de la N. & des G.*, L. I. C. III. §. 4. & 5. avec les not. de *Barbeyrac* & *O. H. & C.* L. I. C. I. §. 5. & 6.

§. 44.

Eindelijk. Ter verdediging van deze ons aangeborene overtuiging van het onderſcheid tusſchen zedelijk goed en kwaad, beroepen wij ons op de algemeene toeſtemming van alle menſchen, die door alle eeuwen henen, op alle plaatſen, hoe oneindig ook in alle andere op-

zich-

zichten verschillende, dat onderscheid hebben erkend, en ten opzichte van de meer algemeene waarheden der zedekunde eenstemmig zijn.

Eene overeenkomst, die zelfs de heidenen reeds beweerd hebben (*a*), en bevestigd wordt door alle de jaarboeken der menschheid.

De geschiedenissen toch der volkeren van alle tijden leeren ons, dat, zelfs bij de meest verwilderden, hoe zeer in hun alle beginzelen van rede onderdrukt waren, echter altijd, bij eene meer naauwkeurige onderscheiding, de duidelijkste preuven te bespeuren waren, dat zij het onderscheid tusschen deugd en ondeugd, ten opzichte van de meer algemeene beginzelen deszelven, erkenden.

De wilden zelve, die in den eersten opslag geene beginzelen van zedelijkheid schenen te hebben, gaven daar van wel eens de doorslaandste preuven, b. v., in het heilig houden van hun woord, in hunne dankbaarheid, in het bewaaren der trouw enz. hoe nadeelig zulks ook voor hun ware. En wierden ook die beginzelen niet zelve in hun verondersteld, door die reizigers, die zich met hun inlieten?

Intusschen, zo ras de eerste kiemen van redelijkheid bij de volken een weinig ontwikkeld zijn, en zij uit den eersten staat van woestheid (wiens oppervlakkige beschouwing hun niet alleen

leen beginzelen van zedelijkheid, maar zelfs van redelijkheid ſchijnt te betwisten,) eenigzins tot oefening der rede gekomen zijn, zo ras ontwikkelen zich de preuven van hunne overeenſtemming in dezen duidelijker. *Bayle* ook kon deze waarheid niet lochenen, die (*b*) zelfs moest betuigen, *dat de meer algemeene regelen der zeden overal bewaard zijn, ten minſten in alle maatſchappijen, die eenigzins heure rede beoefenden.*

En zo er zulk eene aangeborene overtuiging der zedewet niet ware, hoe komt het dan, dat er nooit een volk was, bij het welk juist het tegenovergeſtelde van de eerſte beginzelen der zedekunde wierd aangenomen, en het als zedelijk goed wierd aangeprezen, b. v. ondankbaar te zijn; daarentegen voor misdadig gehouden, zijn woord te houden, weldadig, barmhartig, grootmoedig te zijn; bij het welk de rechtſchapen man met verachting, de trouweloze met eerbied wierd bejegend; te meer, daar deugd in zo veele gevallen voor het tegenwoordige nadeelig ſchijnt, en de ongeöefende mensch helaas zo weinig zorgt voor, en bekommerd is over het toekomende?

Deze overeenſtemming van alle volkeren, in de eerſte beginzelen der zedekunde, heeft de Heer *Barbeyrac* uitmuntend verdedigd (*c*), nevens veele

veele anderen (*d*). Wel is waar, wel verre van het bewijs, uit zulk eene algemeene overeenstemming, voor eene waarheid in het gemeen, in het bijzonder voor het dadelijk aanwezige van het onderscheid tusschen zedelijk goed en kwaad, ontleend, met zommigen, als alleen, en op zich zelf voldingend te houden (*e*), sta ik gaarne met anderen toe (*f*), dat dit onderscheid zelf daar op alleen te gronden, bedenklijk zoude zijn; dan echter is het zeker, dat deze algemeene overeenstemming, aan eene betoogde waarheid, eene allerkrachtigste drangreden tot overtuiging bijzette, en hier vooral van zeer groot gewigt zij, niet om zo zeer regelrecht het meer gemeld onderscheid te staven, dan wel, het geen wij bedoelen, de aangeborene overtuiging van dit onderscheid in de harten der menschen boven bedenking te stellen (*g*).

(*a*) Conf. *Cicero*, *de leg.* L. I. C. XI. *tusc. quaest.* L. I. C. XIII. & XIV. *Seneca*, *de benefic.* C. XVII. L. IV. & Epist 117. *Aristoteles Eth. Nicom.* L. V. C. X. p. 67, 68. & *Rhetoric.* L. I. C. XIII.

(*b*) *Continuation des pensées diverses*, p. 762.

(*c*) *Praef. sur Pufendorff, D. de la N. & des G.* §. 4.

(*d*)

(*d*) *Turretin*, Diff. *de leg. nat.* l. l. C. I. §. 31. feqq.

(*e*) Zo dacht *Grotius J. B. & P.*, L. I. C. I. §. 12., en zo ook verfcheidene oude Wijsgeeren, als *Cicero*, *de nat. D.* L. I. C. XVII. *Seneca*, *epift.* 117. Eene ftelling al te fterk veröordeeld van *Buddeus*, *anal. hift. phil.* p. 225., die dezelve als aanleidende tot het fcepticismus in het zedelijke befchouwde.

(*f*) Conf. *Pufendorff D. de la N. & des G.* L. II. C. III. §. 7. *Otto* & *Treuerus*, not. ad *Pufendorf*, *de O. H. & C.* L. I. C. IV. §. 2. *Locke*, *de intel. hum.* L. I. C. IV. N°. 8. *Barbeyrac*, praef. l. c. §. 4.

(*g*) Daar ik over de waardij van dit bewijs mij in deze verhandeling niet verder kan uitlaten, zal het voldoen, den Lezer te wijzen tot de Verhandelingen van het Stolp. Gen. van 't jaar 1774, daar hetzelve met opzet ontwikkeld is.

§. 45.

Verdediging derzelve tegen verfchillende tegenwerpingen.

Veel wordt er echter tegen de ftelling van zulk eene aangeborene overtuiging van zedelijk goed en kwaad ingebracht.

Voor eerst, Er waren door alle tijden menfchen, die dit onderfcheid lochenden, waar van *Cudworth* en *Ten Broek* (*a*) eene grote lijst opgeven. Dan die lijst wordt merkelijk verkleind, als men aanneemt, dat veelen hunner niet zo zeer twijfelden aan dat onderfcheid zelf,

dan

dan wel dat zij verkeerde denkbeelden nopens den oirſprong deszelven koesterden.

Daar en boven dat zommigen hunne rede misbruikten ter lochening van dit onderſcheid, is zeer wel toeteſchrijven aan zinnelijke driften, die, even gelijk zij de rede overſtelpen, zo ook, toegegeven zijnde, den mensch voor alle zedelijke onderſcheiding onvatbaar maken.

Ten tweeden. Men werpt de voorbeelden van geheele volken tegen, die van dit onderſcheid niet wisten. Dan heeft men die wel genoegzaam leeren kennen? dikwerf toch geeft eene nadere ervaring blijken, dat ook die volken, die te voren het tegendeel ſchenen te vertonen, de ſterkſte bewijzen van zedelijkheid gaven en, na mate volken meer hunne rede beöefenen, wordt de erkentenis van dit onderſcheid ook meer ontwikkeld. De vraag is ook niet, of de daden der volken overeenkomſtig dit onderſcheid geregeld waren; maar of er bij iemand hunner volſtrekte onkunde van hetzelve ware; Het is toch zeker, dat zinnelijke driften den mensch menigwerf tegen die overtuiging doen aandruisſchen. (*b*).

Ten derden. Men beroept zich tegen de betoogde waarheid op de onderſcheidene denkbeelden, die veele volken hadden en hebben, nopens het geen zedelijk goed en kwaad is. En

op

op deze wijs, om de woorden van *Rousseau* (*c*) te gebruiken, „verstout men zich de algemeene, „ openbare overeenstemming van alle volken te „ verwerpen en, ten trots der duidelijkste ge„ lijkvormigheid van het oordeel aller men„ schen, uit de duisternis eenige onbekende „ voorbeelden optesporen, even als of alle drif„ ten der natuur door de verdorvenheid van een „ volk verstikt waren, en enkele misgeboorten „ het geheele geslagt vernietigden." Men zegt, onder anderen: de Spartanen prezen de dieverij, de Aegyptenaren keurden de bloedschande met eigene zusters, de Persen die eens zoons met zijne moeder goed. Andere volken lagen hunne kinderen te vondeling. Andere doden hunne Ouders, als zij bejaard worden. Bij anderen laten zich de vrouwen, als heure gestorvene mannen op den brandstapel gelegd worden, mede verbranden; en wat dies meer is (*d*).

Dan veelen van diergelijke berichten zijn overgedreven en twijfelachtig. Anderen behelzen daden en gewoonten uit een verkeerd oogpunt beschouwd. Zo prezen de Spartanen niet alle dieverij aan; maar alleenig de listige dieverij, om voorzichtigheid aan de eene, vlugheid en overleg aan de andere zijde aantekweken. Veelen van die voorbeelden betreffen ook niet zo zeer de algemeene beginzelen der zedekunde, dan

dan wel zulke pligten van voorwaardelijk natuurrecht, of zulke toepasfingen der algemeene beginzelen, die eene meer uitvoerige redeneering vorderen, welke voor veelen te moeielijk en te afgetrokken is, en waar in, gelijk in veele befpiegelende waarheden, men zich ligt kan vergisfen (*e*). Eindelijk, wijl bij zommige volken de rede zelve bijna geheel uitgedoofd is, is het dan wel wonder, dat na die mate ook hunne kennis aan het onderfcheid tusfchen zedelijk goed en kwaad gering is? Zo min echter, als daar uit zou volgen, dat de mensch geen redelijk fchepfel zij, zo min volgt daar uit: er is in hem geen aangeborene overtuiging van zedelijkheid (*f*).

(*a*) l. l. c. c.

(*b*) Zo heeft aan de eene zijde de hebzucht der wilden, aan de anderen hebben de verleidende voorbeelden van zedeloosheid der Europeanen oneindig veel kwaad aan de eerften gedaan, om hunne zedelijkheid geheel te verwoesten, en wel zo, dat men ligt in volgende tijden aan hunne volftrekte onkunde van alle zedelijke beginzelen dat geen zal toefchrijven, dat alleen zijnen oirfprong heeft in de verleiding der Europeanen. Met zeer veel nadruk heeft dit de Heer *Forfter* betoogd uit het geen de ervaring hem geleerd had; die eindelijk tot eeuwige fchande van het Christendom er bijvoegt: *Geluk-*

lukkig waren de wilden geweest, waren zij nooit van de Europeanen bezogt: want, behalven het bloed, dat de nieuwe ontdekkingen hebben doen storten, zijn hunne zedelijke beginzelen daar door jammerlijk bedorven. En elders laat hij zich dus uit: *Het is waarlijk in ernst te wenschen, dat de omgang der Europeanen met de inwooneren der Zuidzee-eilanden bij tijds afgebroken worde, eer de verdorvene zeden der beschaafde volkeren deze onschuldige lieden aansteken kunnen, die hier in hunne onwetenheid en eenvoudigheid zo gelukkig leven.* Zie de reizen van *Cook*, vertaald door *Pasteur*, D. IV. bl. 294. & D. V. bl. 284.

(*d*) Van deze en diergelijke afwijkingen vindt men veele voorbeelden opgezameld bij *Pufendorff*, *D. de la N. & des G.* L. II. C. III. §. 8. *Turretin*, l. c. *de lege nat.* C. II. §. 4—10. verh. van het Stolp. Gen. voor 't jaar 1761. bl. 21. *Philosophie de la nature*, T. I. p. 287. *Helvetius*, *sur l'homme*, T. I. Sect. II. C. XVIII. p. 322 — 329.

(*e*) Het verschil in de toepasing der algemeene beginzelen der zedekunde kan verwekt worden,

1. door derzelver min of meer oplettende beschouwing, welke bij zommigen zeer ernstig is, en gezet, bij anderen niet dan oppervlakkig, of bijna nooit plaats heeft,
2. door de meerdere of mindere natuurlijke vatbaarheid des verstands, en de verschillende beschaving deszelven,
3. door het misbruik eener onverlichte staatkunde.

4. door Godsdienſtige leerſtelzels en vooröordeelen, die dikwerf de ongerijmdheid, de zedeloosheid zelve waren.

5. door het woelen van allerlei harstochten, die de rede verblinden, verg. *Scharp, brieven over Meyer*, bl. 189 — 195.

(*f*) Met vrucht kan men hier over nazien, het geen de Heer *Barbeyrac* heeft, *praef. ſur Pufendorff*, l. c. §. 3. & 4. *Turretin*, l. c. C II. en tevens de aanmerkingen van *A. Ypey, geſch. van de Christ. Kerk in de achtiende eeuw*, D. I. St. II. bl. 38. en volg.

§. 46.

Meer gewigt hebben veelen gehegt aan de bedenkingen van hen, die deze zogenaamde overtuiging van zedelijk goed en kwaad afleiden van geheel andere oorzaken, dan van de overredende duidelijkheid van het meer gemeld onderſcheid zelve.

Om ons nu niet uittelaten over de ſtelling van *Montague*, die zo ligt te wederleggen is, dat de zedelijkheid enkel het gevolg der opvoeding zij, waar van ook *Helvetius* niet vreemd is (*a*); zoeken zommigen den grondſlag van het reeds betoogd onderſcheid in de nuttigheid, in het belang deszelven voor het menschdom in het gemeen. Behalven eenige vroegere ſchrijvers (*b*) wordt zulks beweerd door *Spino-*

za (*c*), *Hobbes*, (*d*) *Rousseau* (*e*) en anderen.

Wij ontkennen geenzins, dat er niets zaliger voor het menschdom zoude zijn, dan het betrachten van zedelijk goed. Wij ſtaan gaarne toe, dat het nut der Deugd veelen te rug houdt van grove overtredingen, en eigen-belang dikwerf de drijfveer is van zulke daden, die inwendig zedelijk goed ſchijnen (*f*). Maar ver is het van ons, daarom alleen aan de nuttigheid der onderſcheiding van zedelijk goed en kwaad die onderſcheiding zelve toetekennen: Trouwens het te voren beredeneerde, nopens het verſchil van natuurkundig en zedelijk goed en kwaad §. 9 — 24; de ondervinding, dat vervulling van zedepligten dikwerf moeite en nadeel verwekt, b. v. in het betalen van ſchulden, het opvoeden van kinderen, het houden van ons woord tot grote ſchade; de aanmerking, dat, zo ons eigen belang de grond zij der zedekunde, en de eenige drijfveder, waarom wij onze pligten betrachten, de zedelijkheid zelve verloren ga, gelijk *Pufendorff*, *Barbeyrac* (*g*), *Turretin* (*h*) *Dryfhout* (*i*) en naderhand *Kant* (*k*) zo duidelijk hebben betoogd, overtuigt ons van het tegendeel.

Maar zou dan ook de ſtaatkunde dat onderſcheid tusſchen zedelijk goed en kwaad hebben

uitgevonden? Deze reeds oude ſtelling heeft *Toland* weder opgewarmd (*l*), en andere nieuwere ſchrijvers zijn hem in dezen gevolgd (*m*).

Dan zo dit zo ware, van waar is het dan, dat de overtuiging van dat onderſcheid zo algemeen zij? dat zij alle eeuwen en wisſelingen der weereld verduurd hebbe? dat het bedrog nooit door ſchrandere vernuften in vroegere tijden ontdekt, en aan den dag gelegd zij? Al bedienden voorts eenige Vorſten zich van de overtuiging der menſchen nopens dat onderſcheid op eene listige wijs, volgt dan nog, dat zij het hebben uitgevonden? of veronderſtelt zulks juist het tegendeel?

Is ook de zedekunde wel altijd de ſtaatkunde van zommigen zo behulpzaam? is zij niet wel eens hun regelrecht in den weg? Van waar dan, dat zij in het laatſte geval die nooit geheel konden onderdrukken? Hebben de magtigſte Vorſten, na het verſcheuren van alle banden der zedelijkheid, door de beangſtigingen van hun gewisſe, niet wel eens duidelijk getoond, dat ook zij zelven van het meergemeld onderſcheid, ondanks hun zelven, overtuigd waren (*n*)?

Te vergeefs wordt dan ook het bijgeloof van *Hobbes* en anderen (*o*) bijgebragt, als de oirſprong dier overtuiging. Immers de ervaring leert

leert het tegendeel: want nu de menſchen van dat onderſcheid overtuigd zijn, ſlaan zij het veel al in den wind, en vertreeden het dikwerf opzettelijk. En zouden zij dan algemeen zich door bijgeloof hebben laten vervoeren?

Of zijn altijd de bijgelovigſten de grootſte of eenige voorſtanders van dat onderſcheid geweest? Heeft dat niet van tijd tot tijd tot hare verdedigers de eerſte, de ſchranderſte vernuften gehad, die niets minder dan bijgelovigen waren?

Daarenboven is het beginzel van onze zedelijke afhanglijkheid, van deugsbetrachting, alleenig bange vrees, gelijk men ons tracht te beduiden; of rust zij op onze natuurkundige afhangelijkheid van onzen Schepper, en gaat zij gepaard met hoogachting, liefde, dankbaarheid jegens hem? verg. §. 28. en volg.

(*a*) *Sur, l'homme*, T. I. Sect. III. C. 13.

(*b*) *Horatius*, L. I. Sat. III. vs. 97. *Lucretius*, *de rerum nat.* L. V. Sect 19.

(*c*) *Tract. theol. pol.*, C. XVI.

(*d*) *Leviathan*, C. III. *de cive*, C. II. §. 3.

(*e*) Diſc. *ſur l'inegalité parmi les hommes*, p. 137.

(*f*) Conf. *Holman*, *J. N.*, P. I. C. II. §. 57—59.

(*g*) Vid. *Pufendorff*, *D de la N. & des G.*, L. II. C. III. §. 10. avec les notes de *Barbeyrac*.

(*h*) *De leg. nat.* L. II. §. 22.—41.

(*i*) Diff. *de act. noſtrarum moralitate*.

(*k*) Zie hier boven, §. 13.
(*l*) *In Adeisidaemone*, p. 14.
(*m*) Zie *Barruel, essai sur le Jacobinisme*, T. II. p. 173. — 176. & 292. *Robison, traité des conspirations*, T. II. C. IV. p. 198.
(*n*) Conf. *Cudworth, Syst. intell.* C. V. §. 30.--75. *Abbadie, verité de la relig. Chretienne*, T. I. C. I. §. 13.
(*o*) *Leviathan*, C. XII. §. 57.

§. 47.

Hoe volledig wij intusschen meenen, de aangeborene overtuiging van het onderscheid tusschen zedelijk goed en kwaad gestaafd en verdedigd te hebben, kunnen wij ons echter niet vereenigen met hen, die daar op alleen de zedekunde, en het van ons gevorderd betoog vestigen, gelijk veelen gedaan hebben. Trouwens

Voor eerst, de waarheden, ons langs dezen weg kenbaar, zijn slegts de eerste en algemeene waarheden der zedekunde; maar nader tot bijzonderheden komende, hebben wij eene meer uitvoerige redeneering nodig, afgeleid uit die beginzelen, en toegepast op bijzondere omstandigheden. Waarom dan, daar wij toonden, ook die eerste beginzelen der zedekunde zelve door redeneering te kunnen betogen, dat achtergelaten?

Ver-

Vervolgens, het betoog van het onderſcheid tusſchen zedelijk goed en kwaad alleen te vestigen op die aangeborene overtuiging, komt ons voor bedenklijk te zijn, deels wijl, gelijk de ervaring leert, het voor ons dikwerf moeilijk is, onmiddelijke of eerſte waarheden, die geen betoog nodig hebben, (*veritates immediatae*, *axiomata*) te onderſcheiden van ſtellingen, die wij in onze vroegere jeugd, zoms alleen op het getuigenis van onze ouderen en meesteren, aannamen, en als zodanigen ons gemeenzaam wierden; *deels*, wijl door onze verdorvenheid die eerſte beginzelen der zedekunde jammerlijk verduisterd wierden, waar door wij niet altijd, zonder gevaar van dwalen, uit dezelven onze bijzondere pligten kunnen afleiden. Of getuigt de ondervinding niet, dat ook het geweten der menſchen kan dwalen (*a*)?

Ten derden. Het moet ons ook niet genoeg zijn, voor ons zelven van het onderſcheid tusſchen zedelijk goed en kwaad overtuigd te zijn; het voldoet niet, als wij voor ons zelven het betamende van deze en gene gedragingen, als overeenkomende met de inſpraak van het geweten, voor vast ſtellen; maar wij moeten van dat onderſcheid zelf in het gemeen, en van de bijzondere pligten daar uit voortvloeijende, ook anderen kunnen overreden. Dit nu kan niet ge-

ſchieden, zo wij alleen ons op deze aangeborene overtuiging beroepen (*b*).

Om deze redenen dan komt het ons hoogstbelangrijk voor, ter ſtaving van het meergemeld onderſcheid, vooral de overeenkomst van deze en geene daden, of derzelver verſchil met de doeleinden des Allerhoogſten in de ſchepping en onderhouding van het geheel-al, aantewijzen (*c*).

(*a*) Conf. *Pufendorff*, de *O. H. & C.*, L. I. C. I. §. 5.—7. & *D. de la N. & des G.*, L. I. C. III. §. 8. avec les not. de *Barbeyrac*.

(*b*) Om deze reden, onder vele anderen, kunnen wij ons met de leerwijze van *Kant* niet vereenigen, volgens welke het aanwezige van het onderſcheid tusſchen zedelijk goed en kwaad alleen gegrond wordt op, en betoogd wordt uit deze ſtelling: *er is een practiſche rede in ons, die, zonder reden te geven van hare beſlisſingen, ons ſtellig, onvoorwaardlijk gebiedt, het eene te doen, het andere te laten.* Verg. de aanmerkingen boven gemaakt, §. 25, & 41.

(*c*) Conf. *D. v. d. Wynperſſe*, Diſſ. *de harm. leg. div.* p. 54, ſeqq.

§. 48.

Derde bewijs uit de H. S.

Niemand, gis ik, zal nu nog een uitvoerig betoog der meergemelde waarheid uit de gewijde

de Openbaring vergen. Trouwens al wat wij tot nu toe beredeneerd hebben, wordt zo duidelijk, zo overvloedig, bijkans op iedere bladzijde der H. *S.* geleeraard, dat hij, die dezelve voor Goddelijk houdt, geen ogenblik aan het onderscheid tusschen zedelijk goed en kwaad kan twijffelen.

De geschiedenissen doch daar in gemeld, of voorspeld van de schepping der weereld af, tot deszelfs jongsten ondergang toe, ten dage des gerichtes; de bijzondere lotgevallen der volkeren daar in voorgesteld; de uitvoerige opgaven van Goddelijke zedewetten, zo natuurlijke, als stellige daar in te vinden; de vergelijkingen van gedragingen, zo van bijzondere personen, als geheele natien, met dezelven, achtervolgd van heilvolle beloningen, of geduchte straffen; de leerredenen van de Propheten, Apostelen, en van den Heiland zelve, — kortom alles bijkans, wat er in de H. S. te vinden is, leert ons: God de Schepper is de Wetgever der menschen. Zij hebben alle hunnen weg verdorven, liggen onder de schuld der zonde, hebben het verderf verdiend.

Vooral het bloedig zoenoffer van den gezegenden Heiland, voor Zondaren, eenmaal volbragt, predikt deze waarheid zo treffend, dat alle de lotgevallen der weereld, beschouwd

zelfs in het licht, waar in de Bijbel die opgeeft, geen zo volledig bewijs derzelver te zamen opleveren, dan Hemel en Aarde aanschouwde, toen de Zoon des Eeuwiglevenden gehoorzaam wierd tot den dood, ja tot den dood des kruisses.

Ik onthoude mij dan van alle verdere uitweiding in dezen.

Ik ontsla mij, om nader alle bijzondere stellingen, in den loop dezer Varhandeling opgegeven, b. v., van het onderscheid tusschen redelijk en zedelijk goed, van de algemeene overtuiging deszelven, ook bij de woeste volkeren, van den grondslag van dat onderscheid, als rustende op de Godlijke Schepping en Onderhouding, en daar uit voortvloeijende Goddelijke zedewetten (*a*), van de gevolgen deszelven, beloningen en straffen, uit de H. S. te staven; alleen besluit ik met twee aanmerkingen.

Voor eerst. Het gezegde is voldoende, om te tonen hoe verre wij verwijderd zijn van het gevoelen dier geenen, die beweeren, dat het onderscheid tusschen zedelijk goed en kwaad alleen uit de Openbaring kenbaar zij; waar henen, behalven *Spinoza* (*b*), ook anderen willen (*c*), en waar toe van zommigen ook *Hobbes* wordt bijgebragt, schoon te onrecht (*d*). Trouwens het geheele beloop van dit Hoofddeel leerde het tegendeel.

Ten

Ten tweeden. Ligt zou iemand uit vergelijking met het geen, volgens het zo even gezegde, ons de Openbaring leert, nopens de jammeren van dit ondermaanſche, als dikwerf geduchte Goddelijke ſtraffen der zonden, vermoeden, dat wij een zeer gewigtig bewijs voor het meergemeld onderſcheid, uit de rede, verzwegen, namentlijk dat, het geen uit die jammeren zelve kan worden afgeleid.

En zeker wij kunnen niet ontveinzen, dat dezelve voor ons overtuigende preuven voor de betoogde waarheid opleveren.

Dan echter dat de jammeren van dit leven, het menschdom toegezonden, dikwerf een zedelijk verband hebben met de zonden, en eigentlijk gezegde ſtraffen zijn, leert de rede dan eerst, wanneer vooraf het onderſcheid tusſchen zedelijk goed en kwaad is vastgeſteld (*e*).

Het zou dan verkeerd zijn, die ſtelling, die voortvloeit uit dit reeds erkend onderſcheid, tot den grondſlag van het betoog deszelven te leggen.

Dit echter ſtaan wij gaarne toe: is de mensch, door de gegevene redenen, overtuigd van het beſtaan van Goddelijke zedewetten, dan moeten hem de veelvuldige weedommen, die in dit leven hem en anderen zijner medemenſchen trefſen, gedurig nieuwe preuven derzelver opleve-

veren, en tot gehoorzamen aan dezelven ten ſterkſten aanſporen.

(*a*) Uitvoerig in 't bijzonder, om dit alleen te noemen, is de H. S. om het onderſcheid tusſchen zedelijk goed en kwaad voorteſtellen, als rustende op onze natuurkundige afhanglijkheid van onzen Schepper en Onderhouder. Verg. *Pſ.* XXXIII: 6—9. L. 7—14. XCV: 2—6. XCVI: 5 — 10. CXLVIII: 5. *Jeſ.* XLV: 9—12. *Hand.* XVII: 24—27. *Rom.* IX: 20 *Openb.* IV: 11. Waarom ook de herſchepping van menſchen wordt voorgeſteld als een grondſlag van nieuwe pligten, *Deut.* XXXII: 6. 1 *Petr.* II: 9 Insgelijks worden daar de regels van ons doen en laten van God als den eenigen Wetgever, die volgens *Jac.* IV: 12. behouden en verderven kan, afgeleid, wiens wil te betrachten pligt zij, *Rom.* XII: 2. *Eph.* V: 17. *Gal.* VI: 2, waar toe ieder gehouden zij, *Luc.* XVII: 10. 1 *Joh.* IV: 11. terwijl het verzuim daar van ſchuld en ſtraf werkt, *Rom.* IV: 15. *Jac.* II: 9, 10. *Rom.* I: 32. 1 *Theſſ.* IV: 16.

(*b*) *Tract. theol. politic.* p. 175. & 184.

(*c*) Conf. *Holman*, *eth. prol.* §. 16. in notis.

(*d*) *Hobbes* toch leerde wel, dat de natuurwetten niets anders zijn, dan zo vele beſluiten, uit de rede afgeleid, nopens het geen wij moeten doen of laten, maar ſtelde, dat zij eigentlijk geene wetten zijn, dan voor zo verre zij in de H. S. van God zijn voorgeſchreven, *de cive*, C. III.

C. III. §. 33. *Leviathan*, C. XV. p. 79. Dan daar mede bedoelde hij niet, dat het onderscheid tusschen zedelijk goed en kwaad alleen uit de H. S. kenbaar zij, het tegendeel leerde hij elders; maar alleenig dat die wilsbepaling van den Wetgever, die mondeling of schriftelijk uitgedrukt is, alleen den naam van eene *wet* verdiene, verg. *D. van de Wynpersse*, Diss. *de Libertinismo*, p. 21. en verh. van het Stolp. Gen. van 't jaar 1765. bl. 427.

(*e*) Verg. onder anderen de prijsverh. van den Heer *J. van Voorst*, *over de Godl. straffen.*

DERDE HOOFDDEEL.

Ontwikkeling en verdediging van eenige eigenschappen, aan het onderscheid tusschen zedelijk goed en kwaad doorgaans toegeschreven, bepaaldelijk van deszelfs eeuwigheid en onveranderlijkheid.

§. 49.

De eigenschappen, die men doorgaans toeschrijft aan het onderscheid tusschen zedelijk goed en kwaad, zijn het *natuurlijke*, *noodzakelijke*, *algemeene*, *eeuwige* en *onveranderlijke* deszelven; Eigenschappen, zo naauw aan elkanderen verbonden, dat, zo ras de eene wel voorge-

gesteld is, de anderen van zelven volgen; waarom zij ook dan eens vermenigvuldigd, dan eens, gelijk in het opgegeven Voorstel, verminderd, en slegts tot twee gebracht worden.

Dit onderscheid is niet *innerlijk.*

Veele Wijsgeeren voegen er nog ééne bij, het *innerlijke* deszelven, waar door men dan verstaat; dat het in het wezen, of de innerlijke natuur der daden gelegen is, dat zommigen zedelijk goed, anderen zedelijk kwaad zijn, zo dat het b. v. uit den eigenen aart derzelver volge, dat liegen, dat steelen, zedelijk kwaad zij.

Wij hebben §. 17. — 24. over dat stuk uitvoerig gehandeld, en getoond, dat ja de natuurkundige goedheid of kwaadheid der daden eene innerlijke eigenschap derzelver zij, zo dat het uit den eigenen aart derzelver volge, dat liegen, dat steelen kwaad zij, in tegendeel verdrukten te redden, armen van het zijne mededeelen, goed zij; maar dat deze *innerlijke goedheid* en *kwaadheid* (*bonitas & malitia interna*) slechts *natuurkundig* (*physica*) zij, wel te onderscheiden van de *zedelijke goedheid en kwaadheid* (*moralis*), welke alleen eene betrekkelijke eigenschap is, met opzicht tot Gods wet, door wiens bepaling alleenig, het geen *natuurkundig goed* is, *pligt*, het geen *natuurkundig kwaad* is, *zonde* wordt.

Waar

Waar in wij overeenſtemmen met des Apostels woord, als hij zegt: *waar geene wet is, daar is geene overtreding.*

Hier uit dan blijkt, dat wij wel ſtellen, *dat het zedelijke op de natuur, de inwendige eigenſchappen der dingen gegrond is*; maar tevens, *dat het zedelijke zelve eene betrekkelijke en dus geen innerlijke, inblijvende eigenſchap der dingen zij*, en derhalven *dat het onderſcheid van zedelijk goed en kwaad niet innerlijk zij.*

§. 50.

Het *natuurlijke* van dit onderſcheid verklaard.

De eerſte eigenſchap van het onderſcheid tusſchen zedelijk goed en kwaad, die wij zo even noemden, is het *natuurlijke* deszelven. Eene eigenſchap, wel niet opzettelijk in het opgegeven voorſtel uitgedrukt, echter daar in veronderſteld, en dus onze ontwikkeling vorderende.

Noemen wij dit onderſcheid *natuurlijk* (*a*); wij verſtaan er door, of deszelfs grondſlag, of het middel, waar door wij het zelve kennen; en dus, *of het beginzel van beſtaan, of van onze overtuiging deszelven* (*principium exiſtendi ſive cognoſcendi:*).

De beſchouwing der natuur, dat is de aandachtige bepeinzing van het geen de rede ons leert

leert van onzen Schepper, en van ons zijne redelijke schepselen, overtuigt ons volledig, en van het noodzaaklijke, en van het dadelijk aanwezige van het onderscheid tusschen zedelijk goed en kwaad. (zie Hoofd. II.)

De kennis dus deszelven hebben wij uit de *natuur*, en wij noemen dezelve *natuurlijk*, in dien zelfden zin, als wanneer wij spreken van eene natuurlijke Godgeleerdheid.

Maar is dit zo, is dit onderscheid uit de beschouwing der natuur, uit de rede kenbaar, zo moet het op de natuur zelve gegrond zijn, namentlijk op de natuur van ons menschen, op onzen natuurkundigen toestand, op onze natuurkundige betrekking op God, door wien wij geschapen zijn en onderhouden worden. Ook dit bevestigde het te voren gezegde, 't geen ons overtuigde, dat uit onze natuurkundige afhanglijkheid, het zedelijke in ons geheel moete worden afgeleid.

Schoon het dan waar zij, dat Gods zedewetten volmaakt stroken met zijne natuur en verhevene eigenschappen, worden zij echter bepaald *natuurlijke* genaamd, om dat zij overeenkomen met den aart der menschen, die de Oneindige zo en niet anders heeft gevormd, en die Hij wil, dat overeenkomstig met hunnen aart werkzaam zijn, (*b*).

(*a*)

(*a*) Het gebruik van de kundigheden *natuurlijk* en *natuurkundig* in deze §. en de volg. noopt mij, om verwarring voortekomen, den Lezer nogmaals te wijzen op de aantekening onder §. 9. no. 1. & 2. *natuurlijk* is hier, het geen de rede wel geraadpleegd leert, en ook buiten eenige ſtellige Openbaring kenbaar is, maar *natuurkundig* ſtaat tegen *zedelijk* over, verg. *D. van de Wynpersſe*, Diff. de *harm.* p. 16.

(*b*) Vid. *Pufendorff*, *de O. H. & C.* L. I. C. III. §. 1. & 12. edit. opt. & *Barbeyrac*, not. ſur *Pufendorff*, *D. de la N. & des G.*, L. II. C. III. §. 14. *D. v. d. Wynpersſe*, l. c. p. 14.

§. 51.

Hetzelfde betoogd.

Dat nu in de daad, in dien zin, het onderſcheid tusſchen zedelijk goed en kwaad *natuurlijk* zij, blijkt uit het behandelde in het voorgaand Hoofddeel genoegzaam. Onze bewijzen toch uit de rede afgeleid, waren ter bevestiging van het opgegeven voorſtel voldoende. Daarenboven, God kan niets doen tegen zijne Volmaaktheden aan; heeft Hij ons nu met zulk eéne natuur begiftigd, als wij nu hebben; dan kan het niet anders, of de bepalingen onzer daden, door Hem gegeven, moeten daar mede overeenkomen, en Hij kan niets meer, niets anders van ons vorderen, dan het geen Hij ons gegeven heeft, en waar toe Hij ons in ſtaat ſtel-

 de.

de. Want rust onze verpligting alleen op onze afhanglijkheid van Hem, wijl wij dus, al wat wij zijn, de zijne zijn, zo zou de verpligting toch iets, waar toe Hij geene vermogens gaf, geenen grond hebben, dus niet kunnen bestaan.

De ondervinding bevestigt het ook, dat Gods zedewetten met onze natuur ſtroken: Zij leert ons toch het naauw verband tusſchen onze natuurkundige en zedelijke volmaking. Zij toont ons, dat, door Gods zedewetten, juist dat geen, dat ons natuurkundig heil aanbrengt, (niet ſlechts een vlugtig, gering, alleen ligchaamlijk; maar vooral een redelijk, beſtendig, duurzaam en onverganglijk heil,) tevens pligt, en dus zedelijk goed wordt, het tegendeel alleen ons wordt verboden. In bijzonderheden zoude ik dit kunnen aantonen, maar dat zou mij te ver vervoeren (*a*).

De ervaring derhalven logenſtraft ten duidelijkſten de bedenkingen van zommige dwaalgeesten of booswichten, die de deugd voor het welzijn der menſchen, zo wel van zommigen in het bijzonder, als van geheele maatſchappijen in het gemeen, nadeelig keuren (*b*).

Zelfs, om er dit nog bijtevoegen, is het geduchte der ſtraffen, door welken Gods zedewet wordt aangebonden, geene bedenking tegen on-

ze

te ſtelling: want, behalven dat alleen de bozen, die het kwade deden, die ondervinden, en zij, die, volgens hunnen pligt handelende, hun wezenlijk welzijn behartigen, er niets van te vrezen hebben, is dit het doel der bedreigingen derzelver, dat onze wil, tot behartiging van onze eigene volmaking, door God van ons gevorderd, te ſterker worde overgebogen, en wij die zedelijke beperkingen, tusſchen welken ons waar welzijn beſloten is, niet doorbreeken. En hebben zij ook niet dikwerf die uitwerking, dat even hier door de loop der zonden krachtig geſtuit worde, en het menschdom van duizende misdaden, die de rampzaligſte verwoesting zouden aanbrengen, terug gehouden? (*c*).

(*a*) Conf. *D. van de Wynpersſe*, Diſſ. *de harm.* p. 36. ſeqq.

(*b*) Deze ſtelling is echter tot ſchande onzer eeuw beweerd door *Mandeville*, *Fable of the Bees*, en in hoe veele opzichten is het niet *Villaume* met hem eens, in zijne *brieven* over *het kwaad*, bepaald D. III. bl. 102. en volg.? De wederlegging dier ſtelling vindt men bij *Warburton*, *Godl. zend. van Moſes*, D. I. afd. VI. bl. 115. en volg. *Doddridge*, *acad. leſſ.* D. I. bl. 444 — 449. terwijl over dezen *Mandeville*, deszelfs ſchriften en gevoelens, vergeleken kan worden *Ypey*, *geſch. der kerk. in de achttiende eeuw*, D. I. H. II. bl. 262. en volg.

(*c*) Conf. *D. van de Wynpersse*, l. c. p. 41. seqq. Diss. leg. Stolp. ad an. 1769. p. 72.

§. 52.

Het onderscheid tusschen goed en kwaad wordt doorgaans *eeuwig*, *onveranderlijk*, *noodzaaklijk* en *algemeen* genoemd.

Algemeene ontwikkeling van andere eigenschappen deszelven.

Ons opgegeven voorstel meldt uitdrukkelijk de twee eerste eigenschappen, in welken ook de anderen vervat zijn.

Laat ons deze kundigheden eerst toelichten, dan verdedigen.

Voor eerst wat geven dezelve te kennen?

Noemt men het onderscheid tusschen het zedelijk goed en kwaad *eeuwig*, *onveranderlijk*, enz.; het spreekt van zelf, dat het dwaasheid zoude zijn, daar door te verstaan, dat (wijl alle zedelijkheid voortvloeit uit, en haren oorsprong heeft in Gods wetten) die Goddelijke zedewetten van eeuwigheid zouden zijn voorgeschreven. Is toch het menschdom geschapen, dan volgt van zelfs, dat de bepalingen van 's menschen doen of laten door het Opperwezen niet konden worden aangekondigd, dan wanneer zij zelve bestonden.

Maar deze kundigheden moeten wij op dezelfde wijs opvatten, als wanneer wij zeggen, dat

dat de *wezens der dingen noodzaakelijk*, *onveranderlijk*, in het bijzonder *eeuwig zijn*. Daar door geven wij niet te kennen, dat de dingen, die onderſcheidene wezens, onderſcheidene eigenſchappen hebben, eeuwig, noodzakelijk, onveranderlijk zijn; maar wij doelen alleenig op heure wezens en kenmerkende eigenſchappen in het afgetrokkene beſchouwd. Het zamenſtel namelijk van die eigenſchappen, waar door eene zaak, een ſoort van ſchepſelen van alle andere zaken, of ſoorten van ſchepſelen onderſcheiden wordt, is *eeuwig*, *noodzaaklijk*, *onveranderlijk*, voor zo ver het van eeuwigheid, noodzaaklijk, en onveranderlijk waar is, dat, zo die eigenſchappen ergens gevonden worden, dan juist zulk eene zaak, die door dezelven van alle anderen onderſcheiden wordt, beſta, en wederkeerig, zo ras zulk eene zaak aanwezig zij, in dezelve ook alle die kenmerkende eigenſchappen moeten plaats hebben (*a*).

Laat ons dit met een voorbeeld ophelderen.

Tot het wezen van een mensch behoort eene redelijke ziel, op het naauwst vereenigd met zulk een ligchaam als wij hebben. Nu zeg ik, dit ons wezen is eeuwig, noodzakelijk, onveranderlijk; Dat is, van eeuwigheid was het waar, dat zoo ooit een ſchepzel beſtaat uit een menschlijk ligchaam, op het naauwst vereenigd

met eene redelijke ziel, dat er dan een mensch is; en zo ras er een mensch aanzijn heeft, dan in hem een menschlijk ligchaam met eene redelijke ziel vereenigd moet zijn. Het tegendeel zelfs zou ongerijmd zijn.

Dus leeren wij niet, dat een mensch eeuwig zij; maar dat het eeuwig, onveranderlijk waar zij, dat een mensch een menſchelijk wezen moet hebben, en er geen menſchelijk wezen kan gevonden worden, of er moet een mensch beſtaan.

Een mensch, ja, is aan verandering onderworpen; maar dat geen, dat hem tot een mensch maakt, moet blijven, of hij is geen mensch meer. De vereeniging zelve tusſchen ziel en ligchaam wordt wel door den dood verbroken; maar het geen er dan overblijft is geen mensch meer.

Zo vatten wij ook deze ſtelling op: het onderſcheid tusſchen zedelijk goed en kwaad is *eeuwig*, *noodzakelijk*, *onveranderlijk*.

Bepaald van deszelfs *eeuwigheid.*

Voor eerst, het is *eeuwig*, dat is van alle eeuwigheid was het waar, dat, zo ras er menſchen waren, met zulk eene natuur begiftigd, als wij hebben, en die van God geſchapen waren, God niet kon nalaten, hun zedelijke wetten voorteſchrijven, na welken zij verpligt wawaren, hunne daden interichten, en in betrek-

trekking op welken zij zedelijk goed of kwaad wierden (*b*).

Noodzakelijkheid.

Ten tweeden. Dit onderscheid is *noodzakelijk.* Namentlijk, het is in zich zelf onmogelijk, dat redelijke menschen van God immer geschapen zouden zijn, en tevens zonder zedewetten, door Hem gegeven, zouden leven.

De Schepping van redelijke schepselen is zo naauw, zo volstrekt verbonden met het geven van bepalingen hunner vrije daden, dat het eene zonder het ander onmogelijk kan bestaan, en het tegendeel te beweeren, loutere ongerijmdheid zoude zijn. Vergelijk het uitvoerig betoogde *Hoofd.* II. *afd.* I. (*c*).

Onveranderlijkheid.

Ten derden. Om die zelfde reden wordt dit onderscheid *onveranderlijk* genoemd; dat is: wijl Gods wetten gegrond zijn, overeenkomstig zijne Volmaaktheden, op het wezen der menschen zelf, moeten noodwendig, zo lang de mensch een mensch is, zo lang hij dus blijft bestaan, en dat zelfde wezen behoudt, dat hem uitmaakt, en van alle anderen onderscheidt, die wetten, die zijn doen en laten regelen, blijven bestaan. Dus moet dat, het geen voor hem een natuurlijk onderscheid maakt tusschen zedelijk goed en kwaad, dat altijd en zonder verandering daarstellen (*d*).

Algemeenheid.

Ten vierden. Men voegt hier bij: het onderscheid tusschen zedelijk goed en kwaad

is *algemeen.* Hier door verſtaat men eenvoudig, dat Gods zedewetten, die dat onderſcheid daarſtellen, en dus ook dat onderſcheid zelf, zich uitſtrekken tot alle menſchen van alle tijden en plaatſen, en in alle omſtandigheden. Zij rusten toch op die wezenlijke eigenſchappen, die, hoe zeer de menſchen anders verſchillen, aan allen gemeen zijn, en onder alle wisſelingen van lotgevallen, onder al hun bijzonder onderſcheid, beſtendig blijven, zo lang zij menſchen zijn.

(*a*) Conf. *Holman*, *Phil. prim.* §. 26—29. *Baumeister*, *Metaph.* §. 71—73. *D. v. d. Wynpersſe*, *Metaph.* §. 173. Diſſert. leg. Stolp. ad an. 1769. p. 25.

(*b*) Conf. *Schubertus*, *Phil. pract.* C. II. §. 58.

(*c*) Conf. *Schubertus*, l. c. §. 53, 54.

(*d*) Conf. *Otto*, not. ad *Pufendorff*, *O. H. & C.* L. I. C. III. §. 11. *Grotius*, *D. de la N. & de la P.* L. I. C. I. §. 10. n. 5. avec la note de *Barbeyrac.*

§. 53.

Betoog dier eigenſchappen.

Het betoog der bovengemelde eigenſchappen, in dien zin voorgeſteld, die wij opgaven, is uit het behandelde zeer duidelijk en gemakkelijk.

God

God heeft ons gefchapen. Hij heeft ons die natuur gegeven, dat wezen, waar door wij zijn, en onderfcheiden worden van anderen. Hij heeft ons in die betrekkingen op Hem, onzen evenmensch en andere wezens geplaatst, die, op ons wezen gegrond, ons natuurlijk zijn. Zijne wetten nu moeten volftrekt overeenkomftig zijn met onze natuur, met onze betrekkingen. Trouwens ftellen wij ons voor een oogenblik het tegendeel voor, verbeelden wij ons, dat Hij ons gelaste te handelen tegen ons wezen, tegen die betrekkingen, in welke Hij ons plaatste, zou Hij dan niet ftrijdig handelen met zich zelven?

Hij toch, door ons met die natuur te fcheppen, in die betrekkingen te ftellen, wilde die betrekkingen, Hij wilde dus tevens alles, wat met dezelven overeenkomftig ware; maar wilde nu zijn bevel juist het tegendeel, dan wilde Hij te gelijker tijd volftrekt tegenftrijdige dingen.

Daarenboven God bedoelde zekere, Hem waardige, einden, door ons te fcheppen, te fcheppen met die eigenfchappen, die vermogens, die wij nu hebben, en ons te plaatfen in die betrekkingen, waar in wij ons nu bevinden. Maar zou nu God zijne eigene bedoelingen, met ons zo en niet anders te fcheppen, niet geheel om ver werpen, niet geheel daar in te

 leur

leur gesteld worden, zo Hij ons nu gelaste tegen ons wezen en betrekkingen aan te handelen?

Het volgt dan van zelfs: Gods zedewetten, en dus het onderscheid tusschen zedelijk goed en kwaad, door dezelven daargesteld, moeten juist overeenkomen met ons wezen, met onze wezenlijke betrekkingen. Maar de wezens der dingen zijn noodzakelijk, eeuwig, onveranderlijk, dus moeten ook Gods zedewetten zodanige zijn: dat is, het was van eeuwigheid waar, dat zo ras er menschen waren, God hun zulke bepalingen van hunne vrije daden moest voorschrijven, die overeenkomstig hunne natuur, en natuurlijke betrekkingen waren en, zo min als hun wezen zelf, aan verandering blootgesteld; zelfs zou het tegendeel loutere ongerijmdheid zijn.

De opgaaf en wederlegging van bedenkingen hier tegen zal een nieuw gewigt aan dit betoog bijzetten.

§. 54.

Verdediging der gemelde eigenschappen tegen eenige bezwaren.

Tegen de stelling van het *eeuwige*, *noodzaaklijke* en *onveranderlijke* van het meergemeld onderscheid, staat regelrecht over de leer van zommigen, die meenen, *dat God in alles, dus ook in het geven van zedewetten, volkomen na willekeur handele.*

Eene

Eene ſtelling, die, (gelijk wij toonden §. 19.) ten onrechte aan de voorſtanders der betreklijke zedelijkheid wordt aangewreven, met alle reden afte keuren is, en niemand mogelijk in den zin zou zijn gekomen, ten zij een verkeerd denkbeeld van den waaren aart der redelijke of geestkundige vrijheid, (*libertas pſychologica*) daar toe aanleiding gegeven hadde (*a*).

1. *Zou* God niet uit enkelen willekeur wetten gegeven hebben?

Men werpt ons tegen, zo het onderſcheid tusſchen zedelijk goed en kwaad eeuwig, en onveranderlijk zij, zo kon God geene andere wetten geven, dan Hij gaf, en was dus niet volkomen vrij in de bepaling van het zedelijke.

Om hier op met alle mogelijke kortheid te antwoorden, merken wij het volgende aan.

1. Na enkele willekeur te handelen, drukt uit, zonder opzicht op redenen, die, of in het werkend onderwerp, of in voorwerpen der daden zouden te vinden zijn, werkzaam te zijn; of zo te handelen, dat men even geredelijk ook het tegengeſtelde had kunnen doen, van het geen men deed, zonder door het gewigt van redenen meer tot het eene, dan tot het andere bepaald te zijn (*b*).

Wanneer nu God zo willekeurig wetten gave, zouden dezelve niet rusten op zijne eigene bepaling omtrent de natuur der dingen zelve; maar op eene, om mij zo uit te drukken, gril-

grillige en onberedeneerde verkiezing, volgens welke Hij in alles juist het tegengeſtelde had kunnen voorſchrijven, van het geen Hij nu voorſchreef.

2. Dan zo uit blote willekeur wetten te geven, zou ſtrijden met alle zijne Volmaaktheden.

Gods oneindig Verſtand gedoogt zulks niet. Daar door toch ſtelt Hij zich, op de volmaaktſte wijs, den aart en het onderſcheiden wezen van alle dingen voor, en weet, wat met hetzelve overeenkomt, of er tegen ſtrijdt; maar dit zou, met eerbied gezegd, Hem nergens toe dienen, indien het geenen invloed had op zijnen wil, om dien te bepalen.

Gods Vrijheid zelve, wel beſchouwd, ging dan verloren. De Allerhoogſte toch is in den volſtrekſten zin vrij, om dat Hij alles doet, wat Hem behaagt, om dat het Hem op eene redelijke wijs behaagt. Stelt men nu in God eene volſtrekte willekeur, zo doet Hij, het geen hij wil, alleen, om dat Hij het wil. Dus doet Hij niet eens het geen zijn Verſtand als behaaglijk kent en beöordeelt. Zo ontneemt men God de redelijkheid van zijnen wil, en even daar door vervalt zijne Vrijheid geheel en al.

Gods Zelfsliefde, het welbehagen, dat Hij heeft in zijne eigene Volmaaktheden, duldt ook

niet,

niet, dat Hij zulke daden voorſchrijve, die regelrecht tegen dezelven inlopen.

Hij kan dus niet anders, dan gebieden, dat de daden der menſchen overeenkomſtig dezelven worden ingericht, en het tegendeel verbieden.

Gods Wijsheid vordert de beste middelen tot het beste einde, zijne Heerlijkheid namentlijk en het heil zijner Schepſelen. Door deze Volmaaktheid dan wordt Hij bepaald tot het voorſchrijven van zulke vrije werkzaamheden, als daar toe regelrecht ſtrekken, en het verbieden van het tegendeel. Zijne wetten toch moeten, zo wel in het *zedelijke*, als in het *natuurkundige* geſchikte middelen zijn ter bereiking dier grote einden, die Hij in de ſchepping en onderhouding bedoelt.

Gods Goedheid doet Hem het heil zijner ſchepſelen behartigen. Hij kan dan geenzins zulke wetten geven, wier opvolging het heil van de Weereld verwoeste, noch derzelver overtreding, (het geen in dat geval zoude zijn, de dadelijke bevordering van waar geluk), met geduchte ſtraffen achtervolgen.

Ja deze ſtelling, dat God alles na blote willekeur zou kunnen doen en gebieden, vernietigt zelfs het denkbeeld der Godheid. Hoe komen wij toch aan het zelve, zo wij alleen de rede

raad-

raadplegen? Immers door uit den aart van het Heel-al, uit deszelfs bestaan en eigenschappen, het bestaan en de hoge Volmaaktheden van deszelfs eerste Oorzaak afteleiden.

Maar zo nu die eerste Oorzaak handelde en wilde zonder redenen van Wijsheid, door zijn Verstand goedgekeurd, vervallen dan niet alle die redeneeringen geheel, en kan ik dan niet even goed tot een blind noodlot, of louter toeval in mijne bespiegelingen opklimmen?

In het bijzonder verdwijnt volstrekt het onderscheid tusschen zedelijk goed en kwaad, voor zo ver het uit de rede kenbaar is, door de stelling, die wij wederleggen. Trouwens alle onze bewijzen, ter staving deszelven, rusteden op de beschouwing onzer natuur, onzer afhanglijkheid en der doeleinden des Allerhoogsten. Maar stel nu, de Wetgever had andere geboden kunnen geven, zelfs tegenstrijdig met die, welken Hij nu voorschreef; vervalt dan ons redenbeleid niet geheel en al? en is dan het geheel natuurlijk recht zonder eenigen grond, zonder eenig betoog? eene loutere herfenschim?

Immers zo er eene natuurlijke zedewet, een recht der natuur zij, zo moet zulks uit de natuur kenbaar zijn.

Maar dit is ondoenlijk, indien, der menschen

na-

natuur gesteld zijnde, zijne zedepligten niet met zijne natuur in een vast verband staan (c).

Eindelijk, wij beroepen ons op de ondervinding. Al, wat God doet en gebiedt, ontdekt dat niet de grootste Wijsheid en Goedheid? Schoon wij niet altijd in bijzondere gevallen de redenen der Goddelijke handelingen kunnen nagaan, mogen wij echter niet veilig, van het geen wij in dezen weten, tot het geen ons nog onbekend is, besluiten?

Zien wij het niet dagelijks, dat wij uit de natuur der zaken tot Gods zedelijke bepalingen veilig voort redeneeren, en dat juist dat verboden en zedelijk kwaad is, dat natuurkundig zodanig is?

Blijkt dan niet uit deze bijzonderheden, dat Gods wil, noch tegen het wezen, dat is tegen de natuur en bepaalde hoedanigheden der dingen, door Hem zelven gevormd, inlopen kunne, noch dadelijk inlope; maar zijne wetten integendeel volledig overeenkomen met, en rusten op zijne Volmaaktheden, op onzen aart, en natuurkundige betrekkingen, en dus geenzins willekeurig zijn (a)?

(a) De geschiedenis van dit verschil is, onder anderen, opgegeven door *J. G. Toellner* in zijne lat. verh. *de potestate Dei non mere arbitraria* in

in de verh. van het Stolp. Leg. van 't jaar 1769. bl. 5—12.

(*b*) Verg. de zo even aangehaalde verh. van het Stolp. Leg. bl. 105.

(*c*) Conf. *Buddeus, de ſcept. mor.* §. 32. in *analectis hiſt. phil.* p. 257.

(*d*) Over dit onderwerp kan men met vrucht nalezen, behalven de boven aangehaalde verhandelingen van het Stolp. Gen., de aantekeningen van *Barbeyrac* op *Pufendorff, D. de la N. & des G.* L. II. C. III. §. 5.

§. 55.

II. Zijner niet verſcheidene Goddelijke wetten, die verandering ondergaan?

Maar, zegt men, *zijn er geene willekeurige wetten Gods, die noch uit Gods Deugden, noch uit den aart van het ſchepſel kunnen worden afgeleid:* b. v. verſcheidene ſtellige wetten van het Opperwezen, die daarom ook verandering ondergaan, en, na te voren voorgeſchreven te zijn, wel eens weder afgeſchaft werden?

Wij antwoorden: God handelt nooit zonder gewigtige redenen, zonder grote en Hem waardige doeleinden; die bedoelde Hij in alle zijne zedewetten aan het menschdom gegeven. Nu kan het wel zijn, dat wij kortziende ſchepſelen de redenen van deze en gene ſtellige wetten, in zommige gevallen, niet doorzien, en dezelven, noch uit Gods volmaaktheden, noch uit onze natuur volledig kunnen afleiden; ja zelfs over den

den grond derzelver verſchillen; moeten wij dan maar aanſtonds beſluiten: dezelve zijn geheel willekeurig?

Nog eens. Is door de zonde het licht der rede zo verduisterd, dat wij in vele opzichten onzeker zijn van onze natuurlijke pligten, en heeft het God behaagd, nu en dan, door ſtellige verklaringen van zijnen wil, die duisternis opteklaren, volgt dan daar aanſtonds uit, dat die geboden te voren geen beſtaan hadden?

Ten derden. Buiten onze wezenlijke betrekkingen, zijn er veele anderen, die van tijd tot tijd kunnen afwisſelen, door welken, het geen anders onverſchillig ware, ons natuurkundig goed of kwaad is. Zou dan de Allerhoogſte geen recht hebben, tevens door eene ſtellige wet, het geen door die bijzondere omſtandigheden alleenig voordeelig, of nadeelig is, of met zijne bijzondere oogmerken, in bijzondere tijden, overeenkomt, of daar mede ſtrijdt, ſtellig te gebieden, of te verbieden? en wanneer de reden dier bepaling ophoudt, die wetten weder afteſchaffen? Maakt dit dan eenige zwarigheid tegen het betoogde? daar wij ſpraken van natuurwetten, die op onze natuur dadelijk rusten (*a*).

(*a*) Verg. de verh. van het Stolp. Leg. van 't jaar 1769. bl. 169. en volg.

§. 56.

III. Rusten dezelfde natuurpligten wel op alle menschen?

Van niet meer gewigt is het, tegen het betoogde, intebrengen *het groot verschil en de verandering der pligten zelve, die op ons rusten, na gelang onzer verschillende omstandigheden:* b. v. anderen verbinden den Echtgenoot, anderen den Vader, anderen het kind, anderen de Overheid, anderen haren onderdaan.

Alle bedenking toch vervalt, zo wij het *volstrekt* en het *voorwaardelijk* natuurrecht onderscheiden.

Het eerste bevat die pligten, die op ons wezen, als zodanig, rusten. Deze blijven altijd ons verbinden, zo lang wij menschen blijven, en verbinden onveranderlijk alle menschen, zonder onderscheid. Zij zijn dus, zo wel als ons wezen zelf, *algemeen* en *onveranderlijk:* b. v. *Eer God, bevorder uwe volmaking,* en die van *uwen medemensch.*

Maar de pligten van het *voorwaardelijk* natuurrecht (*Jus naturae hypotheticum*) veronderstellen eenen zekeren staat, die eerst plaats moet hebben, eer zij ons betreffen, en die in onderscheidene menschen ook onderscheiden is. Deze dus kunnen veranderen, na mate onze staat zelf verandert, en rusten niet op allen. Daarenboven, er zijn veele daden, die, in

het

het algemeen beschouwd, onverschillig zijn; maar door het verschil van omstandigheden en gelegenheden, waar in zij worden uitgeöefend, goed of kwaad worden. Van hier, dat zij zomtijds geboden, zomtijds verboden zijn. Schoon echter ook, ten hunnen opzichte, het onderscheid tusschen zedelijk goed en kwaad onveranderlijk blijve: b. v. koud water te drinken, is in zich zelf onverschillig; het wordt goed, zo eene hevige dorst ons kwelt; maar is dodelijk, als wij verhit zijn. Mij eene ziekte moedwillig op den hals te halen, en nodeloos mij aan besmettende koortsen blootteëstellen, is ongeöorloofd; maar hoe veel heeft niet de inënting der kinderziekte tot hare verdediging?

Onder dat alles blijft echter het natuurlijk onderscheid tusschen zedelijk goed en kwaad het zelfde. Alles moet beöordeeld worden na dien onveranderlijken grondregel: *doe in die omstandigheden, waar in gij zijt, het geen uwe volmaking best bevordert.*

§. 57.

IV. Geeft onze verdorvenheid niet aanleiding tot pligten in den staat der onschuld onbekend?

Het gezegde leert ons reeds, hoe deze tegenwerping best te beäntwoorden zij: *rusten er niet thans op ons pligten, die geheel onbekend zouden zijn, zo het menschdom niet verdorven wa-*

ware, en die weder zullen ophouden in de toekomende Weereld? Toont dat niet het veranderlijke van het natuurlijk onderſcheid tusſchen zedelijk goed en kwaad?

Wij ſtaan gaarne toe, dat de natuurlijke zedekunde, om ons zo uittedrukken, eene andere gedaante had in den ſtaat der onſchuld, eene andere voor ons heeft in den ſtaat der verdorvenheid, eene andere hebben zal in den ſtaat der heerlijkheid; maar in dien drieledigen ſtaat blijft het wezen der menſchen onveranderd het zelfde, dus ook alle die pligten, die daar uit regelrecht voortvloeijen; alleen komen wij, uit kracht van dien verſchillenden ſtaat, in bijzondere omſtandigheden, op welken het algemeen, onveranderlijk natuurrecht toegepast, eene bijzondere wijzing ontvangt.

Laat ons dit met een voorbeeld toelichten.

Het is altijd onvermijdelijk onze pligt: *eer God, bevorder uwe volmaking, en die van anderen:* maar nu in dezen ſtaat van onze verdorvenheid, en dien van onzen medemensch, wordt God verheerlijkt, door oprecht berouw over onze zonden, erkentenis zijner langmoedigheid, en toevlugt nemen tot zijne Genade in den Verlosſer.

Nu eischt de bevordering van onze volmaking dikwerf: verdedig U zelven tegen allen onrecht-

vaar-

vaardigen aanval, neem het uwe, al ware het met geweld weder, en hier op rusten alle de rechten en pligten des oorlogs.

Nu worden de pligten omtrent onze evenmenfchen, die met ons verdorven, en daar door dikwerf elendig zijn, zo gewijzigd, dat zij ons opleggen mededogen, barmhartigheid, verdraagzaamheid, genade te bewijzen, elendigen te redden, enz.

Kortom uit den verfchillenden aart der pligten in dien drieledigen ftaat is zelfs een bewijs voor het onveranderlijke van het natuurlijk onderfcheid tusfchen zedelijk goed en kwaad afteleiden: wijl dat zelfde, op dien drieledigen ftaat toegepast, ons aanwijst, wat de mensch, eertijds onzondig, nu bedorven, hier na gezaligd, gehouden was, is, of zijn zal, te doen of te laten.

§. 58.

V. Kan God geen ontflag geven van de natuurwetten?

Gewigtiger fchijnt deze tegenwerping: *kan God zelf den mensch, door eene ftellige verklaring van zijnen wil, niet ontflaan van de volbrenging der natuurwet?* zo ja, zo fchijnt zijn oppergezag willekeurig te zijn, en zo vervallen alle bewijzen voor het eeuwige en onveranderlijke van het natuurlijk onderfcheid tusfchen zedelijk goed en kwaad.

 Grote

Grote mannen hebben het niet durven lochenen, dat God in de daad den mensch konde ontslaan, als Hij wilde, van pligten, op hunne natuur gegrond. (*a*)

Anderen daar en tegen hebben zulks gelochend, en met alle reden. (*b*)

Alle ontslag toch van de natuurwet is onmogelijk, om deze drie redenen.

1 Al wat met Gods Volmaaktheden op het naauwst verbonden is, kan God zelf uit kracht dier Volmaaktheden niet veranderen; maar zodanig is het natuurlijk onderscheid tusschen zedelijk goed en kwaad, gelijk wij boven zagen, Hoofd. II; Derhalven, enz.

2. Zo God in zekere opzichten den mensch ontsloeg van de pligten, die op zijn bestaan en wezen gegrond zijn, ware het even eens, als of Hij vergunde, dat de mensch tegen zijn natuur aan handelde en onafhanglijk van Hem wierd. Het geen de ongerijmdheid zelve is.

3. *Eindelijk*, zo God den mensch in een of ander geval van de natuurwet ontsloeg, zou Hij dat moeten doen door eene stellige wet; maar hoe kan eene stellige wet Gods de natuurwet verbreken; daar de eenige grond van onze verpligting, om stellige wetten te gehoorzamen, voortvloeit uit de natuurwet?

Dus één van beiden, of de stellige wetten

Gods

Gods komen met de natuurwet overeen, en dan zijn zij even daarom verbindende, of zij komen er niet mede overeen, en dan zijn zij even daarom niet verbindende.

Men vreze intusſchen niet, door deze ſtelling Gods gezag te na te komen. Wij toch lochenen, noch verminderen door dezelve geenszins Gods Oppergezag; maar leeren, dat, wijl de Allerhoogſte niets doen kan tegen zijne Volmaaktheden, dat geen juist, dat Hem bepaalde tot het geven der natuurwetten, Hem ook moet blijven bepalen, om die te handhaven.

(a) Gelijk *Marck*, *Comp. theol. Christ.* C. XI. §. 28. *De Moor*, *Comm.* P. II. p. 617—630.

(b) Zo denken *Grotius*, *de J. B. & P.* L. I. C. I. §. 10. *Pufendorff D. de la N. & des G.* L. II. C. III. §. 5. *Buddeus*, *Phil. pract.* P. II. Cap. IV. Sect. I. §. 10. *Schubertus*, *Phil. pract.* §. 57.

§. 59.

VI Heeft God niet meermalen ontſlag van dezelven gegeven?

Men meent tegen het gezegde zich te kunnen beroepen op *verſcheidene duidelijke voorbeelden van een dadelijk ontſlag van natuurwetten door God gegeven.*

Eene geheele reeks derzelver wordt elders opgegeven. (a)

Dan veele diergelijke voorbeelden, die men hier bijbrengt, doen niets ter zake, wijl zij alleen ftellige en niet natuurlijke wetten betreffen.

Anderen ontdekken ons flechts eene Goddelijke toelating, van deze en gene ongeregeldheden; maar geenszins derzelver goedkeuring, veel min het gebieden derzelver.

Anderen fchijnen, ja, hier meer in aanmerking te komen, om dat zij uitdrukkelijk iets gelasteden, dat de natuurwet niet gelastede, en dat buiten zulk een ftellig bevel niet geöorloofd zou geweest zijn: zodanig was het bevel des Heeren, aan Abraham gegeven, om zijnen zoon te offeren, ook het geen de Heere aan Israël voorfchreef, nopens de gouden en zilveren vaten der Egyptenaren, en de uitroeijing der Canaaniten.

Dan in die gevallen zelve had geen ontflag van de natuurwet plaats; maar een bijzonder ftellig bevel des Allerhoogften, om iets te doen, het geen met de natuurwet zelve niet ftreed, alfchoon het buiten zulk een ftellig bevel ongeöorloofd geweest ware.

Laat ons die gevallen zelve wat meer van nabij befchouwen.

Het bevel aan Abraham gegeven, om zijnen zoon Ifaac te offeren (*Gen.* XXII.), fchijnt ze-

zeker, bij het eerſte voorkomen, een voorbeeld van een ontſlag der natuurwet te zijn, die ons verbiedt, onzen evenmensch te doden. Dan echter bij nadere overweging blijkt het tegendeel overvloedig.

Wij mogen, volgens de natuurwet, onzen evenmensch niet *doden.*

Dit bevel ſteunt op dezen grond, dat wij geen Heeren zijn van het leven eens anderen; zo wij dan onzen evenmensch het leven ontnemen, matigen wij ons dat recht aan, dat God alleen toekomt. Maar de natuur zelve ſchrijft Gode als Schepper en Onderhouder dat recht toe, toont ons tevens, dat, als God ons daar toe door eene ſtellige openbaring van zijnen wil als middelen wil gebruiken, wij Hem moeten gehoorzamen.

Zo was het nu hier. God ontſloeg Abraham geenszins van de natuurwet, zo min als aardſche Richters van de natuurwet ontſlagen worden, als hun het recht over leven en dood wordt aanbetrouwd. Maar de Heer gaf alleen aan Abraham een ſtellig bevel, om iets te doen, dat buiten dat hem niet geöorloofd ware: want nu doodde hij op Gods bevel, daar de natuurwet: *gij zult niet doden*; alleen gebiedt: gij zult niet doden na goedvinden, noch zonder uitdruklijk gezag daar toe. (*b*)

 Zo

Zo dunkt mij vervalt alle bedenking, en het is niet nodig, tot verdediging dezer gebeurenis, ons te behelpen met de vergezogte verklaringen van *Bruns*, (*c*) *Hoefnagel*, (*d*) *Eichhorn*, (*e*) en anderen. (*f*).

Wat het tweede geval, hier boven genoemd, betreft, ons gemeld *Exod.* III: 22. *en* XII: 35, 36. Al ſtellen wij, dat, volgens onze vertaling, de Iſraëliten den Egijptenaren beroofden, volgt daar uit nog geenszins, dat wij een Goddelijk ontſlag moeten erkennen van de natuurwet. Gebiedt toch dezelve: *Gij zult niet ſteelen*; zo gelast zij alleenig het goed eens anderen niet na welgevallen, noch zonder hoog gezag, tegen zijnen zin, ons toeteëigenen. En dit blijkt te meer daar uit, om dat er verſcheidene gevallen zijn, waar in het ons vrij ſtaat, iemand van het zijne te beroven. Staat dit niet vrij in eenen rechtmatigen oorlog? ſtaat het mij niet vrij eenen krankzinnigen zijn mes te ontnemen, waar mede hij zich zelven wil kwetſen of doden?

In dit geval nu doet Israël zulks op het bevel van Hem, die de Heer is van alles, die alles, wat de mensch heeft, gaf, die het ook alles kan te rug nemen, als het Hem zo behaagt, wien de rede zelve het recht toekent, om daar toe, door een ſtellig bevel, als middelen, te

ge-

gebruiken, die Hij wil. Dus deed Israël hier iets, dat de natuurwet zelve billijkte, mits het maar niet geschiedde zonder uitdrukkelijk en stellig bevel des Allerhoogsten.

Behalven dat, tot verzagting van dit geval, veel kan worden bijgebragt. Het zij wij met zommigen (*g*) geloven, dat de Israëliten de gouden en zilveren vaten tot geschenk vroegen, en als zodanigen van de Aegyptenaren ontvingen; het zij wij met *Michaëlis* (*h*) stellen, dat de Israëliten dezelven voor eenen tijd ter leen namen, en wel ter goeder trouw, met oogmerk, om die terug te geven; maar toen zij door de Aegyptenaren vijandelijk wierden aangevallen, dezelven, volgens het recht des oorlogs, behielden; het zij wij liever het geval zo begrijpen, dat de Israëliten niet van alle de Aegyptenaren, maar bepaald, gelijk wij lezen, van hunne buuren en buurinnen, dus van hunne medeinwoners in Gozen, goud en zilver te leen vroegen, en dat wel tegen onderpand van hunne huizen, stallen, zaailanden, welken zij zich konden eigenen, zo het geleende niet wedergegeven wierd. (*i*)

Op diergelijke wijs nu kan ook het derde geval nopens de uitroeijing der Canaaniten, door God bevolen, worden opgevat. Ten zij men meene, dat de Israëliten, volgens de wet der na-

natuur zelve, recht op Canäan hadden; het geen door hunne langduurige afwezenheid niet verouderd was, waar van de Canäaniten zelven bewust waren, die het echter zonder eenigen grond van recht in bezit hielden, en weigerden interuimen: welke ſtelling veele redenen voor zich heeft, en, aangenomen wordende, alle bedenkingen eensklaps doet wijken (*k*).

Deze nu de voornaamſte en meest in het oog lopende voorbeelden zijnde, waarop men zich gewoonlijk beroept, om te tonen, dat God menſchen van de natuurwet kunne ontſlaan, zoude het overtollig zijn, anderen, ten zelven einde dikwerf, maar verkeerdelijk, bijgebragt, optelosſen (*l*).

(*a*) Conf. Cl. *de Moor*, l. c.

(*b*) Vid. *Pufendorff*; *D. de la N. & des G.* L. II. C. III. §. 5.

(*c*) Opgegeeven door *Paulus memorabilien*, Th. VI. S. I.

(*d*) *Fur Chriſtenthum, aufklärung, und menſchen wolh*, Th. I. Hiſt. VI. S. 586.

(*e*) *Alg. bibl. der bibl. litt.* B. I. St. I. S. 45.

(*f*) Verg. *Hamelsveld*, *Byb. verd.* D. II. bl. 329, 335. en *Perponcher*, aant. op *Michaëlis*, *bijbelverkl.* over *Gen.* XXII.

(*g*) Zie *Perponcher*, aant. op *Michaëlis bijbelverkl.* over *Exod.* XII: 36.

(*h*)

(*h*) *Moz. recht*, D. III. §. 179. & 180. en *bijbelverkl.* over *Exod.* XII: 36.

(*i*) Zo vat het *Hamelsveld* op, *Bijb. verd.* D. II. bl. 350. Eene andere verklaring geeft *van Vloten* in navolging van *Manger*, *Bijbelvert.* over *Exod.* III: 22.

(*k*) Zie *Hamelsveld*, *Bijb. verd.* D. II. bl. 339. en volg. *Michaëlis*, *Moz. recht*. D. I. bl. 319. en volg. *Bijvoegfels op hetzelve*, bl. 56. *Synt. Comment.* T. I. p. 217.

(*l*) Met het bovenftaande kan vergeleken worden *D. van de Wynpersfe*, Diff. *de harm.* p. 58. de verhandl. van het Stolp. Gen. van 't jaar 1769. bl. 171. en *Hamelsveld*, *Byb. verd.* D. II. Hoofdft. IX.

VIERDE HOOFDDEEL.

Aanwijzing van eenige voorname bijzonderheden, waarin het onderfcheid tusfchen zedelijk goed en kwaad, door zulken, die het goede wel eens kwaad, en het kwade goed zouden willen noemen, verdonkerd, of uit het oog verloren wordt, en van het onbetamende en nadeelige van dusdanige denk- en handelwijs.

§. 60.

Bepaling van het ware doel van dit Hoofddeel.

Uit het opfchrift van dit Hoofddeel, waarin meer bepaald aan het tweede gedeelte van het op-

opgegeven Voorſtel voldaan moet worden, zou men ligt kunnen afleiden, dat wij nu geroepen wierden tot eene opzettelijke opgave en beredeneerd verſlag van de voorname wangevoelens van vroegere en latere Wijsgeeren, nopens het betoogd onderſcheid tusſchen zedelijk goed en kwaad. Ware dit zo, wij zouden uitvoerig de ſtellingen van eenen *Archeläus*, *Ariſtippus*, *Carneades*, *Democritus*, *Theodorus*, *Epicurus* en anderen, van zommigen zeer veröordeeld, van anderen meer gematigd behandeld, en niet zonder ſchijn van reden, verdedigd, moeten toetſen; hier tegen de zo menigwerf te veel toegejuichte uitdrukkingen van anderen overſtellen, en zo, na de denkbeelden der heidenſche Wijsgeeren meer of min ontvouwd te hebben, bij onderſcheidene dwalingen in het midden des Christendoms, moeten ſtilſtaan, uitvoerig handelen van de geheele bende der *Godlochenaaren*, waar toe zo veelen ten onrechte gebragt wierden, der *Libertynen*, der *Spinozisten*, *Fatalisten*; vervolgens over hen, die, het geen vooral de tegenwoordige ſmaak is, in den Allerhoogſten alleenig natuurkundig goed, tot hoofddoel zijner daden ſtellen, zonder opzicht op het zedelijke in zijne ſchepſelen; daarenboven over hen; — dan waar toe zoude ik deze lijst vergroten? — Niets van dit alles komt mij

voór

voor de waare zin van dit voorſtel te zijn. Noch het verheven hoofddoel van het Eerw. Genootſchap, dat hetzelve opgaf; noch de bepaalde uitdrukkingen deszelven; noch het beperkt beſtek dezer verhandeling, vorderen iets diergelijks.

Wat dan? dan meene ik te zullen voldoen, als ik, in weinige trekken, de voorname aanvallen melde, die in deze dagen tegen het betoogd onderſcheid gemaakt worden, (zo al niet met dat oogmerk, ten minſten met dat gevolg, dat daar door hetzelve wankele, en dus tevens de voorname Leerſtukken van de Proteſtantſche kerk, en de gewigtige zedelesſen des Evangeliums, ondermijnd worden) en dat wel ter beveiliging van zommigen, op wier verleiding het hedendaagsch ongeloof uitloopt, ter inwinning van anderen, die reeds aanvanglijk door dien ſtroom worden weggeſleept, en ter aanvuuring van heiligmaking, zonder welke niemand God zien zal (*a*).

(*a*) Behaagt het iemand intusſchen nopens de gevoelens van vroegere en latere Wijsgeeren over dit ſtuk onderricht te worden, hij kan overvloedig te recht (behalven bij de Schrijvers der Wysgeerige Geſchiedenisſen, bepaald bij *Brucker*, *Hiſt. Phil.*) bij *Buddeus*, *Hiſt. Atheismi*, *D. van de Wynpersſe*, Diſſ. *de Liber-*

bertinismo. Barbeyrac, praef. ad Pufendorff, D. de la N. & des G. Cudworth, Diff. cit. *Syst. intel.* T. II. p. 615. *Ten Broek*, Diff. *de orig. moralit.*, en bij de meeste Schrijvers over de natuurlijke zedekunde; als *Grotius, Pufendorff, Cumberland, Wolff, Holman, Heineccius* en anderen, en in de verhandelingen van het Stolp. Genootſchap van het jaar 1757. en 1761.

§. 61.

Twee vooname bijzonderheden, waar in het meer gemeld onderſcheid verdonkerd wordt.

Tot *twee* voorname *bijzonderheden* breng ik, naar aanleiding van het opgegeven voorſtel, de ſchadelijke pogingen van zulken, die, in onze dagen, het onderſcheid tusſchen zedelijk goed en kwaad verdonkeren, het zij zulks ſlegts, tegen hun oogmerk aan, het ongelukkig gevolg dier pogingen zij, het zij zulks in de daad 'er door bedoeld worde, waar omtrent ik vooraf niet beſlis, niet gaarne iemand bezwarende, en overtuigd, dat ik zommige ſtellingen zal opgeven, wier voorſtanders in de daad niets minder, dan zulk eene treurige uitwerking, bedoelen. Deze twee bijzonderheden nu betreffen of *algemeene leerſtellingen*, of *bijzondere gedragingen.*

De eerſte betreft leerſtellingen, die daar heenen leiden.

Het eerſte ſoort is weder tweeledig, en behelst of *zulke ſtelzels*, die, na onze gedachten,

ten, den *grondslag der Goddelijke wetten, die het onderscheid tusschen zedelijk goed en kwaad bepalen, doen wankelen, of hetzelve in de daad verdonkeren, of uit het oog verliezen.*

§. 62.

1. Zulken, die den grondslag der Goddelijke wetten doen waggelen. *a.* Het lochenen der Godheid.

Tot de *stellingen, die den grondslag der Goddelijke wetten,* welke het onderscheid tusschen zedelijk goed en kwaad daarstellen, *doen waggelen,* behoren *in de eerste plaats, die het aanzijn der Godheid zelve lochenen.*

Dat 'er zulken van tijd tot tijd geweest zijn, en nog zijn, die zulk eene onzinnige leer hebben voorgestaan, dat 'er geen God zij; schoon het naauwlijks te begrijpen is, hoe bij iemand eene stellige en duurzame overtuiging van dezelve zijn kunne; is iets, waar over ik mij hier niet verder kan uitlaten (*a*). Maar dit staat bij ons vast, en het reeds betoogde bevestigt het, dat nooit duidelijker, nooit opzettelijker het onderscheid tusschen zedelijk goed en kwaad kan bestreden worden, dan door zulk een wanstaltig gevoelen.

Trouwens, zijn het Gods wetten alleenig, die het onderscheid tusschen zedelijk goed en kwaad daarstellen, zie §. 17—25, dan vervalt

N in-

immers dat onderfcheid geheel, als 'er geen God aanwezig zij.

Wel is waar, *Grotius* (*b*), *Wolff* (*c*) en *Kant* (*d*), verfchillen in dezen van ons, de beide eerften uit kracht hunner ftelling eener inwendige zedelijkheid, volgens welke, al ware 'er geen God, 'er echter een innerlijk onderfcheid zoude blijven tusfchen zedelijk goed en kwaad; en de laatfte, door het verdedigen eener practifche rede, die dit onderfcheid daarftelle, en welke alleenig bedachtzaam geraadpleegd, ons genoegzame gronden opgeve, om het aanzijn der Godheid te geloven.

Dan het beredeneerde in het eerfte Hoofddeel dezer verhandeling leerde ons het tegendeel (*e*). Waarom het ook niet nodig is, ons uittebreiden in de wederlegging der Godloochenaren en Deïsten, onder welken 'er veelen zijn, die uitdrukkelijk beweeren, dat het lochenen der Godheid niets toebrenge, om het onderfcheid tusfchen deugd of ondeugd te doen wankelen (*f*).

(*a*) Men kan hier over nazien *Buddeus*, *de Atheismo*, *Ypey*, *Gefch. der Christ. Kerk in de achttiende eeuw*, D. I. St. II. bl. 35. en volg. en anderen. Eene aanmerking echter vinde ik mij gedrongen hier bij te voegen: niemand verbeelde zich toch, dat in deze verlichte eeuw

die

dit onzinnig ſtelzel, dat 'er geen God zij, geen bijval vinde; was 'er ooit een tijdvak, waarin hetzelve eene halve eeuw lang, tot ondermijning niet ſlegts van den Christelijken, maar van allen Godsdienst, en dat zelfs onder allerleie rangen van menſchen, is voortgeplant, het is het tegenwoordige.

Hoe wenschlijk doch ware het, dat het ſnedig vernuft van *Voltaire* en de beſchaafde kundigheden van *d'Alembert*, *Condorcet* en anderen hunner vrienden, hen bevrijd hadden van zo veelen grond tot zodanige beſchuldiging te geven, als ons, uit derzelver ſchriften en loze bedrijven, nopens den reeds zo ver verſpreiden invloed van dat wangevoelen, en treurige vooruitzichten daar uit geboren, zo overvloedig wordt opgegeven door den Abt *Barruël*, in zijn werk, onlangs te Londen uitgekomen: *Memoires pour ſervir a l'hiſtoire du Jacobinisme*, Part. I. en door *Robiſon*, *Preuves des conſpirations contre toutes les religions*, T. I. Uit het eerstgemelde werk (en wel uit de oorſpronglijke uitgave van London, die van de Hamburgſche nadruk in bladzijden verſchilt,) heb ik in het vervolg van dit hoofddeel deze en geene aanhalingen van dikwerf zo hoog geroemde Franſche Wijsgeeren overgenomen.

(*b*) *Prol. de J. B. & P.* §. 11. die echter zulks niet volledig toeſtemt, en het tegengeſtelde leert, L. II. C. XX. §. 44. Zie hier boven §. 18.

(*c*) *Wolff*, *Ethica*, C. I. §. 20. p. 15. *Phil. pract.* P. I. §. 338.

(*d*) *Kant, crit. der rein. vernunft*, §. 836—843. verg. *v. Hemert, mag. der crit. Wijsb.* D. I. bl. 172. en verv. en verh. van het Haarl. Genootschap, D. XXVIII. *Christ. Spectator*, N. IX. bl. 256.

(*e*) Men vergelijke over dit verschilstuk de schone redeneeringen van *Barbeyrac*, praef. sur *Pufendorff D. de la N. & des G.* §. 6. & notes sur le meme livre, P. I. L. II. C. III. §. 19. *Treuerus* ad *Pufendorff*, *O. H. & C.* L. I. C. III. §. 10. *Holman*, *J. N.* P. I. C. II. §. 66. *Warburton*, l. c. T. I. bl. 52. *Necker, over het nut der Godsdienst-begrippen*, Hoofd. I. en II.

(*f*) Zo leert *Toland*, in *Adeisidaemone*, p. 71. dat, wijl het verschil van deugd en ondeugd uit het wezen der dingen voortvloeit, een Godlochenaar bij zich zelven altijd lof of verachting vindt over zijne goede of kwade daden; dat zelfs het lochenen van het toekomende leven hem te sterker prikkele tot het hoogste geluk van het tegenwoordige. In dezen is het ook *Bayle* met hem eens, *continuat. des pensées diverf.* T. II. C. 152.

Anderen trachten ons te beduiden, dat het om t'even is, wat men nopens God gelove, of men met de Braminen de fabel van de heiligheid van den Os, of van de Zonen Gods in Ceilon, of de Christelijke leer nopens het Opperwezen erkenne, dat dit tot de zuiverheid van leven niets toe, of niets afdoe. Verg. de Schrijvers der Berlynsche Registers *fur aufklärung*, Ap. 1789.

J.

Ja zijn 'er niet geweest, die tot dit uiterste vervoerd wierden, dat zij leerden, *dat de vreze van God, wel verre van het beginzel der wijsheid te zijn, het eerste begin van dwaasheid en onzinnigheid zij?* Men zie slegts *le Christianisme devoilé*, p. 55. edit. Lond. 1777.

§. 63.

b. Het betwisten zijner volmaakthe-den.

Ook wordt de grondslag van alle zedelijkheid ondermijnd, door hen *die de verhevene deugden van het Opperwezen ontkennen, of dezelven als onzeker en ons onbekend beschouwen.*

Hier toe behoren zij, die, met *Spinoza*, God met de Weereld verwarren, slegts ééne zelfstandigheid stellen, die noodzakelijk, onverdeeld, eeuwig zij, namentlijk God zelven, in wien alle dingen zijn, wiens vrijheid alleen bestaa in niet gehinderd te worden, door uiterlijk geweld, en wiens voorname eigenschappen zijn oneindige denking en uitgebreidheid. Dat deze stelling (daar zij in de daad de vrijheid van het Opperwezen en alle redelijke schepselen lochent, God en de Weereld verwart, Hem, die verpligt tot het zedelijke, niet onderscheidt van Hen, die verpligt wordt) alle zedelijkheid regelrecht verwoeste, behoeft geen betoog, (*a*).

Dan niet minder wordt dezelve verdrongen door de leer van die geenen, die drijven, dat wij ons met geene mogelijkheid van God eenig denkbeeld kunnen vormen, en dus wij ten zijnen opzichte niets moeten vastſtellen, dan dat Hij dadelijk beſtaa, en oorzaak der Weereld zij, zonder ons voor het overige te bemoeijen met te vragen, wie Hij zij, welk wezen Hij hebbe, en of Hij van de Weereld onderſcheiden zij of niet.

Een ſtelzel reeds in vroegere eeuwen door verſchillende Heidenſche Wijsgeeren aangenomen (*b*), dan ook in onze dagen weder door dezen en geenen opgewarmd (*c*), van zommigen zelfs met oogmerk, om het onderſcheid tusſchen zedelijk goed en kwaad te lochenen (*d*), althans regelrecht daar toe dienende; daar onze bewijzen voor het zelve ontleend waren uit de beſchouwing der Goddelijke Deugden zelve, die wij als bekend veronderſtelden.

(*a*) Ook deze ſtelling van *Spinoza* heeft nog hare voorſtanderen; men vergelijke de franſche *Encyclopedie*, art. *Encyclop.* en *Epicurisme*, aangehaald door *Barruël*, l. c. T. I. p. 63. en het geen hij verder opgeeft, p. 302. Zie ook Prof. *Klinkenberg* aant. op *Baumgarten Cruſius*,

ſius, bl. 415. & *de Marees, over de nieuwe wachters*, bl. 99. St. II. en vooral *Ypey*, l. c. D. I. St. II. bl. 79. en volg.

(*b*) Zo leerden vele heidenſche Wijsgeeren, dat het onmogelijk zij te bepalen, wie God zij, welk zijn wezen zij, dat dit geheel onzeker zij. Zie *Pfannerus, Syſt. theol. gentil.* C. II. §. 33. en C. X. §. 2. *Leland, noodz. der openb.* D. I. bl. 329. en volg. *Campbell, noodz. der Openb.* D. I. Hoofdſt. V. verh. van het Stolp. Genootſchap van 't jaar 1757. bl. 187.

(*c*) Verg. onder anderen, *Erweis des himmelweiten unterſcheides der moral von der Religion*, wederlegd door *Villaume, ueber das verhalt. der Relig. zur moral.* en een ander werk, genaamd *Philoſophiſche onderzoekingen over de Godgeleerdheid en den Godsdienst*, vertaald door *van der Duſſen*, bl. 62. en meer diergelijken aangehaald door *Barruël*, l. c. T. I. p. 22—27. 158. 301.

(*d*) Zie het zo even gemeld *erweis des himmelweiten*, enz.

§. 64.

c. Het ſtelſel da God geheel onverſchillig zij omtrent het zedelijke in ons.

Geen mindere aanmerking verdient in deze dagen de zo zeer aangeprezene leer van sommige nieuwe Hervormers, onder anderen *Eberhard* en *Steinbart*, die drijven, *dat de Godheid in de Schepping der menſchen alleen natuurkundig goed bedoelde, en voorts onverſchillig zij omtrent het zedelijke in hun*, zo dat het

den Oneindigen, die uit ons doen of laten geen voordeel of nadeel heeft, volmaakt om het even zij, wat wij verrichten, als het ons maar niet regelrecht ten verderve ſtorte (*a*).

Met welke ſtelling, elders overvloedig wederlegd (*b*), de franſche Wijsgeeren *Voltaire*, *Diderot*, *d'Alembert* en anderen vrij wel overeen kwamen, door te leeren, dat, zo 'er al een God zij, Hij zich echter niet bemoeije met deugd en ondeugd (*c*).

Cicero begreep het beter, als hij ſchreef: *ſunt Philoſophi & fuerunt, qui nullam habere cenſerent humanarum rerum procurationem Deos: Quorum ſi vera ſententia eſt, quae poteſt eſſe pietas? quae ſanctitas? quae religio? — Haud ſcio, an pietate adverſus Deos ſublata, fides etiam, & ſocietas humani generis, & una excellentiſſima virtus, juſtitia, tollatur.*

„ Er zijn, er waren door alle tijden heenen „ Wijsgeeren, die meenden dat de Goden zich „ met de aangelegenheden der menſchen niet be„ moeiden. Doch zo hunne ſtelling waarheid zij, „ wat wordt er dan van de Godsvrucht? van de „ heiligheid? van den Godsdienst? Ik weet niet, „ of zo de vreeze Gods vervalle, niet tevens de „ trouw, en de menschlijke maatſchappij, en „ eene der voortreflijkſte deugden, de gerechtig„ heid namentlijk geheel verloren gaan (*d*)."

To

Te regt zeker! trouwens, daar wij in het tweede hoofddeel dezer verhandling uit de liefde Gods jegens zich zelven, uit zijne hoge doeleinden in de fchepping en onderhouding, uit onze voortreflijkheid, tevens ook uit onze zwakheid en verdorvenheid, het noodzaaklijke eener zedewet hebben afgeleid, en bewezen, dat, fchoon God door de zonde geen nadeel lijde, het Hem echter uit kracht zijner Volmaaktheden niet onverfchillig zijn kunne, hoe zijn redelijk fchepfel zich gedrage, of overeenkomftig dezelven en zijne bedoelingen of niet; volgt van zelfs, dat de bovengemelde wangevoelens in de daad alle zedelijkheid verwoesten, en, in plaats van zede-wetten, die verpligten, een beredeneerd eigen-belang ftellen (*e*).

(*a*) Zie Prijsverhandl. van het Haagfche Genootfchap., *over den invloed van fchadelijke fchriften*, bl. 30.

(*b*) Onder anderen door *Hulshoff*, *gefpr. over de Voldoening* en *Prof. J. van Voorst*, verh. *over de Goddelijke ftraffen.*

(*c*) Verg. *Barruël*, l. c. T. I. p. 418. *Helvetius*, *fur l'homme*, Sect. X. C. XIV. T. I. p. 102. en het allerfchandlijkst werk, getiteld: *besfer als Horus*, daar alles wordt bijeen gebragt, wat mogelijk is, om allen Godsdienst en deugd te vernietigen, zie *Ypey*, l. c. D. II. bl. 205.

(*d*) *De natura Deorum*, L. I. C. II.
(*e*) Conf. *Grotius*, *J. B. & P.*, L. II. C. XX, §. 46. *Pufendorff*, *D. de la N. & des G.*, L. II. C. IV. §. 3. & les not. de *Barbeyrac*. Item not. ad *Pufendorff*, de *O. H. & C.*, L. I. C. IV. §. 4. edit. opt. *D. van de Wynpersse*, Diss. *de Libertinismo* p. 25.

§. 65.

d. Het vestigen van Gods oppergezag op verkeerde gronden.

Uit geen ander oogpunt kunnen wij ook de leerstelsels van hen beschouwen, *die het Oppergezag des Allerhoogsten bouwen op zulke gronden, die of Gode tot oneer zijn, en Hem in de daad in eenen Tijran zouden herscheppen, of die ten minsten ter vestiging van dat Oppergezag onvoldoende zijn.* Trouwens wordt het onderscheid tusschen zedelijk goed en kwaad bepaald door Gods wetten, en veronderstelt derzelver bestaan het recht des Allerhoogsten, om te gebieden; zo wankelt noodwendig het één, zo wel als het ander, wanneer dat recht niet behoorlijk gevestigd wordt.

Bepaald heb ik het oog op de leer van *Hobbes*, die de grondslag van Gods oppergezag over menschen in zijne onweêrstaanbare kracht stelde, en wederkeerig de reden der verpligting, om ons aan Hem te onderwerpen, daar in vond, dat wij te zwak zijn, ons tegen Hem te verzet-

zetten (*b*); waar uit een der nieuwe Hervormers afleidde, dat overal, waar God kracht heeft gegeven tot zekere daden, daar ook even daarom recht tot dezelven is (*b*).

Volgens deze leer nu zou het recht Gods in de daad niet verschillen van dat van eenen dwingeland en ſtruikrover, en dus volſtrekt alle Godsdienst en deugd verwoest worden, als alleen uit dwang, nooit uit liefde tot God kunnende uitgeöefend worden.

Niet beter is de ſtelling van *Spinoza* (*c*), die het Goddelijk oppergezag vestigde op de toeſtemming van menſchen, van hunne natuurlijke vrijheid afſtand doende, om zich aan God te onderwerpen: want dus wordt het recht Gods afhanglijk van het ſchepſel; dus zijn allen, die weigeren zich aan God te onderwerpen, ontſlagen van alle zede-wetten; om nu niet meer te noemen (*d*).

Min voorzigtig is het dan ook de grondſlag van Gods recht om te gebieden, te vestigen op het nut, het belang, dat de mensch er in hebbe, God te gehoorzamen. 't Is verre van ons de voorſtanders dier ſtelling, vooral den wijdberoemden *Wolff* en zijne volgeren (*e*), te beſchuldigen, als of zij dus het meergemeld onderſcheid tusſchen zedelijk goed en kwaad zochten te verdonkeren; echter kan die ſtelling ook

daar

daar toe worden misbruikt, en wordt helaas! van zommigen ook tot dat einde misbruikt. Trouwens dan zouden wij alleen Gods wetten moeten betrachten, uit hoop van nut en voordeel, niet uit grond eener zedelijke verpligting. Dan zouden Gods wetten alleen vriendelijke raadgevingen zijn, voorſtellingen van het geen ons nut of nadeelig zij, door wier verzuim wij alleen ons zelven zouden benadeelen; maar geenszins den hogen God beledigen (*f*), en zedelijke deugd, gelijk ook de Kantiaanſche Wijsbegeerte zeer wel aanmerkt (*g*), ontbonden worden in bedachtzame voorzichtigheid, om natuurkundig kwaad te vlieden, en dus het zedelijke geheel vervallen (*h*).

(*a*) *De cive* C. XV. §. 5. *Leviathan* C. XXXI. §. 27. De wederlegging dier leer kan men vinden in de *verhand. van het Stolp. Leg. over de zedekunde*, D. II. bl. 260, 330, 430, 477, 512. en volg. en bij *D. v. d. Wynperſſe*, Diſſ. de *libertinismo*, p. 31—34. Orat. *de philautia*, p. 33.

(*b*) Zie een geſchrift, *over de vrijheid van de drukpers en derzelver grenzen*, aangehaald in de *Bericht. der N. Herv.* D. IV. bl. 76—79. en daar bondig wederlegd.

(*c*) In *tract. theol. politic.* C. XVI.

(*d*) Conf. Diſſ. leg. Stolp. ad an. 1765. p. 153.

(*e*)

(*e*) Conf. *Wolff*, *phil. pract.* T. I. *Schubertus*, *phil. pract.* C. II. & III. *Thomasius*, obs. Hall. T. VI. obs. XXVII. *Burlemacqui*, *princ. du droit. nat.* I. VI. 13. & I. IX. 3—8.

(*f*) Uitdruklijk spreekt zo *Steinbart*; *leer. der Gel.* afd. III. §. 29. bl. 68. *Bolingbroke*, *Works*, vol. IV. p. 283, 284.

(*g*) Verg. *van Hemert*, *mag. der crit. Wijsb.* D. I.

(*h*) Deze aanmerkingen worden uitvoeriger verdedigd, en vermeerderd door den Heer *Dryfhout*, diss. inaug. *de moralit. act. hum. D. van de Wynpersse*, diss. de *libertinismo*, p. 15. & orat. *de philaut.* p. 35.

§. 66.

e. Het ontkennen van 's menschen vrijheid.

Op eene gantsch andere wijs wordt de grond van Gods oppergezag, en daar door ook van het onderscheid tusschen zedelijk goed en kwaad, ondermijnd van alle die geenen, *die des menschen natuurlijke vrijheid lochenen.* Bestaat er toch, volgens het geen wij toonden *Hoofd.* I., geene *zedelijkheid*, daar *redelijke* vrijheid ontbreekt. Men oordeele dan, hoe zulk eene stelling het *zedelijke* geheel verdringe.

Dezelve is intusschen niet slechts beweerd van *Spinoza*, maar ook van *van Hattem*, *Leenhof*, *Deurhof*, die dreven, dat wij in de daad geen vermogen hebben, om vrij te handelen;

maar

maar alleen en geheel lijdelijk zijn, en daarom ook onder de fatalisten gerekend wierden: wijl zij ftelden, dat alles in de Weereld, volgens eene eeuwige, noodzaaklijke order of bepaling voortgaa, waar aan niemand zich kunne onttrekken, welke zij, onder bijbelfche fpreekwijzen van Gods wil, befluit enz. voorftelden. Zo leerden de navolgers van *Quintinus*, dat er flegts één Geest zij, door wien God zelf in allen leve, en na willekeur werke; dat dus niet wij zelven, maar God in ons werke, en wij alles, wat wij, of anderen doen, als door God gedaan, moeten goedkeuren, en niets afkeuren; dat er geene zonde zij, als in den waan van sommige onkundige en onvergenoegde menfchen, die weder vervalle, zo ras men alle zorg voor, en beangftigingen over het kwade uitfchudde; dat wij dan berouw oefenen, als wij erkennen, geene zonden bedreven te hebben.

Waar uit zij zelven afleidden, dat een ieder aan zijne roeping moete beantwoorden, dat is dat doen, waar toe hij geneigd is, en zich met recht, niet flegts aan bedrog en dieverij, maar ook aan allerlei wellusten en hoererij moete overgeven, waarin eigentlijk het geestelijk huwelijk beftaat (*a*). Met dezen kwam ook in latere tijden de befaamde dweper *Edelmann* vrij wel overeen; fchoon de ongebondene gevolgtrek-

trekkingen, zo even opgenoemd, niet overneemende (*b*).

Hier toe behoren vervolgens alle die geenen, die meenen dat de ziel ſtoflijk zij, waar door dus de mensch tot een bloot werktuiglijk beeld verlaagd wordt. Onder de nieuwere verdedigers van dit ſtelſel zijn *Priestley* (*c*), *Villaume* (*d*) en anderen, ſchoon zij volſtrekt trachten te beweeren, dat dit ſtelſel het onderſcheid tusſchen zedelijk goed en kwaad geenszins verdonkere (*e*).

En is het wel wonder, dat die franſche Wijsgeeren, van welken ik boven ſprak, wier groot doel was, *ecraſér l'infame* door wien zij, ô gruwel! verſtonden onzen gezegenden Verlosſer (*f*), die daar toe alles in het werk ſtelden, ook de franſche *Encyclopedie* daar toe dienstbaar maakten, om overal verwarring, onzekerheid, dwaling te zaaien, op dat men eindelijk niet meer wetende, waaraan zich te houden, den Christelijken Godsdienst zoude verlaten; tevens van tijd tot tijd zulke voorſtellen in dezelve mengden, waar door de onſtoflijkheid der ziel, en hare waare vrijheid vervalt. Schoon zij bij de woorden *bête*, *droit naturel*, *liberté* wel redeneerden, uit vrees van het werk verboden te zien; zo ontdekt men zulks echter duidelijk bij de woorden, *Locke*, *animal*, *fortuit*, *evidence*, *fatalité* (*g*). (*a*)

(*a*) Conf. *D. v. d. Wynpersse*, Diff. *de libert.* §. 5. & de *harm. leg. div.* prol. §. 5. *Roff.* Diff. *de malo morali*, p. 4. *Scharp*, *brieven over Meyer*, bl. 131. *Ditton*, *over de onstoflijkheid der ziele*, Hoofdst. XIII.

(*b*) Verg. *Ypey*, l. c. D. I. St. II. bl. 96. en volg.

(*c*) *Hist. der verbast. van het Christendom*, D. I. bl. 372. en volg. wederlegd door den Heer *Velingius*, prijsverh. *tegen Priestley*, bl. 374. en volg. *Gavel*, ibid. bl. 279. en volg.

(*d*) *Brieven over het kwaad*, D. II. br. 29. bl. 204. en volg.

(*e*) Zie *Villaume*, l. c. bl. 205—217. *Helvetius*, *sur l'homme*, Sect. VII. C. I. bl. 216, 277.

(*f*) Dit is bewezen door *Barruël*, l. c. T. I. p. 31.

(*g*) Verg. *Barruël*, l. c. p. 66, 161, 320, 321. & *Robison*, l. c. T. II. C. IV. p. 274.

§. 67.

2. Zulken, die het onderscheid zelf tusschen zedelijk goed en kwaad lochenen.

Nu treden wij ter nadere opgave van het *tweede soort dier stellingen*, door welken, in onze dagen, het onderscheid tusschen zedelijk goed en kwaad meer of min wordt verdonkerd.

Wij brengen hier toe, *in de eerste plaats*, die allen, die, om het bewijs voor het meergemeld onderscheid, uit de algemeene overtuiging deszelven, in de harten afgeleid, te ontzenuwen, en het besluit daar uit gevormd § 38. en volg. te vernietigen, *die algemeene overtuiging toeschrijven aan die verkeerde gronden, die wij*

§. 46.

§. 46. *opgaven en wederleiden.* Namentlijk opvoeding, ftaatkunde, eigenbelang en diergelijken; zo leert *Hobbes*, (om hier flegt iets aantevoeren, dat wij boven §. 46. niet opgaven) dat alle onze vrije daden in zich zelven onverfchillig zijn; maar eerst dan zedelijk goed of kwaad worden, als de Overigheid dien aangaande iets bepaalt; uit welke bepaling alleen het onderfcheid tusfchen deugd en ondeugd geboren worde (*a*).

a. Die de algemeene overtuiging van hetzelve uit verkeerde gronden afleiden.

Om die zelfde reden fpreken, onder de Deïsten, de *Graaf van Pasferan*, *John Dove* en *de la Mettrie* met veel verachting van het geweten, hetzelve aan vooroordeelen', verdichtfelen van fchoolleeraaren, gewoonten en dromerijen van krankzinnigen toekennende (*b*).

Zo beweerde *Freret* uitdruklijk, dat de denkbeelden van deugd en ondeugd, recht en onrecht, eer en fchande enkel willekeurig zijn, en van gewoonten afhangen (*c*), en *Helvetius* (*d*), dat de eenige regel, om deugd en ondeugd te onderfcheiden, de wet zij der Vorften en het algemeen belang (*e*), en dat de knaging van het geweten alleen een voorgevoel zij van toekomende fmerten, en bezef van het nadeelige onzer daden (*f*).

(*a*) Conf. *elem. phil. de cive.*

(*b*) Verg. *Piper*, prijsverh. *over de overeenkomst tusſchen vroegere en latere beſtrijders van den Christ. Godsdienst*, bl. 223. en volg. *Ypey*, l. c. D. I. St. II. bl. 125.

(*c*) *Lettres de Thraſibule.*

(*d*) *De l'Eſprit*, Diſc. II. & IV.

(*e*) *De l'Eſprit*, Diſc. II. C. VI — X.

(*f*) Verg. *Barruël*, l. c. T. I. p. 162.

§. 68.

b. Die dat onderſcheid zelf dadelijk ontkennen.

Vooral behoren hier toe die allen, *die dadelijk het onderſcheid tusſchen zedelijk goed en kwaad verwerpen.* Zij, die volſtrekt de algemeene overtuiging deszelven onder het menschdom betwisten, waar van ik §. 44. ſprak, komen hier in aanmerking, wijl zij juist daarom ook alle bewijzen voor ons gevoelen ons zoeken te ontwringen. Er waren reeds oudstijds (*a*), en er zijn nog onder de nieuwe Schrijvers veelen, die rond uit lochenen, dat er iets van natuure eerlijk, of ſchandelijk zij (*b*).

Hier bij voegen wij die geenen, die opzettelijk veele pligten der zedekunde doorſchrijven, vooral zulken, die omtrent den Allerhoogſten verkeeren, waar door van zelfs alle de overigen op losſe ſchroeven geſteld worden (*c*), zie §. 18 — 24. Eindelijk (want alle bijzonder-

derheden hier toe betreklijk, kan ik onmogelijk opgeven) verdient hier eene plaats het wangevoelen van zommige Jesuïten, in vroegere dagen (*d*), nu met opzet door de zogenaamde *Illuminaten*, met *Weishaupt* aan het hoofd, gedreven, dat alles zedelijk goed zij, wat tot een goed oogmerk geschiede (*e*). Eene stelling die de grootste ongerechtigheden vrijpleit, de schreeuwendste gruwelen verschoont en aanprijst, en dus regelrecht alle onderscheid tusschen zedelijk goed en kwaad vernietigt.

(*a*) Conf. *Buddeus*, de *scept. mor.* §. 5. in *anal. hist. phil.* p. 218.

(*b*) Verg. *Schulz*, *moral fur alle Standen*, *Ber. der N. Hervormers*, D. II. bl. 40. D. IV. bl. 77. Zo noemt *Helvetius* uitdruklijk de verhevenste deugd, dwaasheid, (*de l'esprit*, Disc. II. C. VI—X.) en zegt, dat het niet er op aan kome, of iemand deugdzaam zij of ondeugend, als hij maar verligt is, (*sur l'homme*, T. II. C. VI. p. 467.) Elders beweert hij, dat schaamte bij de vrouwen, niets is dan eene uitvinding van eene meer verfijnde wellust, dat ouderliefde geene pligt der natuur zij; maar een uitwerksel der opvoeding, (ibid. Sect. II. C. VIII. Sect. VIII. not. 3. & *de l'esprit*, C. VI. n. 9. & Disc. II. C. IV. & XV.) Of luidt het beter als *Tousfaint* vermeldt, dat de liefde tusschen jonge lieden van beide ge-

geſlagten, nooit te berispen zij, dat kinderen niets aan hunne ouderen wegens hunne geboorte verſchuldigd zijn, dat God zich geene wraak kunnende veröorloven, zelfs de ſlegtſten niets van toekomende ſtraf te vrezen hebbe? Zie *Barruël*, l. c. T. I. p. 320. Hoe ver in dezen *de la Mettrie* het gebragt hebbe, leert *Ypey*, l. c. D. I. St. II bl. 45.

(*c*) Zo noemt *Boulanger* de vreze Gods het begin van onzinnigheid (*le Chriſtianisme devoilé* p. 55.) Een ander zegt: te geloven, dat men God kan beledigen, is te wanen, dat men ſterker zij dan God. Zie *Barruël*, l. c. p. 164. & 417. *Villaume* leert: *eeren*, *vereeren*, *loven*, *als er van God geſproken wordt*, *is geen werk van menſchen; deze uitdrukkingen verkleinen het hoogſte Wezen.* (*Verh. der relig. zur moral.* p. 184, 185.)

(*d*) Conf. *Pufendorff*, *J. N. & G.* L. I. C. VII. §. 4.

(*e*) Vid. *Barruël*, l. c. T. IV. p. 231—236.

§. 69.

c. Hetzelve, als geheel onzeker, voorſtellen.

Een derde ſoort van leerſtelſels hier bedoeld is van die geenen, *die de zedekunde*, *als eene geheel onzekere en onvaste wetenſchap uitkrijten*, waar door dus in de daad het onderſcheid tusſchen zedelijk goed en kwaad los en onzeker wordt.

Zo beſchouwde haar reeds in vroegere eeu-

wen

wen *Aristoteles* (*a*) en in latere dagen hebben *Montague* en *Bayle* dezelve ook als zodanig bebnikbeld; maar zijn uitneemend wederlegd door *Barbeyrac* (*b*) en *Pufendorff* (*c*).

Hier toe behoort ook het merkwaardig getuigenis van *Voltaire*, toen hij reeds bijkans 80 jaren oud was: *tout ce qui nous environne, est l'empire du doute, & le doute est un état desagreable. Y a t'il un Dieu, tel, que l'on dit? une ame, telle qu'on l'imagine? des relations telles, qu'on les etablit? Y a t'il quelque chose à esperer après le moment de la vie? La gloire n'est elle, qu'une illusion? Tous les étres sont ils egaux devant le grand Etre, qu'anime la Nature? Que le heros philosophique debrouille tout céla; pour moi je n'y entends rien.* „ Van alle zijden omringt ons het rijk der twij„ feling, en het twijfelen is eene zeer onaange„ name staat. Is er een God, en is Hij zodanig als „ men zegt? Is onze ziel zodanig, als men zig „ verbeeldt? Zijn er zulke betrekkingen, als men „ vaststelt? Is er iets na het eindigen van dit le„ ven te hopen? Is de roem niet anders dan eene „ beguicheling? Zijn alle wezens elkanderen ge„ lijk in het oog van dat groot wezen, dat de na„ tuur bezielt? Laat de schrandere Wijsgeer dit „ alles ontwarren, ik voor mij verstaa er niets „ van (*d*)."

 (*a*)

(*a*) Conf. *Buddeus*, l. c. *de scept. mor.* p. 222.
(*b*) Praef. ad *Pufendorff*, *D. de la N. & des G.*
(*c*) *Pufendorff*, ibid. P. I. L. I. C. I.
(*d*) *Voltaire*, *let.* 179. 12 Oct. 1770. cité par *Barruël*, l. c. T. I. p. 22. & 249. Behaagt het iemand intusschen over diergelijken, die aan alle gewigtige waarheden in onze dagen twijfelen, nader onderricht te worden, hij raadplege *Ypey*, l. c. D. I. St. II. bl. 140. en volg.

§. 70.

d. Die deugd en nuttigheid, ondeugd en leed met elkanderen verwarren.

Niet minder verdienen zij hier eene plaats, die leeren, *dat het nut, het voordeel, of natuurkundig goed alleen onze daden moete regelen, en zedelijk goed en kwaad niets anders zij, dan het geen ons voordeelig of nadeelig is.* Wij staan gaarne toe, dat deugd en geluk, ondeugd en verderf met elkanderen in verband staan, dat de hoge Wetgever ons dat geen gelast heeft, dat ons tot heil strekke, en het tegendeel verboden; maar door echter die beiden te verwarren, wordt in de daad het onderscheid tusschen zedelijk goed en kwaad verdonkerd. Zie het beredeneerde §. 9—24. (*a*).

Om deze reden hebben reeds veele heidensche Wijsgeeren in vroegere eeuwen zich toegelegd, om met allen ernst te waarschouwen tegen deze verwarring van het *nuttige* en het

eer-

eerlijke, waar omtrent *Cicero* zich in het bijzonder sterk heeft uitgelaten (*b*). Dus ijverden zij tegen de stelling van *Epicurus*, dat het onderscheid tusschen zedelijk goed en kwaad, alleen in het nut of nadeel der daden zijnen grondslag hadde (*c*). *Rousseau* heeft in latere dagen die stelling met alle mogelijke kleuren opgecierd (*d*), en zo leeren zommigen der nieuwe schrijveren geen eigenlijk kwaad, dan alleen smart en lijden (*e*). Hoe *Villaume* daar over zich uitlate, zagen wij §. 14. *Helvetius* schreef, dat deugd voor bijzondere persoonen niets zij, dan heblijkheid tot nuttige daden, dat eigenbelang de eenige algemeene maatstok zij van de verdiensten der menschlijke daden, zo dat, als ergens een deugdzaam mensch ware die niet gelukkig was, men recht hadde uitteroepen: *ô deugd gij zijt niets anders dan een ydele droom!* (*f*).

Du Marsais zegt, dat er geen andere deugd zij, dan te doen het geen nut is, geene andere ondeugd, dan het geen schadelijk is (*g*).

(*a*) Conf. *Pufendorff*, *D. de la N. & des G.* T. II. C. III. §. 10. & les notes de *Barbeyrac*. *Turretin*, Diss. de *leg. nat.* p. 280. seqq. *Holman*, *J. N.* P. I. C. II. §. 57—64. *D. v. d. Wynpersse*, Orat. *de philautia*, p. 31.

 (*b*)

(*b*) Vid. *Cudworth* & *Ten Broek*, l. c. *D. v. d. Wynpersse*, l. c. p. 25.

(*c*) Conf. *Lucretius*, *de rerum nat.* L. V. Sect. 19. Vergelijk hier over *Brouwer*, verh. van *Teylers* Godgel. Gen., D. XXVIII. bl. 49.

(*d*) *Sur l'orig. de l'inegal. parmi les hommes*, praef. p. 59.

(*e*) Zie verhand. van het Haagsch Genootschap *over de schadelijke schriften*, b. 33.

(*f*) *De l'esprit*, Disc. II. & IV.

(*g*) *Essai sur les prejugés*, C. VIII. verg. *Barruël*, l. c. T. I. p. 332.

§. 71.

e. Of *redelijk* en *zedelijk* goed niet onderscheiden.

Op eene diergelijke wijze, maar minder in het oog lopend, wordt de zedekunde ondermijnd; *door de jammerlijke verwarring van zedelijk en redelijk goed*, waar van wij reeds boven spraken §. 9. en volg. Is toch *redelijk* goed alleen *natuurkundig* goed, voor zo ver het in *redelijke* wezens valt, zo vloeiën uit deszelfs verwarring met het *zedelijke* die zelfde gevolgen voort, die wij §. 70. opgaven.

Nogmaals herhalen wij het gezegde §. 65., dat wij den beroemden *Wolff*, *Thomasius* en anderen, die in dezen met hun zamenstemden, geenszins verdenken, als of zij, door het *redelijke* en *zedelijke* niet genoegzaam te onderscheiden, bedoelen de zedekunde te ondermijnen;

nen; dan echter hunne leer wierd van veelen daar toe aangegrepen, als van *Eberhard*, *Steinbart* (*a*), *Villaume* (*b*) en anderen, en wij kunnen niet nalaten, in dezen onze toeſtemming te geven aan de Kantiaanſche Wijsbegeerte, die deze verwarring eene *dadelijke verguizing der zedekunde noemt* (*c*).

Gods wetten enkele vaderlijke raadgevingen noemen.

Met deze onnaauwkeurigheid gaat doorgaands tevens eene andere gepaard, hier in beſtaande, dat Gods zedewetten, welke het onderſcheid tusſchen zedelijk goed en kwaad bepalen, enkele vaderlijke raadgevingen zouden zijn, eene ſtelling, ook thans van verſcheidenen onder de nieuwe hervormers gretig aangenomen (*d*), en die wij reeds wederleiden §. 65.

Daarenboven wordt uit die leer hedendaags afgeleid, dat God ontſlag geven kan van alle gevolgen en vruchten der zonde, op verklaard berouw en boetvaardigheid, dat de Allerhoogſte de zonden ſlegts beſchouwe, als kinderachtige dwaasheden van menſchen, die zich wanen hun geluk beter te kennen, dan Hij zelf. Het geen alles uit voorgemelde verwarring voortvloeit, en het onderſcheid tusſchen zedelijk goed en kwaad regelrecht naar het hart ſteekt (*e*).

(*a*) Zie *Steinbart*, *leer der gelukz.*, § 15, 19, 23, 24.

(*b*) *Brieven over het kwaad*, D. I. bl. 14. & 333.

(*c*) *Kant*, *operum ad phil. crit.* editorum & verſorum per *Born*, T. III. P. I. L. I. C. I. p. 26—29. L. G. *Bekenn.* Diſſ. leg. Stolp. ad an. 1789. p 96. *Van Hemert*, *mag. der crit. Wijsb.* D. I. bl. 190. en volg. en 274. en volg.

(*d*) Zie *Steinbart*, l. c. §. 55. & 61. *Apol. der vernunft*, S. 58, 59. *Bericht der nieuwe Herv.*, D. II. bl. 53—59. Zie ook *brieven van eenige Jooden*, *door C. V. S.*, bl. 120. en volg. Deze ſtelling heeft de Heer *v. Voorst* uitvoerig wederlegd. *verh. over de Godl. ſtraffen*, bl. 21, 23, 32, 33. het nadeel derzelver voor de zedekunde is opzettelijk betoogd door Prof. *D. van de Wynperſſe*, Diſſ. *de Libertinismo.*

(*e*) Zie *Steinbart*, l. c. §. 58—63. *Eberhard*, *apol. van Socr.* bl. 118. *Verhalt. der Relig. zur moral van Villaume*, S. 139. Verg. de boven aangehaalde prijsverhandeling *over de ſchadelijke ſchriften*, bl. 21.

§. 72.

f. Alle Goddelijke ſtraffen lochenen.

Nog eens, is het waar, dat er onderſcheid is tusſchen zedelijk goed en kwaad, door Goddelijke wetten vastgeſteld; dan moeten ook die wetten zijn aangedrongen door beloningen en ſtraffen. Omgekeerd volgt dan nu ook, *dat het lo-*

lochenen van eigentlijk gezegde ſtraffen, dadelijk ſtrekt ter verguizing van het bovengemeld onderſcheid. Deze ſtelling wordt echter meer en meer algemeen (*a*). *Thomaſius* gaf daar toe reeds aanleiding, door te leeren, dat Gods wetten, niet door een oppermagtig gezag, maar door innerlijke verpligting geſterkt worden, dat is alleen den mensch aanwijzen die nadeelen, die natuurlijk uit zijne wandaden zouden voortvloeijen (*b*).

Van deze min bedachte leer maken de nieuwe Hervormers misbruik, door uitdruklijk te ontkennen dat er eigentlijk gezegde Goddelijke ſtraffen zijn (*c*). Sterk, in het bijzonder, laat zich in dezen *Villaume* uit, als hij zegt: *De leer van de ſtraffen in het gemeen, en in het bijzonder van de natuurlijke ſtraffen, is aan zulke zwarigheden onderhevig, dat men dezelven naauwlijks zal oploſſen. Over het geheel genomen, hebben zij met de zedelijkheid der daden, waar uit zij ontſtaan, gantsch geene overeenkomst. De zwaarſte zonden blijven dikwerf ongeſtraft, en meermalen ſleept eene kleine misſlag het grootſte ongeluk na zich. Hoe kan men, na zulke bedenkingen, nog van ſtraffen ſpreken? eene leer van ſtraffen vast-ſtellen? Moet men niet zeggen, dat alles in de Weereld geluk of ongeluk is?*

(*a*)

(*a*) Zie *van Voorst*, l. c. bl. 5—8.
(*b*) Obf. *Hall.*, T. VI. obf. 27.
(*c*) Zie *apol. der Vern.* S. 36, 50, 71. *Steinbart*, l. c. §. 60, 61. *Eberhard*, l. c. p. 102—110.
(*d*) *Brieven over het kwaad*, D. II. bl. 209 en 210.

§. 73.

De tweede bijzonderheid betreft *gedragingen*, door welken dat onderfcheid verdonkerd wordt.

Tot hier toe hebben wij eenige bijzonderheden opgegeven, nopens verfchillende *ftellingen*, welke, of regelrecht, of bij gevolgtrekking, tot ondermijning van het onderfcheid tusfchen zedelijk goed en kwaad ftrekken. Nu gaan wij over tot ontwikkeling van het tweede foort dier bijzonderheden, die wij opgaven §. 61., welke *gedragingen* betreffen, door wier invloed dit zelfde onderfcheid verdonkerd wordt.

a. Onverfchilligheid omtrent den Godsdienst en het zedelijke.

Voor eerst, moeten wij met aandoening hier toe brengen *de levenswijs van zo veelen, die, fchoon geen der opgegevene wangevoelens voorftaande, in de daad echter in een treurig verzuim der geheiligde zedewet, zelfs in het midden van het Christendom leven; die* (gelijk de Heer *Formey* zich uitdrukt (*a*)) den Godsdienst belijden, maar niet betrachten; God erkennen, maar Hem niet vrezen; verbonden aangaan, maer niet vervullen; betuigen naar zaligheid te hijgen; maar hun leven in ijdelheid

heid doorbrengen. Menſchen, in wier gantſche levenswijs, na het richtſnoer van zinnelijke lusten en eigenbelang gevormd, eene tegenſtrijdigheid van verſtand en hart zich ontdekt; in wier daden dus het onderſcheid tusſchen zedelijk goed en kwaad geheel wordt uit het oog verloren.

Niemand bevreemde het, wat ook anderen hier tegen mogen inbrengen (*b*), dat ik hier niet ſlegts van het verzuim van zedelijke, maar ook van Godsdienst - pligten gewage.

Trouwens *voor eerst*, het onderſcheid tusſchen zedelijk goed en kwaad rust geheel op onze natuurkundige afhanglijkheid van God. Door Hem dus, niet ſlegts ſtellig te lochenen, maar zelfs dadelijk niet te vrezen, wordt dit onderſcheid geheel en al uit het oog verloren, zie Hoofd. II.

Ten tweeden. Onder alle zedelijke pligten, hebben die jegens God de eerſte plaats, daar alles uit Hem, door Hem en tot Hem is. Worden die nu verzuimd, wat is er dan te wachten van alle pligten, jegens ons zelven en anderen, wier betrachting om Gods wil moet geſchieden, en tot zijn eer?

Ten derden. Hebben wij, wegens onze verdorvene eigenliefde, drangredenen nodig, om onze pligten, tegen den tegenſtand van een zondig

dig hart aan, te blijven vervullen; wat is er dan te wachten van hem, wiens gedrag geene indrukken van God, geene vrees voor Hem, geen ontzag voor zijne straffen, noch ook belangstelling in zijne gunst openbaart? Verg. §. 64.

Dat nu zulk eene treurige onverschilligheid omtrent Godsdienst en zedelijkheid in de daad diene, om het meergemeld onderscheid uit het oog te verliezen, of te verdonkeren, zal ons straks nader blijken.

(*a*) *Discours moraux*, T. VI. p. 169.

(*b*) Zie onder anderen *Helvetius*, *sur l'homme*, Sect. VII. C. II. & *erweis des himmelweiten unterscheides der moral von der Religion.*

§. 74.

b. Opzettelijke schending van Godsdienst en zedepligten.

Treuriger nog is, *in de tweede plaats*, de invloed der gedragingen van zulken, *die zich* niet slegts aan onverschilligheid en voortduurend verzuim, maar *aan opzettelijke voorbedachte schending van alle zedepligten toegeven*, die er, als het ware, eer in stellen, zich te verheffen boven alle slaafsche banden van Godsdienst, geweten, vrees voor dood en eeuwigheid.

Is het toch waar, dat woorden wel wekken, maar voorbeelden trekken, dat ons een geest van navolging beziele, en onze verdorvenheid ons ligter tot navolging van het kwade, dan van het goede doe overhellen, hoe veel aanleiding geeft dan zulk een gedrag aan anderen niet, zo al niet om ſtellig te twijfelen, ten minſten om onverſchillig te worden, en ongevoelig omtrent de onderſcheiding van zedelijk goed en kwaad? vooral zo het plaats vinde in menſchen, wier voorſpoed door Gods langmoedigheid ieder een toelacht, die in natuurlijke begaafdheden boven anderen uitmunten, of zich in eenen meer verhevenen kring bevinden, of door hunne betrekkingen eenen groteren invloed op anderen hebben; waar van de geſchiedenisſen van alle eeuwen overvloedige proeven opleveren.

§. 75.

c. Verſmading van hun, die Godsdienst en deugd beminnen.

Daar voortduurend verzuim en opzettelijke vertreding van Godsdienst en zedewetten gevonden wordt, daar vervalt men ligt, (en zie daar eenen derden weg tot verdonkering van het onderſcheid tusſchen zedelijk goed en kwaad) tot *verſmading van die geenen, die met eene heilige bedachtzaamheid het zedelijk goed behartigen, en het kwade verfoeijen.* Door alle tij-

tijden henen, hebben de verſmaders van deugd en Godsdienst er zich op toegelegd, om hen, welken de vrees des Allerhoogſten tot eene heilige vervulling hunner pligten aanſpoorde, door geſprekken of geſchriften, uittemaken als weetnieten, ſlaven van verouderde vooröordeelen, menſchen, die zich, noch na de eeuw waar in zij leven, noch overeenkomſtig het meerder licht der wijsheid, dat opgegaan is, en alle ſlaafſche banden heeft verbroken, weten te ſchikken, op wier ſombere ſtuursheid men met verachtend medelijden moet nederzien, en van welken men niets groots, niets verhevens immer kan verwachten (*a*).

Niets intusſchen is meer geſchikt, om den hoogmoed vooral der jeugd te prikkelen, en haar, die zo ligt iets onbeproefd overneemt, medeteſleepen in de verachting van deugd en Godsdienst, dan het vleijend vooruitzicht zich daar door ſpoedig den naam van ſchrandere vernuften, zelf-denkende Wijsgeeren, gegeven te zien. *Barruël* heeft zeer wel getoond, hoe door zulk een geſchreeuw van *Voltaire*, *d'Alembert* en anderen, de Weereld verblind, Koningen en Vorſten bedrogen, de jeugd verleid, en zelfs de laagſte ſtand van menſchen als betoverd zij (*b*).

(*a*)

(*a*) Zie een hoogduitsch werkjen, getijteld: *der zeitgeist, fur freunde der wahren freiheit.* Quedlinburg 1798. S. 20—22.
(*b*) L. c. D. I. bl. 387—390.

§. 76.

d. Beſchimping van en ſpotternij met Godsdienst en deugd en derzelver voorſtanders.

Bij de dadelijke verſmading van Godsdienst en deugd wordt doorgaans gevoegd *eene, in zich zelve altijd verachtelijke, ſpotternij*, die nooit het wapen van verdediging of aanval van eene edele en grootmoedige ziel moet zijn.

Hier mede echter hebben de zo genaamde vrijgeesten veel op. Van hier dat *Voltaire* en zijne aanhangers oneindig meer kwaad hebben gedaan, dan de ſombere Deïsten in Engeland.

Geen wonder voorwaar; dat, als verſmading van heilige waarheden en pligten niet ſlegts gepaard gaa met alles, wat bekorende welſprekendheid en cieraad van taal vermag; maar ook met onverwachte, en even daar door te meer treffende kwinkſlagen, dat als dan het hart eener ligt verleide menigte, die, door aangeboren verderf, zich zo zeer aan het zinlijke vergaapt, en zich zo gaarne van de onaangenaame banden van Deugd en Godsdienst ontdoet, ſpoedig te winnen zij, en het onderſcheid tusſchen zedelijk goed en kwaad uit het oog verloren worde.

Trouwens zulke voorſtellen vorderen geene

ingespannene aandacht, noch vermoeijen den Geest, zij verschaffen de verbeelding eene aangename aandoening, en prenten zich diep in het geheugen. Het belachlijke eenmaal verbonden met de heiligste waarheden en pligten, ééne onverwachte jokkernij, die ons doet laggchen, waar door ééne leerstelling van den Godsdienst, ééne of andere deugd, één of ander alleszins eerwaardig man, wien wij achting toedragen, wordt uitgejouwd, hecht zich dikwerf zo vast, dat zelfs de besten, de Godsdienstigen, zich meermalen moeten beklagen, dat, volgens de wet der zamengevoegde denkbeelden, ondanks allen tegenstand, het voorstel van het eene het andere telkens verlevendigt (*a*).

Hier uit kunnen wij afleiden, waarom de hedendaagsche Vrijgeesten de gewijde Openbaring, en de zedekunde daar in geleeraard, de Godvruchtigen daar in ten voorbeelde aangeprezen (*b*), en in het bijzonder de kerklijken, wier invloed ter beveiliging van Godsdienst en Deugd dikwerf zo gezegend is (*c*), zo opzettelijk tot voorwerpen eener laffe spotternij stellen, en van waar dit hun doel zo dikwerf gelukke (*d*).

(*a*)

(*a*) Verg. *Verhandel. over den invloed der schadelijke schriften*, bl. 139. *Barruël*, l. c. p. 410, 411. Ook kan men met vrucht, nopens bovenstaande aanmerking, vergelijken, het geen *Jacobi* meldt, omtrent de voortplanting van het bederf in den Godsdienstigen smaak, in zijne Verhandl. *over den goeden smaak*, bl. 130—135. vooral bl. 147—149.

(*b*) Verg. *Hamelsveld, bijbel verdedigd.*, D. III. Hoofdst. XII.

(*c*) Voorbeelden daar van heeft *Barruël* opgegeven, l. c. T. I. Zie ook *Ypey*, l. c. D. II. bl. 75.

(*d*) Verg. Verh. *over den invloed van schadelijke schriften*, bl. 152. en het zo even aangehaald werk, *der Zeitgeist*, §. 84—103.

§. 77.

e. Verkeerde voorstelling van den aart van, en de verpligting tot bijzondere deugden.

Een ander middel, meermalen gebezigd tot verdonkering van het onderscheid tusschen zedelijk goed en kwaad, bestaat *in het opgeven van valsche en verkeerde denkbeelden van den aart van bijzondere deugden, en de verpligting tot dezelven, of het ten toon stellen van deze en geene min naauwkeurige beschrijvingen derzelver, door anderen vermeld.*

Zo doen zij, die den eeredienst het Opperwezen toetebrengen, de hulde, de vereering, die de Heer vordert, het navolgen, het aan-

roepen van Hem, het vertrouwen op Hem, als ongerijmd uitkrijten, met *Bolingbroke* beweeren, dat het godloos zij te ſpreeken van God natevolgen; met *Edelman*, dat er geene pligten jegens God kunnen plaats hebben, er geen eeredienst kunne uitgevonden worden, die Hem voege (*a*). Verg. §. 68.

Zo wordt hedendaagsch de *dankbaarheid*, die zo hoog door alle eeuwen geroemde deugd, op deze wijs ondermijnd. Zijn er wel menſchen, die waarlijk den naam van onbaatzuchtige weldoeners verdienen? Bedoelen zij niet meestal hun eigen voordeel? of worden zij niet door een natuurlijk medelijden als tot weldoen gedrongen? of verheffen zij zich niet op hunne daden? Zoeken zij niet daar door, hunnen beweldadigden aan zich ſlaafsch te onderwerpen? Wisſchen zij zelven daar door niet al het goede, dat zij u toebrachten, uit? Geen wonder, dat de ondankbare zulke voorſtellen goedkeurt, zulke voorwendſels voor zich nuttigt, om het vergeten van zijne weldoeners voor zich zelven en anderen te verſchonen.

Zoekt men niet op dien zelfden voet (en leiden niet veele geſprekken en geſchriften daar henen?) de gehoorzaamheid van kinderen aan hunne ouderen te doen wankelen? door hen te leeren: wat zijt gij toch aan uwe ouderen verpligt?

pligt? Uw aanwezen? maar was het hun doel, u dat te geven? beöogden zij dat? Uwe opvoeding? maar konden zij anders? Hadden zij er niet zelven voordeel van, dat zij voor uwe veiligheid, en de aankweking uwer kundigheden zorgden? Zijt gij hun daar voor achting schuldig? Ziet dan eens op hunne gebreken, hunne zwakheden. En zoudt gij zo dwaas zijn, uw genoegen, uw heil, dat gij meent te kunnen bevorderen, voor hun opteofferen, om hun te gehoorzamen? Op zulke wijzen wordt dan eens de eene, dan eens de andere deugd aangetast, met dit doel, om ze geheel uit het hart te verbannen (*b*).

Vreemde tegenstrijdigheid intusschen! Zij, die de deugd zoeken uitteroeijen, willen dit doen, gelijk ik zo even toonde, door zulke redeneeringen, in welken tot de waare en achtbare deugd volstrekte belangeloosheid wordt gevorderd, en het verband tusschen dezelve en geluk als onbestaanbaar wordt verworpen! Zo geschiedt het echter dagelijks van veelen, met dit tweeledig oogmerk, en, om het geen waarlijk deugdzaam is, te doen verdenken, en om het hart tegen de deugd intenemen. Verg. weder §. 68.

 (*a*)

(*a*) Zie *Piper*, prijsverh. *over vroegere en latere bestrijders van onzen Godsdienst*, bl. 223. en volg.

(*b*) V. *Formey*, *disc. mor.*, T. VI. p. 166.

§. 78.

f. Opentlijke bepleiting der ondeugd.

Met het geen ik zo even opgaf, gaat doorgaans gepaard *het bepleiten der zonde*, *het toejuichen van haar en hare liefhebbers*, als menschen van eenen vrijen en edelen geest, het verheffen van zulken, die hunne woeste driften aan geene banden van rede, gewisse of Godsdienst laten kluisteren; het schilderen van alle soorten van ondeugden en wellustigheden, met opgesmukte en verleidende kleuren; het aanvuuren der verbeelding door een overgedreven tafereel van de genoegens, die met dezelve gepaard gaan; het opzettelijk verdedigen van dezelven, als in de grootste mannen gevonden, en hunner waardig, (denken wij slechts om den zelfsmoord (*a*)) het verschonen van anderen b. v. wellust, wraakzucht, dronkenschap, onder allerleie voorwendsels, als kleinigheden, of onoverkoomlijke zwakheden, uit de gesteldheid onzer natuur voortkomende (*b*).

Door het lezen van diergelijken schriften, wordt de afkeer van eene dartele levenswijs, in 't gemeen, bepaaldelijk, om die alleen te noe-

men

men, van eene drift, om zich zelven te kort te doen, geheel uitgebluscht, komen de grootſte ondeugden, dus opgetooid, eerst minder verfoeilijk, vervolgens in de daad bekoorlijk voor, en worden eindelijk, daar zij met onze verdorvene lusten ſtroken, gretig ingewilligd.

Ik behoef mij hier niet met *Piper* (*c*) op eenen *Tousſaint*, *Gildon*, *Mandeville*, *Schulz*, noch met *Barruël* op anderen te beroepen (*d*). Ons land is overkropt met diergelijke ſchriften, die, terwijl zij de verbeelding aanvuuren, de zinnelijke driften ontſteken, de lesſen van rede, geweten en Godsdienst verzwakken, en dus in de daad het onderſcheid tusſchen zedelijk goed en kwaad vernietigen (*e*).

(*a*) Met opzet wordt onder anderen de zelfmoord verdedigd, en ten ſterkſten, als dappere helden voegende, aangeprezen door de Illuminaten in Duitschland, wier hoofd is de bekende *Weishaupt*; waar over kan nagezien worden *Robiſon*, *preuves des conſpirations*, en *Barruël*, l. c. T. IV. p. 38, 231—234. Hoe jammerlijk de invloed ware der ſchriften, onder anderen van den Deken van St. Paulus *D. Donne*, *Paszerani*, *Blount* en der *Perſiaanſche brieven*, om veelen optewekken, om de geweldige hand aan zich zelven te ſlaan, leert *Alberti*, *brieven over Groot - Brittannien*,

D. I. bl. 65. Hetzelfde bevestigt nopens andere diergelijke ſchriften *Scharp, brieven over Meyer*, bl. 332. Zie ook *Ypey*, l. c. D. I. St. II. bl. 126.

(*b*) Zo beweert onder anderen *Villaume*, dat het zedelijk kwaad voor eindige wezens noodzaaklijk is, en onvermijdelijk, wijl het van zelfs uit de geſteldheid van hunne natuur voortvloeit, *brieven over het kwaad*, D. II. br. 40. bl. 219. en volg.

(*c*) *Piper*, verh. boven aangehaald, bl. 224—226.

(*d*) *Barruël*, l. c. T. I. bl. 4 6—419.

(*e*) Zie verhandl. *over ſchadelijke ſchriften*, bl. 140.

§. 79.

g. Lastering der Deugd zelve.

Zo verre gaat zelfs bij veelen die afkeerigheid van al wat zedelijk goed is, dat zij *opentlijk de deugd nadeelig verklaard hebben*, in tegendeel beweerd, dat de ſtaat der onſchuld de rampzaligſte ſtaat voor het menschdom zoude zijn, en nog minder gelukkig, dan die der onbeſchaamdſte wilden (*a*). Hebben wij niet tot eeuwigduurend verwijt van onze eeuw eenen *Mandeville* zien optreden, die opzettelijk de deugd afſchetſte, als eene uitvinding van guiten, en tevens verzekerde, dat zijn boek een zamenſtel zij van de verhevenſte kunde en Godsdienst (*b*)?

(*a*) Deze zijn de woorden van *Villaume*, *brieven over het kwaad*, D III. bl. 115. elders leert hij, dat de ſtaat der zonde voor den mensch, voor zijne welvaart en verbetering, voor de ontwikkeling zijner krachten, voordeeliger zij, dan de ſtaat der onſchuld, dat de deugd alleen ruste op het zedelijk bederf, dat de verhevener deugden jegens onzen medemensch, zonder zedelijk kwaad, niets deugdzaams hebben, (bl. 116.); dat het er zonder zedelijk kwaad in de Weereld zeer ſober zoude uitzien, dat door te ſtellen, dat door den val van Adam de zonde in de Weereld kwam, men in de daad dien val verheft, tot het grootſte heil, dat ooit het menschdom kon te beurt vallen, (bl. 179.) Zie ook bl. 246.

(*b*) Zie de aantekening (*a*) op §. 51.

§. 80.

h. Pogingen, om het geweten te doen zwijgen

Voeg hier bij *den heilloozen toeleg van veelen, om op allerleie wijzen, door allerleie listen, de kloppingen van het geweten in zich zelven, en anderen te verſmoren.*

Dit nu geſchiedt, of door de inſpraak van het gewisſe, met verſcheidene Deïsten, met verachting te behandelen, of aan enkele vooroordeelen toeteſchrijven, waar van wij §. 67. iets gemeld hebben; of dezelven, gelijk thans dikwerf plaats heeft, te ontbinden in een bloot overleg van wijsheid en voorzichtigheid, alles

 af-

afleidende uit beredeneerde eigenliefde (*a*), waar *Steinbart* (*b*), *Villaume* (*c*) en anderen ook heenen willen; waar omtrent *Necker* te regt zegt (*d*): *Zo de waarschouwingen van het geweten, die zo krachtig zijn, wanneer wij die verbinden aan het denkbeeld van eenen God, niet meer daar aan verbonden worden; zal het geweten niets zijn, als eene uitdrukking ontbloot van zin, en een nutteloos woord in de taal*, (*e*).

Ook wordt dit doel bereikt, door opzettelijk het geweten als op den mond te slaan en, tegen deszelfs waarschouwingen aan, voorttegaan in zedeloosheid, of dezelven, door aanhoudende, elkanderen afwisselende, nooit ophoudende, uitspanningen, vermaken en gezelschappen te verijdelen; waar door eindelijk het gewisse ongevoelig wordt, daar het te voren zo getrouw het onderscheid tusschen zedelijk goed en kwaad aanwees.

(*a*) Verg. *Hulshoff*, gespr. over *voldoening*, bl. 51.

(*b*) *Leer der Gelukz.*, §. 15.

(*c*) *Verhalt. der rel. zur Mor.* S. 25, 160, 161.

(*d*) *Over Godsdienstige begrippen*, bl. 69.

(*e*) Conf. *Barbeyrac*, not. sur *Pufendorff*, *D. de la N. & des G.* T. I. L. II. C. III. §. 19.

§. 81.

§. 81.

Hoe rechtmatig vooral komt hier in aanmerking het helsch beſtaan van zommige booswichten, *die anderen, met de daad, als met geweld, tot ondeugd verleiden:* door, na zo veel mogelijk, de onſchuldige ſlagtoffers, die zij bedoelen, alle denkbeelden van Godsdienst en Deugd, op de reeds gemelde wijzen ontwrongen, en de kloppingen van hun geweten verdoofd te hebben; alle listen en lagen voor hunne onſchuld te ſpannen, hen te leiden in plaatſen, te brengen in gezelſchap, daar de ondeugd met alle hare betoverende ſieraden meer of min opentlijk zich voordoet, hen te belonen met genoegens op het toegeven aan dezelven, of in het tegenovergeſteld geval hen te bedreigen, om dus eindelijk de onſchuld, dikwerf ondanks haar zelve, te doen vallen, en van tijd tot tijd meer en meer te doen verbasteren.

i. Dadelijke verleiding en verkrachting der onſchuld.

Deze zijn het in nadruk, die het goede kwaad, en het kwade goed noemen, en de overtuiging van het onderſcheid tusſchen beiden geheel vernietigen.

§. 82.

§. 82.

Het onbetaamlijke van dusdanige denk- en handelwijs.

Hebben wij nu wel veel nodig, om, volgens het ons opgegeven voorstel, het *onbetaamlijke en nadeelige van dusdanige denk- en handelwijs* te betogen?

Het geheele beloop dezer Verhandeling overtuigde ons reeds hier van.

Dit weinige zij derhalven, om alles zamentetrekken, genoeg.

Zijn de preuven van het onderscheid tusschen zedelijk goed en kwaad zo ontegenzeglijk, zo algemeen overredend, dat wij bijkans de zekere overtuiging dezer waarheid, als met de melk, die wij inzogen, ontvingen; wat kan dan onbetaamlijker zijn dan zulke waarheden, als met geweld, uit ons eigen hart en dat van anderen te willen bannen?

Kunnen wij toch, wanneer wij ons de meesten der zo even opgegevene bijzonderheden verlevendigen, wel een ogenblik twijfelen of dezelven hebben plaats, tegen beter weten aan, om zich zelven te geruster aan de heerschappij van zinnelijke driften te onderwerpen, of anderen tot die laagte van vernedering te brengen? Getuigt dit niet de aart van veelen dier pogingen zelve, die zij in het werk stellen, die de Deugd bestrijden? Lopen zij niet meest daar henen,

om,

om, of haar dadelijk te lasteren en te beſchimpen, of anders zwarigheden en bedenkingen tegen het onderſcheid tusſchen zedelijk goed en kwaad te verwekken, die den onkundigen, den min bedachtzamen verwarren? Maar zijn deze de wapenen, die den vriend der waarheid, den Wijsgeer voegen? Ontdekken zij niet, of eene dwaze en hartnekkige vasthouding aan reeds met grond verworpene ſtelſels, of eenen ſnoden toeleg, om anderen te bedriegen? Kan men den onkundigen niet op die zelfde wijs in verwarring brengen, of hij zelf wel beſtaa, of er wel iets buiten hem aanwezig zij, ja, om nog ſterker te ſpreken, hem doen twijfelen, of tweemaal twee wel vier zij?

Wat kan dan onbetaamlijker zijn, dan door zulke wegen, het zo duidelijk, zo volledig overtuigend onderſcheid tuſchen zedelijk goed en kwaad, te ondermijnen; te meer, daar van de erkentenis deszelven, en het daar mede overeenkomend levensgedrag, zo verbazend veel afhange, gelijk wij ſtraks nader zullen betogen (*a*).

Maar geven wij eens voor een ogenblik dit alles toe. Stellen wij eenen mensch, die door vooröordeelen verblind, voor eenen tijd dadelijk zich verbeeldt, dat er geen onderſcheid zij tusſchen zedelijk goed en kwaad, ook dan zelfs

is

is er weinig nodig, om het onbetaamlijke van zulk eene denk- en handelwijs aan den dag te leggen. Trouwens zulk een is toch en blijft een schepsel; zijne denkbeelden kunnen zijne natuurkundige afhanglijkheid van zijnen Maker niet veranderen; maar hoe ongerijmd dan, en daar door onbetaamlijk, een schepsel te zijn en dit niet te geloven, natuurkundig van God aftehangen, en eene zedelijke afhanglijkheid te lochenen; God tot Wetgever te hebben, en het aanwezen zijner Wetten te bestrijden? Kan er grotere tegenstrijdigheid van bestaan en werkzaamheden plaats hebben? Kan er wel eene meer vernederende toestand voor den rededelijken mensch worden uitgedacht, dan in zulk eenen, die zo denkt, en in die ongerijmdheid blijft voortgaan, tegen alle duidelijke en overredende preuven van het tegendeel aan?

Hoe wij het stuk dan ook beschouwen; het zij het onderscheid tusschen zedelijk goed en kwaad worde uit het oog verloren en betwist, met eene volledige, schoon ongegronde overreding des harten, het geen wij naauwlijks mogelijk keuren; het zij vooral tegen beter weten aan, alles tekent het onbetaamlijke, het hoogst ongevoeglijke van zulk eene stelling ten duidelijkste.

(a)

(a) Maakt iemand tegen dit gezegde eene bedenking, of het wel mogelijk zij, dat het verstand kan gewend worden, om zich, in het beöordeelen der dingen, te richten naar de neigingen van den wil, zo dat hetzelve daar door als eene heblijkheid verkrijge, om verkeerd te oordeelen, en eindelijk zich overreed houde van de waarheid der grootste ongerijmdheden, hij leze de schone Verhandeling van den Heer *A. Ledeboer, over de behoedmiddelen tegen den schadelijken invloed van de schriften der Bistrijderen van de Christ. Openbaring.*

§. 83.

Het nadeelige derzelve.

En wat betreft het *onberekenbaar nadeel* van zulk eene denk- en handelwijs, als wij wraakten; wie kan hier aan twijfelen, die zich slegts verlevendigt, hoe zeker het onderscheid tusschen zedelijk goed en kwaad zij en blijve, schoon door overijling, onverschilligheid of met opzet tegen beter weten aan verdonkerd. God blijft onze Wetgever en Richter, schoon miskend van den dwazen sterveling. De zonde, schoon in het oog van den nietigen aardworm slegts eene kinderachtige dwaasheid, die de Oneindige zich geenszins aantrekke, is echter een gruwel voor Hem, en vordert straffe; *wee* dan hen, (om de taal van *Jesaïas* te gebruiken, *Hoofdst.* V. *vs.* 20.) *die het kwade goed en het goede kwaad* noe-

noemen. Wat zal het dan voor hun te zeggen zijn, als die verblinding wijkt en de zonde zich in haren waren aart, en rampzalige gevolgen voor hun ontdekt!

Hoe veel te treuriger vooral zal dan het lot zijn van hem, die, tegen de overtuiging van zijn hart aan, de Deugd miskende, de ondeugd toejuichte en betrachtede, te meer wanneer hij moetwillig anderen met zich medefleepte, in eene opzettelijke fchending der heiligfte zedepligten? Welke pen is in ftaat het alles overklimmend gewigt van wee en elende, dat zulk een beftaan zal achtervolgen in eenen toekomftigen ftaat van wedervergelding, na behoren te fchetfen? Hier fchiet de levendigfte verbeelding zelve te kort.

§. 84.

Dan wij behoeven ter ftaving van het onberekenbaar nadeel, van zulk eene denk- en handelwijs niet vooruit te zien, op den toekomftigen tijd eener rechtveerdige vergelding des Allerhoogften, noch dat geducht tijdftip in onze verbeelding te vervroegen. Reeds in dit leven zijn de vruchten derzelve allerontzettendst.

Zal ik hier uitvoerig handelen over het gemis van alle die zaligheden, die het heilig aankle-

kleven der Deugd haren lievelingen ſchenkt? Zal ik mij uitbreiden over die zachte, bekorende, ziel-veredelende genoegens, die oneindig alle andere wellusten van dit ondermaanſche overtreffen, en geboren worden uit de zorgvuldige onderſcheiding van zedelijk goed en kwaad, en de geheiligde betrachting der Deugd; dan geheel verloren gaan, overal waar zij wordt verwaarloosd? Zal ik den recht edelen mensch ſchetſen, die aan zijne hemelſche betrekking beantwoordt, getrouw zoekt te verkeeren in de vervulling zijner pligten jegens God, zijnen evenmensch, en zich zelven? Zal ik alle de bekoringen ontvouwen, die zijnen geest innemen, als hij de goedkeuring ſmaakt van een blijmoedig gewiſſe, wegens zijne Godvereerende dankbaarheid, gemeenzame verkeering met zijnen Schepper, ootmoedig toevlucht nemen tot, en vertrouwen op Hem, wegens zijne verheffing boven ziedende driften en de bevordering zijner wezenlijke Volmaking, wegens hulp den verlatenen, raad den verlegenen, onderſteuning den behoeftigen, redding den verdrukten, toetoegebragt? Wellusten die Hij mist, die Hij weert, die geene Deugd acht, en anderen van haar verwijdert!

Liever herinner ik mijnen Lezer het betoog in het tweede Hoofdeel der Verhandeling, hier

op uitkomende, dat 's menfchen waardij en voortreflijkheid, dan tevens ook zijne zwakheden en verdorvenheid, het beftier der Goddelijke wetten vorderen; en befluit hier uit, dat alleen de Deugd de bronader van waar en wezenlijk geluk voor ons menfchen in dit ondermaanfche zij, en dus, bij tegenoverftelling, dat het onderfcheid tusfchen zedelijk goed en kwaad te lochenen, de naaste, de zekerfte weg zij tot onze geheele ontaarting, allerdiepfte vernedering en volflagen verderf.

Trouwens wat zal het menschdom met kracht beletten, aan zijne verdorvene neigingen den vrijen teugel te vieren, tegenwoordig en zinnelijk goed verre boven het toekomende en redelijke te fchatten, als die beiden tegen over elkander ftaan? Wat ons hinderen, onzen evenmensch te beledigen, te bedroeven, als ons eigen belang zulks fchijnt te vorderen, wanneer alle achting voor Goddelijke zedewetten, alle vrees voor zijne geduchte ftraffen verbannen is?

Zegt men, al wordt zedelijk goed en kwaad niet afgeleid uit Gods wet; echter zal de inwendige fchoonheid der Deugd, de affchuwelijkheid der ondeugd, onverdringbare achting voor het volftrekt gebod onzer practifche rede, of, volgens anderen, zullen de natuurkundige gevol-

gen

gen onzer daden, en een wel beredeneerd eigenbelang krachtige drijfveders, en overwinnende drangredenen zijn en blijven tot het zedelijk goede.

Zo mogen wij in het afgetrokkene de zaak beschouwen; maar pleegt men met de ondervinding raad, zij zal het tegendeel ontdekken, ons leeren, dat deze steunsels der Deugd geenszins bestand zijn tegen het woelen der zinnelijke driften, en vleijende hartstochten, die eene meer krachtige beteugeling vorderen.

Behalven dit, er moet altijd eene grond van verpligting zijn, om aan die, in zich zelven gewigtige, drangredenen, te voldoen, de Deugd, om hare waare schoonheid, aantekleven, ten koste zelfs van voordeel, genoegen en eer, om tegenwoordig eigenbelang te verzaken, ten einde van hare zalige vruchten, nog toekomstig, mogelijk nog op verre afstanden, niet verstoken te worden.

En waar zal men die verpligting vinden, dan in den wil, in het bevel van onzen Schepper? (*a*).

Hoe treurig zal het dan met het menschdom geschapen zijn, wanneer de stellingen der hedendaagsche Vrijgeesten, ter verdonkering van het onderscheid tusschen zedelijk goed en kwaad, meer en meer veld winnen!

Rampzalige huisgezinnen dan, in welken

zulke verderfelijke beginzels gekoesterd, en in werking gebragt worden!

Hoe jammerlijk zal daar het ouderlijk gezag verbroken, de betaamlijke gehoorzaamheid van kinderen vernietigd, de zalige eendragt verbannen, het huislijk geluk voor altijd verſtoord worden!

Rampzalige maatſchappijen, waar in zulke gevoelens algemeen worden! Eerlijkheid, trouw, vervulling van de heiligſte verbintenisſen zullen daar onbekend worden.

Beſtendige tweedracht, tomeloze wraakzucht, gedurig vernieuwde oproerigheden, aan de eene, verdrukking en vervolging aan de andere zijde, zullen daar beſtendig alle zaligheden verwoesten, alle veiligheid verbannen, en de aarde in eene hel verwisſelen!

Alle deze gevolgtrekkingen vloeijen uit het beredeneerde zo duidelijk, zo eenvoudig voort, dat zij geene nadere ontwikkeling behoeven.

Ik beſluit dan: wijl Deugd de bronader is van waar en wezenlijk geluk, de oirſprong van allen vrede en rust in dit ondermaanſche; haar derhalven hare verbindende ſteunzels te ontrukken, de verpligting tot dezelve te ontzenuwen, haar te verlaten, en te verſmaden, de gemoederen van haar te verwijderen, is de naaste weg, om den redelijken mensch verre beneden het

het onredelijk vee te verlagen, zijn waar geluk voor tijd en eeuwig te verwoesten, en hem hier een leven te doen leiden, door de treurigste weedommen, het gemis van bestendige rust, de nijpendste folteringen voor het toekomende, gekenmerkt, en eindelijk zijne jongste zugtingen op het vege sterfbed zwanger te doen worden van radeloze vertwijfelingen en folterende wanhoop.

(*a*) Begeert iemand dit gezegde breder betoogd te vinden; Hij raadplege *Warburton*, *Godl. zend. van Moses*, D. I. afd. V. bl. 89. en volg. *Perennot*, verh. van het Stolp. Leg. van 't jaar 1761. bl. 34. *Necker*, *over de Godsd. begrippen*. *Turretin*, Diss. *de leg. Nat.* l. c. *Michaëlis*, *over zonde en genoegd.* §. 8. en anderen.

BESLUIT.

§. 85.

Dus meen ik, zo veel in mij is, aan mijne opgenome taak voldaan te hebben. Of nu mijne pogingen, ter vestiging en verdediging van het onderscheid tusschen zedelijk goed en kwaad,

eenige aanmerkingen verdienen, laat ik aan het verlicht oordeel der eerwaarde Bestierderen van het Christelijk Genootschap, aan welken ik deze Verhandeling toezende, over. Mag dat genoegen mij echter te beurt vallen, wordt mijn werk ooit in het licht gebragt, dan vinde ik mij genoopt, met U, mijn Lezer! mij nog een ogenblik te onderhouden, en U eenige aanmerkingen medetedeelen, waar toe het verhandelde mij opleidde.

§. 86.

Het belang der gewijde Openbaring.

Gevoelig, en telkens weder bij vernieuwing, wierd ik, onder het bepeinzen der belangrijke waarheid, welke ik ontvouwde, ingeleid in het onschatbaar voorrecht, dat ons Christenen te beurt viel, door het licht der gewijde Openbaring.

Heb ik geheel uit de Rede het noodzaaklijke, het eeuwige van het onderscheid tusschen zedelijk goed en kwaad afgeleid; van waar was het, dat ik, hoe gebrekkig dan ook de uitslag mijner pogingen zij, met oneindig meer grond uit de beschouwing van mijnen Schepper en de Weereld door Hem gevormd, in het bijzonder van onze Natuur kon redeneeren, dan het gros dier schrandere Wijsgeeren, op welken Grieken-

kenland en Rome boogde? Van waar, dat ik beveiligd wierd voor zo veele verwarringen, tegenſtrijdigheden, onzekerheden, dwalingen, als hunne ſchriften vervullen? Door het licht der Goddelijke Openbaring alleen!

Dat licht ontdekt den Christen de verborgendheid der Schepping en Onderhouding, den waren, den eenigen grond van het Goddelijk Oppergezag, en tevens, na onze gedachten, van alle zedelijkheid, zo volledig, zo duidelijk, dat er ten dien opzichte geene onzekerheden overblijven. Dat licht, daar het den oorſpronglijken ſtand, het diep verval, de genaderijke herſtelling aan den dag legt, en de lotgevallen der Weereld uit het rechte oogpunt doet beſchouwen, klaart duizende onzekerheden op, neemt veelvuldige bedenkingen weg, die anders op dezen loopbaan zouden hinderen. Welke verpligting hebben wij dan niet voor dat dierbaar geſchenk des Allerhoogſten, hoe zeer dan ook miskend en verſmaad in deze dagen! (*a*).

Dan hoe zeer moet het ons dan niet ſmerten, dat wij in het midden van het Christendom een Genootſchap van zogenaamde God- en Menſchen - vrienden (*Theophilanthropynen*) zien verrezen, dat het licht der Openbaring zelve zich ten nutte maakt, tot opgave eener zede-

 kun-

kunde, welke die der Heidenen zeer ver overtreft, maar tevens dit doet, zo al niet met dadelijke verſmading der Heilige Schrift, ten minſten met een diep ſtilzwijgen derzelve (*b*)?

Welk eene ondankbaarheid! wachten wij ons voor dezelve, op dat wij den Allerhoogſten geene aanleiding geven, om rechtmatig ons van het dierbaarst geſchenk, dat wij genoten, te beroven!

(*a*) Vergelijk over het nut door de Goddelijke Openbaring aan de zedekunde toegebragt, *D. v. d. Wynperſſe*, Orat. *de commodis e religione Chriſt. in philoſophiam redundantibus*, & Diff. leg. Stolp. ad annum 1765. p. 305. ſeqq. *E. Ryans, geſchichte der wirkungen der Religionen, auf die ſittlickeit der menſchen*, uebersest von *M. C. B. Kindewater*, S. 248—366. *Christelijke Spectator*, N°. VII.

(*b*) Verg. *de Marees, over de nieuwe Wachters*, bl. 102. St. II.

§. 87.

Het verband tusſchen Godsdienst en zedelijkheid.

Nog eens. Hoe naauw is het verband tusſchen Godsdienst en ware Deugd? Het geheele beloop dezer Verhandeling bevestigde zulks. Dan wordt dit verband door eene meer en meer veld winnende Wijsbegeerte in deze dagen, gelijk wij toonden, jammerlijk verbroken, daar zij wel Deugd aanprijst, maar, den Godsdienst, verſmadende, haar op zulke gronden bouwt, welke

welke onbestand zijn, en niet kunnen voldoen (*a*); en leert de ondervinding, hoe eene toenemende zedeloosheid het treurig vruchtgevolg zij der inkruipende en voortgaande ongodsdienstigheid onder alle standen; hoe donker wordt dan het vooruitzicht in het toekomende, zo eene zogenaamde verlichting nog meer algemeen wordt? hoe zeer is dan het verval van allen zedelijken, maar tevens ook van allen persoonlijken, huislijken, en maatschappelijken welstand te vrezen, en de wederkeering te duchten van de barbaarschheid der middeleeuwen, waar uit Europa, vooral door het licht der gezegende kerkhervorming, zo gelukkig ontwaakte (*b*)?

Deze gevoelens wensch ik, dat het lezen dezer mijner Verhandeling ook in U, mijn Lezer! zal opwekken, op dat uw geheiligd aankleven aan onzen dierbaren Godsdienst bevestigd worde, en gij gewapend tegen de listige aanvallen van het hedendaagsch ongeloof, dat U tevens, met uwen gewijden Godsdienst, eene gezuiverde zedekunde zoekt te ontwringen, en het dus op uw waar geluk vóor den tijd en de eeuwigheid gemunt heeft!

(*a*) Zie onder anderen *le Christianisme devoilé* p. 53. *Helvetius, sur l'homme*, Sect. VII. C. I.

Hoe de zo hooggeroemde verlichting onzer eeuw, eerst hare dienstvaardige hulp ter zuivering van Godsdienſtige begrippen aanbood; maar vervolgens allen ſtelligen Godsdienst in de daad ondermijnde, en nu opentlijk geheel en al zoekt te verbannen, is duidelijk aangetoond onder anderen door den Schrijver van het meer aangehaald werkjen, *Der zeitgeist für freunde der wahren freiheit.*

(*b*) Verg. *Robiſon*, *preuves Des conſpirations*, P. IV. p. 198—216. & 280—290.

§. 88.

Het tijdige en gepaste van dit Voorſtel.

Eindelijk, hoe treurig is het, dat in het laatst der achtiende eeuw, zo zeer wegens hare verlichting geroemd, en in veele opzichten zo rechtmatig, een Genootſchap, dat de handhaving van den Christelijken Godsdienst bedoelt, zulk een voorſtel, als wij beantwoordden, moest opgeven. Is dan de grond der zedelijkheid nooit recht ontwikkeld? Zijn er nooit overtuigende preuven voor haar aanwezen gegeven? of zijn het nieuwe aanvallen, die zij moet verduuren? heeft men het er hedendaagsch op gemunt, om de deugd uit de harten uitteroeijen, en alle gemoederen, vooral der ligt verleide jeugd, te verpesten?

Helaas het laatſte! De bewijzen hier van gaf het

het verhandelde overvloedig op. Men moet geheel een vreemdeling zijn van alles, wat er omgaat, om niet te weten, dat de Libertynſche gevoelens van vroegere eeuwen meer en meer aangekweekt, onder nieuwe gedaanten aangeprezen, en in onbedachtzame gemoederen worden ingeboezemd. Men moet geheel onkundig zijn van die Genootſchappen tot ongebondenheid en zedeloosheid leidende, die uit de donkerſte ſchuilhoeken door *Barruël* en *Robiſon*, in de meermalen aangehaalde werken, wierden aan het licht gebragt, om niet overtuigd te zijn: nooit was een voorſtel tijdiger, gepaster, dan het geen wij behandelden.

Dan beleven wij zulke treurige dagen; Gij dan, mijn Lezer! hebt Gij U zelven, uwe eeuwige, uwe tijdelijke belangens, uwe kinderen, uwe naastbeſtaanden, de rust van uw leven, uw Vaderland lief, zijt op uwe hoede. De ſtrikken zijn van rondsomme tegen U geſpannen, verſcheidenen heb ik U ontdekt, anderen kunt Gij in de zo evengenoemde werken vinden; maar allen kan geene pen U opgeven.

Zijt vooral, om niet verſtrikt te worden, waakzaam op uw eigen hart! Denk altijd, dat de kracht eener verdorvene verbeelding, zinnelijke lusten, ja de genegenheid zelve, om van benaauwende wroegingen van het gewisſe ont-

he-

heven te worden, uwen vijand in de hand werken, om U ligt te doen overhellen, tot het aanneemen van alles, wat de zedekunde ondermijnt.

Nooit was dit gevaar groter dan in dezen tijd. Verdubbeld worde dan onze waakzaamheid voor ons zelven, vooral voor de jeugd, op welke wij mogelijk betrekking hebben (*a*).

In het bijzonder, mijn Medechristen! laat het bepeinzen der behandelde waarheden, en van den hevigen aanval, met welken zij thans te worstelen hebben, ons veel gebruik doen maken van de lessen van het dierbaar Evangelij.

Moest de Hoogheid van onzen Wetgever, het heilige zijner zedewet, ons met reden ontroeren, bij de herinnering onzer talloze overtredingen; moesten wij diep ootmoedig worden bij het nagaan, hoe onze beste voornemens ter verbetering telkens verijdeld worden, hoe wij, dikwerf lofwaardig in de ogen van menschen, en door hen toegejuichd, doemschuldig zijn in ons gewisse, en voor onzen hemelschen Richter; blijft, al vorderden wij dagelijks in de betrachting van Deugd, waar van de ervaring het tegendeel leert, onze schuld, wegens voorgaande zonden, bij Hem open staan, en geeft het tegenwoordige ons geene hoop op aanmerkelijke verbetering; hoe overdierbaar moest

dan

dan het heilademend Evangelij zijn, dat ons, in het bloed des Verlosſers, vrede met onzen Richter ter aanneming voorſtelt, en ons den Geest, door Jeſus verworven aanbiedt, om de heerſchappij der zonden te fnuiken, ons te vernieuwen na het beeld van onzen Maker, ten einde Hem gelijkvormig, tot zijn eer te leven, en eindeloos in zijne zalige nabijheid te deelen! (*b*).

Gezegende Wijsbegeerte, zo Gij uwe lievelingen derwaarts opleidt! Gij zijt alleen dien naam waardig! Onſchatbaar voorrecht, zo mijne geringe pogingen daar toe mogen medewerken! De Heere zelf gebiede hier toe zijnen zegen!

(*a*) V. *Robiſon*, l. c. T. II. P. II. p. 266.
(*b*) Verg. *Hulshoff*, *geſp. over de Voldoening*, bl. 65—71. *Christelijken Spectator* N°. 8. bl. 234. en volg.

SIJMBOLUM:

Νομοι
Ὑψιποδες, γ' ὀυρανιαν δ' αἰθερα
Τεκνωθεντες.

Sophocles in Oedipo, vs. 876.

ZINSTORENDE DRUKFEILEN.

In de Verhandeling over het Godewaerdige der Strafoefenende Gerechtigheid van 1798.

Bl. 32.	*reg.*	6. de voldoening	*lees,*	de voldoening namentlijk
56.	—	4. eigenſchap	—	eigenſchappen
66.	—	5. hunne	—	heure
71.	—	2. zulke niets	—	zulken iets
77.	—	1. ſtraffchuld	—	zonde ſtraffchuld
78.	not. (*t*)	bl. 28. en 29.	—	§. 19.
102.	—	15. klimt	—	klemt
102.	—	26. zelve op	—	zelve moet op
112.	—	6. zigtbaar	—	meer zigtbaar
117.	—	11. zig	—	en zich
132.	—	7. door	—	niet door
157.	—	12. zich zal	—	zich
161.	—	7. toeleggen	—	toeteleggen
192.	—	4. *diſtrictae*	—	*diſtinctae*
208.	—	5. voor het te voren betoogde,	—	voor het tegenwoordige alleen, om uit het te voren betoogde
272.	—	3. zijde	—	zijde zeker
272.	—	18. dus is 't	—	dus het
316.	—	11. dezen	—	den
317	*laatſte reg.*	geduurzaam	—	duurzaam